

"Den Sterke Kvinnen": Fra husfrue til volve

En kritisk studie av kjønn, status og magi med utgangspunkt i graver med stav
fra yngre jernalder på Vestlandet.

Julie Berge Westlye
Masteroppgave i arkeologi
Høst 2019

Universitetet i Bergen, AHKR

Forsideillustrasjon:

Utsnitt fra Erik Werenskiolds «Olav Tryggvason og Sigrid Storråde»

Forord

Arbeidet med denne oppgaven har vært en lang, spennende, tidvis frustrerende, men mer enn noe annet givende prosess. Min interesse for kjønn og magi i jernalderen har fulgt meg gjennom hele studietiden. Både i mitt arbeid med bacheloroppgaven og i kjønns- og kulturvitenskapsstudiene jeg tok som frie studiepoeng, har temaet kjønn i arkeologisk forskning stått sentralt. Denne masteroppgaven er slik sett et avsluttende arbeid på et tema jeg har utforsket på ulike måter over mange år.

Jeg vil først og fremst takke min veileder Randi Barndon. Du har vært en uunnværlig ressurs i denne prosessen og jeg setter stor pris på alle råd og visdomsord. Takk for faglig støtte, gode samtaler, for tålmodigheten og for oppmuntring når det trengtes.

Takk til Tor Arne Waraas for hjelp med gjennomgang av gjenstander i magasinet ved Universitetsmuseet i Bergen. Takk også til Sonja Innselset for tilgang til Topark og Musit og for veiledning i bruk av disse databasene.

Jeg vil også takke Leszek Gardela, som har svart på mine mange spørsmål. Takk for alle bildene fra Gutdalen og for gode litteraturforslag.

Takk til alle mine medstudenter på kullet som har holdt ut med meg i fagutvalget. Særlig takk til mine venner på Bryggen, Trine Faltinsen og Maiken Svendsen Raftevoll, som har lyttet og gitt råd når jeg har trengt å blåse ut.

Jeg vil takke min familie som har støttet og oppmuntret meg gjennom denne prosessen. Takk til min mor for alle pep-talkene, til min far for korrekturlesing og til min søster som alltid har vært min støttespiller i livet. Takk også til min mormor, som har latt meg okkupere stuebordet ved mangt et skrivemaratton under studietiden.

Til sist vil jeg takke min samboer Hanne. Takk for korrekturlesing, oppmuntring, for lufteturene og for all støtte og omsorg. Du er lyset i mitt liv.

Abstract

The idea that metal staffs represent one of the main tools for female ritual specialist in the Viking age, is mostly accepted in modern archaeology. This idea has also been solidified in the mind of the public through multiple museum exhibitions displaying these objects within the context of past ritual practice. Research focusing on seid has argued that magic was women's work, and that ritual specialist existed on the fringes of society. This thesis sets out to review the way gender as a research category is applied to studies on seid and magic, and more specifically what this ends up saying about persons buried with staffs. I argue that we cannot discuss gender in prehistoric society, without also reflecting on gender ideology, both in the past and in the present. Limiting the focus of this study to graves containing staffs of Bøgh-Andersens type III from Western Norway, the thesis intends to show how different persons in different local contexts expressed their identities in varying ways. Grounded in a theoretical framework composed of feminist theories and influences from Fowlers theories on personhood, I argue that identity is intersectional and relational. Through detailed analysis of grave goods, this thesis concludes that gender is not always clearly cited in the graves containing staffs. Contrasting with popular belief, some of the graves are shown to exclusively reference a traditional masculine role. Some objects found in the graves containing staffs may indicate an association to pre-Christian faith or possibly magic. However, the most prevalent common aspect of pre-Christian belief expressed through these burials is a wish to connect with ancestors and to maintain a relationship with farm and kin. In this sense I argue that the people buried with staffs in Western Norway during the Viking Age were not situated on the fringes of society, rather they were active participants in their community. It may be argued that people buried with staffs were associated with the practice of magic, but they must also have taken on other roles through their lifetimes. All these differing social roles may be visible in the grave assemblages containing staffs in varying ways and neither gender nor magic is necessarily the primary aspect of identity cited in all contexts.

Innholdsfortegnelse

Forord	iii
Abstract	iv
Figurliste.....	vii
Tabelliste	vii
Kapittel 1. Innledning.....	1
1.1. Emne og mål.....	1
1.2. Empiri.....	3
1.3. Område	4
1.4. Tid	4
1.5. Begrepsavklaring.....	6
1.6. Oppgavens struktur	7
Kapittel 2. Forskningshistorie	9
2.1. Mot en kjønnnet arkeologi	9
2.2. Teoretiske utviklinger i kjønnsarkeologi.....	11
2.3. Jernstaver fra arkeologiske kilder.....	13
2.4. Neil Price – mot en arkeologi av rituelle spesialister.....	17
2.5. Materielle perspektiver på seid og magi i nyere forskning	19
2.6. Leszek Gardela – staven som multivalent objekt.....	20
Kapittel 3. Teoretiske og metodiske tilnærminger	23
3.1. Interseksjonalitet – Hvordan forstå komplekse identiteter?.....	23
3.2. Relasjonell identitet og performativitet.....	27
3.3. Arbeidsmetode	30
Kapittel 4. Empiri.....	32
4.1. Analyse materialet.....	32
4.2. Gjenstander i graven.....	35
4.2.1. Stavene	35
4.2.2. Personlig utstyr.....	37
4.2.3. Prestisjeggenstander.....	40

4.2.4. Redskap og husgeråd.....	42
4.2.5. Andre gjenstander	42
4.3. Gravform	43
4.4. Dateringer.....	44
Kapittel 5. Analyse av empiri.....	47
5.1. Arkeologisk synlighet av kjønn i graver med stav	47
5.1.1. Våpen og menn.....	48
5.1.2. Smykker og kvinner	50
5.1.3. Kjønnsmessig fordeling av redskaper	53
5.2. Arkeologisk synlighet av magi i graver med stav	55
5.2.1. Rytmeinstrumenter	55
5.2.2. Smykker og Amuletter	56
5.2.3. Spesielle forhold ved gravene med stav	60
Kapittel 6. Diskusjon.....	62
6.1. Handelsnettverk og utveksling	62
6.2. Gutdalen – Et vikingtids maktsentrum i Stryn	66
6.3. Husfrue eller volve? Fra essensialisering til eksepsjonalisme	72
Kapittel 7. Avsluttende refleksjoner.....	77
Bibliografi	79
Appendiks: Katalog.....	1

Figurliste

Figur 1.1. Typeinndeling av nordiske stekespidd. Fra Bøgh-Andersen (1999)	3
Figur 1.2. Funn av B3 staver i Norden. Kartlag: ESRI, GIS: Julie B. Westlye.	5
Figur 4.1. Gravfunn med B3 staver i Hordaland og Sogn og Fjordane. Kartlag: Kartverket. GIS: Julie B. Westlye.	33
Figur 4.2. Staven fra Hopperstad, Vik, Sogn og Fjordane. Foto: Julie B. Westlye	36
Figur 4.3. Avlange spenner fra Gutdalen, Stryn, Sogn og Fjordane. Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.....	38
Figur 4.4. Smykke fra Trå, Gravnvin, Hordaland. Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.	39
Figur 4.5. Hengesmykker fra Arnestad ytre, Gloppen, Sogn og Fjordane (B7653). Foto: Julie B. Westlye	40
Figur 4.6. Hengesmykker fra Gutdalen, Stryn, Sogn og Fjordane (B5525). Foto: Julie B. Westlye.....	40
Figur 4.7. Våpen, redskap og utstyr fra graven på Hellebust, Gaular, Sogn og Fjordane. Foto: Universitetsmuseet i Bergen.....	41
Figur 5.1. Kvinnegrav med våpen fra Birka, Björkö. Illustrasjon av Þórhallur Þráinsson. Fra Price et.al. 2019.	49
Figur 5.2. Smykker fra Veke, Voss, Hordaland. Foto: Svein Skare, Universitetet i Bergen. ..	51
Figur 5.3. Slangesmykke og maskesmykker fra Gutdalen, Stryn, Sogn og Fjordane . Foto: Julie. B. Westlye.....	57
Figur 5.4. Jernring med torshammere fra Hilda, Innvik, Sogn og Fjordane. Foto: Ann-Mari Olsen, Universitetet i Bergen.	59
Figur 6.1. Slangesmykket fra Eketorp. Foto: Örebro Läns Museum.	63
Figur 6.2. Slangesmykke fra Gutdalen. Foto: Julie B. Westlye	63
Figur 6.3. Hjelledalen. ©Werner Harstad/Nasjonale Turistvegar/Statens Vegvesen	67
Figur 6.4. Staven fra Gutdalen, Stryn, Sogn og Fjordane. Foto: Julie Westlye.	69

Tabelliste

Tabell. 1. Dateringsoversikt for graver med stav fra Vestlandet.....	45
--	----

Kapittel 1. Innledning

I denne oppgaven skal jeg diskutere kjønn som kategori i YJA i Norge. Det empiriske utgangspunktet er graver med stav fra Vestlandet. Den norrøne litteraturen inneholder en rekke beskrivelser som indikerer en sterk assosiasjon mellom kvinnelige samfunnsaktører og utøvelse av magi (Strömback 2000; Steinsland 2005; Dillmann 2006). Med utgangspunkt i norrøne tekstkilder har arkeologer foreslått at kvinner gravlagt med en spesiell type jernstav kan ha vært rituelle spesialister, eller «volver» (Adolfsson & Lundström 1993; Price 2002; Gardela 2016). Med dette har fortidsforskningen løftet kvinnen opp fra den private sfæren og ut i det offentlige. Fra å være en husfrue med nøkler, har hun blitt en omreisende volve med stav (Price 2002; Heide 2006; Gardela 2016). Spørsmålet jeg vil stille i denne oppgaven er om måten denne rollen presenteres i moderne forskning bidrar til en mer nyansert fremstilling av fortidige kvinneliv.

1.1. Emne og mål

Oppgavens hovedproblemstilling er: *Hvilke sammenhenger mellom kjønn, status og magipraksis kan vi forstå ut fra gravfunn med stav fra Vestlandet og hvordan har kjønn som kategori blitt tilnærmet i forskning på dette temaet?* For å tilnærme meg problemstillingen vil jeg først foreta en detaljert gjennomgang av de ulike gravenes innhold og konstruksjon. Jeg stiller spørsmålene: Kan den gravlagtes kjønn leses ut fra innholdet i gravene? Inneholder gravene andre objekter enn staver som kan tilknyttes magi/rituell praksis? Hva forteller gravenes innhold og konstruksjon om den gravlagtes status og samfunnsrolle? Ved hjelp av problemstillingene og teoretiske begreper hentet fra feministisk teori og arkeologisk identitetsteori vil jeg problematisere hvordan kjønn som kategori tilnærmes i arkeologisk forskning på magipraksis i YJA (YJA). Et sentralt anliggende for oppgaven er å diskutere hvordan et utgangspunkt i binære kjønnskategorier og tilhørende kjønnsrollestereotyper kan forme tolkningene vi gjør og føre til en «othering» av kvinnelige aktører tilknyttet det offentlige liv.

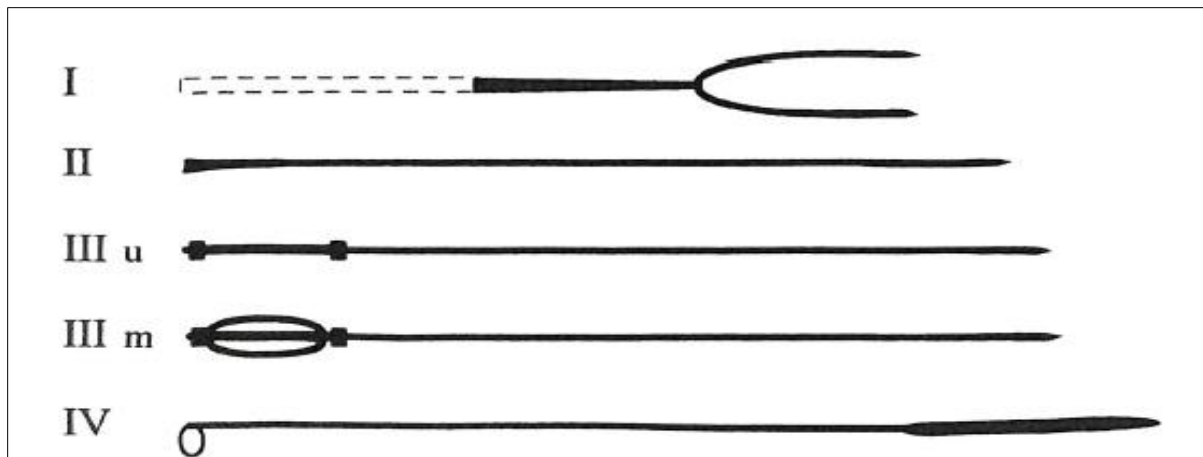
Til tross for at kjønn er et sentralt tema i den akademiske diskusjonen om staver og magipraksis i YJA, er sjeldent kjønnskategoriers innhold og mening diskutert i samme kontekst. Eksempelvis har kjønnsbestemmelsene av gravene med stav ikke blitt etterprøvd eller problematisert i særlig grad. Dette til tross for at mange av gravfunnene er utgravd da

arkeologi var en ny vitenskap og ikke enda hadde utviklet en diskusjon om hva kjønn er og hva det kan bety i ulike kontekster.¹ Når det kommer til stavens magiske assosiasjoner er det primært litterære kilder, slik som dikt- og sagamaterialet fra middelalderen, som underbygger argumentene (Price 2002; Gardela 2016). I den grad gravfunn er brukt til å belyse stavenes funksjoner og symbolinnhold i det levende samfunnet, er det primært et fåtall svenske funn som nyttes som eksempel, til tross for at de norske funnene er i overvæld (se Price 2002: 181-185, 109, 326). Likevel har ideen om vikingetidens kvinnelige seidutøvere med stav som redskap spredt seg i forskningsmiljøer og i nyhetsmedia (se f.eks. Heide 2006; Sørheim 2011: 44; Hedeager 2011: 126; Malvern 2013; Bjørnerem 2014; Ulriksen 2018: 235; Heen-Pettersen & Murray 2018). Slik blir stavene uløselig knyttet til seid, som beskrevet i litterære kilder, og til kvinnelige samfunnsaktører. Både rituell praksis, kjønn og gjenstanden stav i seg selv, blir på denne måten generalisert over hele den norrøne kulturens geografiske utbredelse.

I ytterste konsekvens har dette ført til en forenklet fremstilling av kvinners rolle i vikingtidens religionspraksis og av stavenes tilknytning til slik praksis. Et bilde tegnes av en spesifikk form for ritualisert kultur, som hovedsakelig var forbeholdt kvinner, og som oppførte seg likt i hele den norrøne verden. Dette er ikke for å si at forskning på staver hittil har advokert en slik fremstilling, men heller at å utelate en dypere diskusjon av kjønn som arkeologisk kategori og av variasjoner i lokale miljøer, kan medføre en forenklet fremstilling av kjønn og rituell praksis i vikingtiden. Dette kan eksemplifiseres ved de mange tilfellene hvor staver er presentert som en volves magiske stav i museumsutstillinger over hele verden.² Jeg vil derfor inkludere en dypere diskusjon av kjønn som arkeologisk kategori og samtidig se gravene i tilknytning til hverandre og til det lokale miljøet. Målet med dette er å bidra til et mer nyansert perspektiv på menneskene tilknyttet stavene og kulturen de deltok i.

¹ Sørensen (2010) og Gilchrist (1999) diskuterer hvordan kjønn gradvis har blitt et tema i arkeologisk forskning. Johnson (2010) og Olsen (1997) har diskutert hvordan arkeologi som vitenskap har utviklet seg, fra 1800-tallet til i dag.

² Eksempler på dette inkluderer utstillingene «Odens Öga», produsert av Dunkers Kulturhus (Helsingborg) og universitetet i Lund (se Andrén & Carelli 2006); «We call them Vikings», produsert av Historiska museet i Stockholm (se museets digitale versjon av utstillingen på: <https://www.flickr.com/photos/historiska/>); British Museums utstilling «Vikings: Life and Legend» (se Williams et.al. 2014); Nordic National Museums (seattle) «The Vikings Begin» (se Hedenstierna-Jonson et.al. 2018).

Figur 1.1. Typeinndeling av nordiske stekespidd. Fra Bøgh-Andersen (1999)

1.2. Empiri

«Stav» er på mange måter et uklart begrep. Stavliggende gjenstander i YJA kommer i ulike former og i ulikt materiale.³ Det er derfor nødvendig for avgrensningen av oppgaven at det settes klare kriterier for hva gjenstandskategorien «stav» i dette tilfellet skal omfatte.

Gjenstandene som nå ofte kalles staver har en lang forskningshistorie, som vil utdypes i detalj under. Frem til 1990-tallet var det mest vanlig å tolke disse gjenstandene som stekespidd, brukt til matlaging (Undset 1878: 81, 1888: 29; Lorange 1880: 241; Petersen 1951). Susanne Bøgh-Andersen (1999) har gruppert nordiske stekespidd i fire ulike typer (fig.1.1.): Type I omfatter gaffelformede stekespidd; type II er enkle stekespidd; type III er stekespidd med håndtak og deles i to undertyper, m og u, som omfatter spidd med og uten buede jertråder i håndtaket; type IV er spydlignende stekespidd. Neil Price (2002: 188) har argumentert for at Bøgh-Andersens type III ikke er stekespidd, men heller mulige staver brukt til magi. Av alle former for stavliggende gjenstander i sin undersøkelse mener han denne typen best lar seg argumentere for å ha tjent rituelle formål (Price 2002: 191). I enkelttilfeller har stavliggende gjenstander av annen form vært argumentert for å være rituelle verktøy (Ingstad 1992; Back-Danielsson 2001; Gardela 2016). Disse kan imidlertid ikke sies å tilhøre en egen type og det er derfor vanskelig å trekke slutninger om disse enkeltstående gjenstandenes sammenhenger til andre stavliggende gjenstander. Det har heller ikke lyktes meg å finne lignende gjenstander fra Norge med andre spesielle formler som kunne vært relevant for problemstillingen. Jeg vil derfor avgrense oppgavens empiri til gravfunn med innhold av

³ Lister over mulige staver brukt til magi av andre former enn de diskutert i denne oppgaven kan finnes i Gardela (2016) og Price (2019).

Bøgh-Andersen type III stekespidd. For enkelhets skyld vil jeg heretter omtale denne stavtypen som B3, med undertypene B3M og B3U.

Graver med denne typen stav utgjør empirien for denne undersøkelsen. Litterære kilder, slik som det norrøne saga- og diktmaterial, vil ikke tas i bruk i særlig grad. Norrøne litterære kilder vil kun henvises til hvor det er relevant i et forskningshistorisk perspektiv eller hvor det er særlig relevant for de arkeologiske funnene, men jeg vil da ikke foreta noen egne undersøkelser av disse kildene. Primært vil undersøkelsen gå frem ved å diskutere og sammenligne gravenes innhold og gravenes indre og ytre konstruksjon, samt sette de i sammenheng med andre graver eller arkeologiske strukturer i nærområdet.

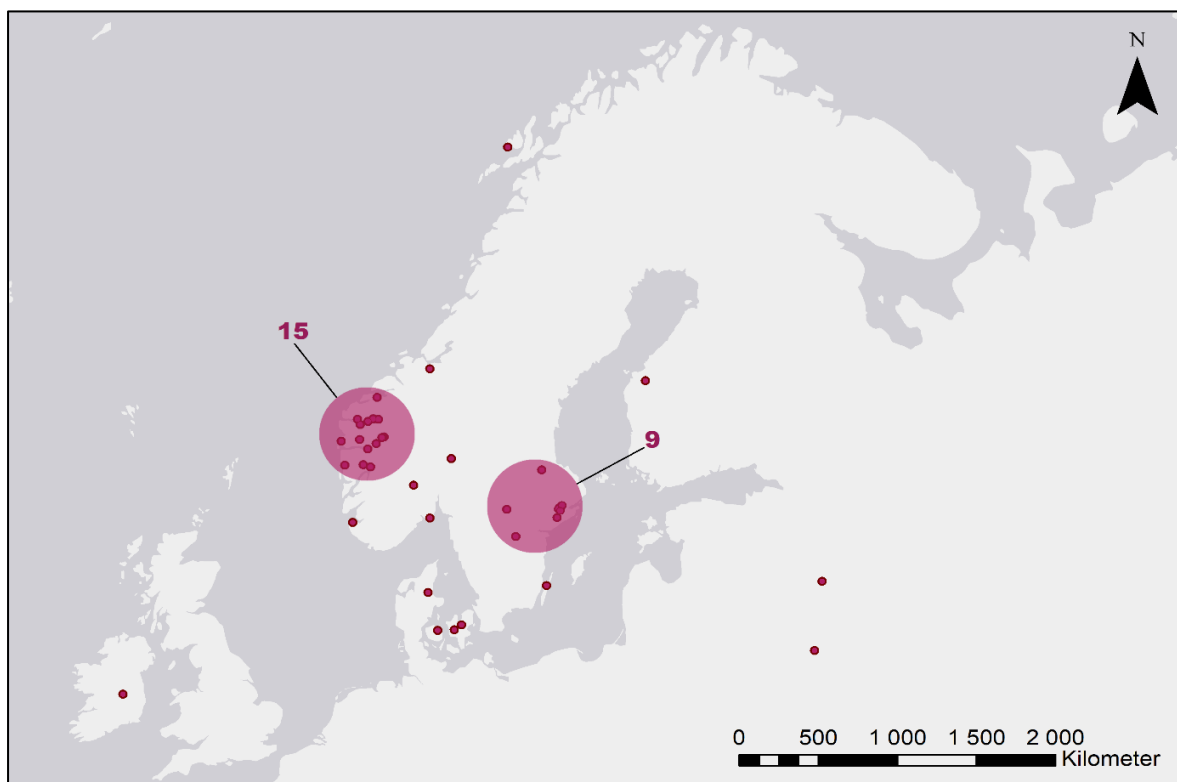
1.3. Område

Figur 1.2. viser funn av B3 staver i Norden, med de tettete konsentrasjonene uthevet. Totalt omfatter de norske funnene tilnærmet 53% av alle kjente funn av B3 staver fra hele Norden.⁴ Den tettete konsentrasjonen av B3 funn i Norge og i Norden generelt er på Vestlandet. Funnene konsentrert her utgjør tilnærmet 38% av alle nordiske B3 funn og overskrider det totale antallet slike funn noe annet sted. Likevel har lite forskning vært gjort på de norske funnene, sammenlignet med svenske funn. Samtlige norske stavfunn med dokumentert kontekst er fra gravfunn. Hittil er ingen studie foretatt som setter de norske gravfunnene med stav i kontekst av hverandre og i kontekst av sitt lokale miljø. Som utgangspunkt for å gjøre dette vil jeg avgrense oppgavens empiri til gravfunn med innhold av B3 staver fra Vestlandet i Norge. I denne oppgaven vil det omfatte fylkene Hordaland og Sogn og Fjordane.

1.4. Tid

Tidsavgrensningen av oppgaven er satt med utgangspunkt i materialet. Størstedelen av gravfunnene fra Norge er datert til 900-tallet, med enkelte fra 800-tallet og de eldste med forbehold datert til 700-tallet (se Kapittel 4). De fleste gravfunnene vil dermed kunne plasseres innen vikingetid. Vikingetidens begynnelse er tradisjonelt plassert ved starten av det 9. århundre (Klæsøe 1999), som markerer begynnelsen på de historisk kjente vikingtoktene

⁴ Prosentene er basert på egne utregninger, med utgangspunkt i lister over nordiske stavfunn fra Bøgh-Andersen (1999), Price (2019) og Gardła (2016). Kun staver av type B3 er medregnet.

Figur 1.2. Funn av B3 staver i Norden. Kartlag: ESRI, GIS: Julie B. Westlye.

(Solberg 2003: 2018). Derimot har Bjørn Myhre (1993) og Iben Klæsøe (1999) argumentert for en tidligere start for vikingetiden, basert primært på smykketypologi. Både Myhre (1993: 57) og Klæsøe (1999: 125) vil sette overgangen fra merovingertid til vikingtid ved år 750 evt. De forhistoriske og historiske periodene arkeologer forholder seg til er konstruerte kategorier. Overgangene mellom perioder må regnes som et resultat av gradvise endringer i kultur og teknologi, heller enn distinkt forskjellige kulturer. Med utgangspunkt i gravenes datering vil jeg primært se funnene innenfor den kulturelle rammen av vikingtid. Gravene fra 900-tallet kan plasseres innenfor vikingetidens midtre eller yngre fase (Brøndsted 1966; Ørsnes 1969). I tråd med Klæsøe (1999: 122) kan perioden fra midten av 700-tallet til 800 regnes som en overgangsfase, mens funn med en tidligere datering kan sees i kontekst av Merovingertidens yngste fase (fase III, etter Gudesen 1980). Den mer generelle betegnelsen YJA vil her brukes når jeg referer til det samlede funnmateriale fra undersøkelsen.

Begynnelsen av merovingertid var en periode preget av store samfunnsendringer, som følge av sykdom og klimaendring (Solberg 2003: 202-203). I kontrast til dette markerer tiden fra 700 evt. på mange måter en oppgangstid i Vest-Europa (Solberg 2003: 180). Økning i folketall og endringer i gravskikk tyder på at sosiale forskjeller igjen økte (Solberg 2003: 188, 203). I denne perioden legges gradvis grunnlaget for ekspansjonen som vil prege vikingtiden i

Skandinavia. Trafikken på sjøen blir mer stabil og effektiv når ny skipsteknologi muliggjør større seildrevne, havgående skip (Solberg 2003: 106-208). Handel intensiveres og de eldste handelsplassene etableres (Solberg 2003: 181).

Vikingtiden var en periode preget av en ekstrem utferdstrang. Spesielt nordmenn koloniserte og kontrollerte store deler av Nord-atlanteren, fra Norge til Færøyene, Island, Shetland, Skottland, deler av Irland, Grønland, helt til den østlige kanten av Nord-Amerika (Brink 2008: 4). Nye skipsteknologier var en forutsetning for denne suksessen (Solberg 2003: 242).

Perioden er preget av krig og plyndring, så vel som byutvikling, intensivert utenlandshandel og etablering av nye handelsruter (Solberg 2003). Bosetningsområdene ble utvidet, både innenlands og utenlands. Importgjenstander utgjør et markant innslag i funnmaterialet fra perioden (Solberg 2003: 225). Det samme gjelder våpen, hvor økser er mest vanlig (Solberg 2003: 229). Vikingtidens skandinaver plyndret langs Europas kyst og etablerte bosetninger på nye landområder. Kraftig befolkningsøkning og jordknapphet i hjemlandet har vært fremsatt som en forklaring på både ekspansjonen og vikingferdene (Solberg 2003: 239).

Den siste delen av vikingtiden var preget av økende kongemakt og en gradvis kristningsprosess. Utover 900- og 1000-tallet spredte kristendommen seg i Norge og var sannsynligvis akseptert på tingene noe utpå 1000-tallet (Solberg 2003; Brink 2008). Forut for dette utgjorde skandinavisk trosutøvelse sannsynligvis ikke en uniform tro eller ritualpraksis, men heller varierte tradisjoner som endret seg over tid (Andrén 2002, 2005; Sundqvist 2007; Price 2013: 166-167). Mye tyder på at trospraksis i førkristne Skandinavia ble uttrykt mer gjennom ritualer og seremonier som utgjorde en del av det daglige liv (Andrén 2002: 299, 318; Andrén 2005: 108, 120; Sundqvist 2007: 23-24).

1.5. Begrepsavklaring

Enkelte begreper går igjen i denne oppgaven og det er derfor nødvendig med en kort avklaring. *Ritual* henviser her til de praksisene som er forbundet med magiske, overnaturlige og religiøse erfaringer og tro (Darvill 2008: 387). Magiske og religiøse ritualer henvender seg til guder og makter og forutsetter en tro på overnaturlige krefter. *Magi* kan forstås som en persons forsøk på å kontrollere overnaturlige krefter og makter til egen eller andres fortjeneste (Steinsland 2005: 267; Simek 2006: 199).

Seid er en type magi som opptrer i den norrøne litteraturen, men også andre typer magi er omtalt (se Dillmann 2006; Gardela 2016;). Seidutøverens evner kunne være alt fra å se i fremtiden, hele skader, bringe hell, kaste forbannelser over land og mennesker eller tilkalle hjelpeånder og andre overnaturlige vesen (Price 2002: 64, Heide 2006a: 164). Seid forbindes ofte med *volver* (Steinsland 2005: 258). Volver er skikkelser som jevnlig opptrer i det norrøne saga- og diktaterialet (Strömback 2000; Dillmann 2006). Volvene fremstilles både som mytiske vesener og som virkelige kvinner som vandret gjennom verden for å tilby råd og profetier (Steinsland 2005: 312-313; Gardela 2009: 191).

1.6. Oppgavens struktur

Innledningsvis har jeg introdusert oppgavens tema, avgrensning og problemstillinger. Kapittel 2 oppsummerer relevant forskningshistorie og har en todelt struktur. Første del går igjennom ulike holdninger til kjønn som tema i arkeologisk forskning. Andre del ser på ulike tolkninger av staver som gjenstand og gjenstandsgruppe, med en gjennomgang av de mest sentrale forskningsarbeidene. I forskningshistorien vil begrepene «stekespidd» og «stang» brukes om hverandre og gjelder alle stavlignende gjenstander, inkludert B3 staver. «Stav» referer her mer spesifikt til den gruppen gjenstander som senere tolkes i kontekst av magi. Årsaken til dette er at staver er definert annerledes i ulike kontekster. For oversiktsskyld vil derfor forskningshistorien omhandle tolkninger av hele gruppen stavlignende gjenstander, da mye av den tidlige litteraturen om temaet ikke utskiller typer. I etterfølgende kapitler vil begrepet «stav» kun vise til staver av type B3. I kapittel 3 vil jeg redegjøre for oppgavens teoretiske og metodiske tilnæringer. Dette innbefatter hvordan jeg har gått frem for å samle inn og systematisere informasjon, samt en presentasjon av tolkningsrammen for etterfølgende diskusjon og analyse av empiri. Kapittel 4 presenterer oppgavens empiri. Her vil jeg gjennomgå gravfunnenes plassering, gravform og -størrelse, indre konstruksjon av gravene og gravenes gjenstandsinhold, i tillegg til behandling av gjenstander. Kapittel 5 vil diskutere hvordan kjønn i gravkontekst kan tilnærmes arkeologisk og analysere fordelingen av kjønnstypiske gjenstander i gravene med stav fra Vestlandet. Her vil jeg også undersøke om gravenes konstruksjon og innhold kan indikere en tilknytning til magi. Kapittel 6 vil sammenknytte temaene i de foregående kapitlene og diskutere disse i et teoretisk og forskningshistorisk lys. Jeg vil her først diskutere kjønnsidentitet i kontekst av magi og graver med stav. Deretter vil jeg undersøke hvordan ulike samfunnsroller og fellesidentiteter kan

assosieres med personene gravlagt med stav. Utgangspunktet for denne diskusjonen er gravene fra Hopperstad i Vik og Gutdalen i Stryn, begge fra Sogn og Fjordane. Kapittel 7 vil oppsummere resultatene fra diskusjonen og analysen og reflektere rundt undersøkelsens konklusjoner. Til slutt følger en katalog over alle gravfunnene som inngår i undersøkelsen, presentert i appendiks (se Appendiks: Katalog). Katalogen er organisert etter museumsnummer i stigende rekkefølge.

Kapittel 2. Forskningshistorie

I dette kapittelet vil jeg tegne en forskningshistorisk oversikt. Jeg vil først oppsummere utviklingen mot en kjønnet arkeologi. Videre vil jeg gjøre rede for noen viktige teoretiske utviklinger i kjønnsarkeologi. Deretter vil jeg gjennomgå tidligere forskning på staver i arkeologi, med spesielt fokus på studier av seid og magi.

2.1. Mot en kjønnet arkeologi

I arkeologi er kjønn ansett som en viktig variabel i forskning på fortidens samfunn. At kjønn nå er en uttalt del av det arkeologer forsker på henger sammen med de såkalte feministiske bølgene i europeisk historie (Gilchrist 1999: 2-9; Sørensen 2013). Feminismens andre bølge på 60- og 70- tallet stimulerte en omfattende samfunnsdebatt, hvor også de akademiske institusjonene kom under lupen. Innen mange ulike fagfelt ble det hevdet at androsentriske holdninger styrte forskningsprosessen og forskningsinteressene (Gilchrist 1999: 3). Med andre ord hadde forskningen et mannlig bias. Som følge oppsto en diskusjon om kvinners tilgang til høye stillinger på universitetene, til å delta i kunnskapsproduksjon og om hvilke konsekvenser dette hadde for vitenskapen (Sørensen 2000: 17; Sørensen 2013: 399).

Tidlig feministisk kritikk av arkeologi handlet hovedsakelig om å påpeke og finne måter å bøte på manglende representasjon av kvinner i arbeidslivet og som individer i fortiden (Dommasnes 1992: 4; Wilkie & Hayes 2006: 246; Sørensen 2013: 401). På dette tidspunktet var det enda ingen overgripende endring i den teoretiske fremgangsmåten når kjønn ble inkludert i forskningskonteksten (Dommasnes 1992: 6; Dommasnes & Montón Subías 2012: 375; Rubio 2011: 22). Det første oppropet til handling i forskningsmiljøet var en eksplisitt feministisk konferanse, kalt *Were they all men? An examination of sex roles in prehistoric society* (Bertelsen et.al. 1987). Konferansen ble avholdt i 1979, men det tok nesten ti år før forskningen ble publisert (Bertelsen et.al. 1987). Inger Haugens (1987) bidrag til konferansen undersøkte bl.a. hvordan antropologisk forskning tradisjonelt tilnærmet seg kvinners status. Haugen viste eksempler der forskningen tegnet et skarpt skille mellom en privat sfære, der kvinner er bundet til hjemmet og til barneoppdragelse, og en offentlig sfære (Haugen 1987: 16). I en slik modell er den private sfæren «separert fra resten av samfunnet og fra menns konkurranse om makt, prestisje og kulturell verdi» (Haugen 1987: 16). Haugen argumenterte at kvinners subordinasjon ikke kunne sees som universell og ahistorisk (Haugen 1987: 16).

Roberta Gilchrist har (1999: 20) diskutert hvordan den samme forståelsen av kjønnsroller er synlig i tidlig forskning på forhistoriske jeger-sankersamfunn. Menn ble her fremstilt som aggressive, aktive og dynamiske og som pådrivere for tilnærmet all kulturell og teknologisk utvikling (Gilchrist 1999: 20-21). På den andre siden var kvinner fremstilt som passive, hjemmeværende og definert ut fra sine reproduktive egenskaper (Gilchrist 1999: 20). Gilchrist påpeker at denne forklaringsmodellen ikke var ny, men hadde sine røtter i den eldste evolusjonsforskningen (Gilchrist 1999: 20). På denne måten ble samtidens kulturelle holdninger til kjønn og kjønnsroller universalisert ved å tilskrives biologi. Kvinnelige primatologer og antropologer avviste denne fremstillingen og kritiserte dens manglende vitenskapelige fundament (se Linton 1971; Zihlman 1978; Dahlberg 1981).

I arkeologi var mye av den tidlige feministiske kritikken og etterfølgende forsøk på å veie opp for androsentrisk bias plassert innen vikingtidforskningen (F.eks. Næss 1974; Dommasnes 1979; 1982; Stalsberg 1987). Det rike gravmaterialet fra denne perioden satt forskerne i en særskilt posisjon til å diskutere fortidens individer (Sørensen 2013: 400, 401). Den normative vikingtidforskningen reproduserte evolusjonsforskningens fokus på mannlig aggresjon og konkurranse som drivkreftene for innovasjon og utvikling. I det innledende kapittelet til boken *Kvinner i Vikingtid* (Coleman & Løkka 2014) argumenterer Nanna Løkka (2014: 17) at fremstillingen av kvinner i vikingtidforskningen var, og ofte fortsatt er, stereotypisk og generaliserende. Begrepene innanstokks/utanstokks brukes i moderne vikingtidforskning som svar til den private og den offentlige sfære (Løkka 2014: 24). Løkka (2014: 17) har argumentert at dette utgangspunkt har ført til at kvinner nesten utelukkende fremstilles som husfruer med et svært begrenset funksjonsområde. Husfruen bar nøklene og styrte huset, mens menn styrte utanstokks som den overordnede leder, og grep slik inn i alle samfunnssfærer (Løkka 2014: 17-23). Kvinnen ble slik begrenset til en statisk tilværelse med kun huset og gården som sin handlingsarena, mens menn var dynamiske aktører i hele samfunnslivet.

I tiden etter den tidligste feministiske forskningen har det blitt publisert en rekke omfattende studier med fokus på kjønn i vikingtiden. Blant disse kan nevnes Judith Jeschs (1991) *Women in the Viking Age* og Jenny Jochens (1995, 1996) *Women in Old Norse Society* og *Old Norse Images of Women*. Jesch og Jochens studier plasserte kvinners liv i et større samfunnsperspektiv, og har bidratt til en mer nyansert forståelse av kvinneliv i fortiden. Som vi skal se skjer det rundt tiden for disse publikasjonene en endring i teoretisk fremgangsmåte når kjønn skal tilnærmes arkeologisk.

2.2. Teoretiske utviklinger i kjønnsarkeologi

I en artikkel i *Were they all men* diskuterer Synnøve Vinsrygg (1987: 24) mangelen på metoder og hypoteser for å utforske kjønnsroller i arkeologi. Nettopp denne mangelen ble fokuset for neste generasjons feminister. Tidligere kjønnsfokuserede tilnærminger i academia ble hevdet å være for lite kritisk til de normative forskningsidealene som var styrende i sosialvitenskapen (Harding 1986: 30). Marie Louise Stig Sørensen (2000; 2013) har påpekt at de første fasene i arkeologisk kjønnsforskning fokuserte på å kritikk og synliggjøring og var preget av manglete teoretisering. På 80- og 90 tallet beveget kjønnsforskningen seg over i en ny fase, hvor studier ble utviklet med fokus på kjønn som konstruksjon og dets forhold til makt (Wylie 1991: 31-32).

Samtidig med at den feministiske teoridebatten tiltok, begynte også arkeologer inspirert av marxisme å kritisere den prosessuelle epistemologien for deres fremstillinger av maktrelasjoner i fortiden (Harris & Cippola 2017: 22-24). Den marxistiske kritikken og feminismen stimulerte det teoretiske opprøret vi nå kaller post-prosessuell arkeologi (Harris & Cippola 2017: 23-24). Her ble positivisme og funksjonalisme lagt på hyllen til fordel for en mer kognitiv arkeologi. Strukturalisme, inspirert av Ferdinand de Saussure og Claude Lévi-Strauss, ble et viktig element i nye teorier med fokus på objekters mening (Harris & Cippola 2017: 24). Et samfunns myter og ritualer som strukturert rundt binære motsetninger, eller dualismer, ble adoptert i teorien (Harris & Cippola 2017: 24). Interessen for såkalte universelle binære motsetninger samstemte med andre bølge feminismes fokus på likestilling og dens ønske om å skape forklarende meta-narrativ (Gilchrist 1999: 6).

På slutten av 80-tallet ble kjønn som analytisk kategori mer etablert i arkeologi. På denne tiden ble det såkalte sex/gender systemet introdusert i arkeologi (Conkey & Spector 1984). Sex/gender systemet lagde et skille mellom biologisk og sosialt kjønn (Spencer-Wood 2011: 7; Fuglestvedt 2014: 54). Kjønn ble ikke lenger oppfattet som utelukkende biologisk determinert, men også som en sosial konstruksjon, formet gjennom kulturelle prosesser (Sørensen 2000: 18; Conkey & Spector 1984: 16). Dermed kunne det også bli en større del av det arkeologer studerte. Som følge oppstod mer teoretisk informerte bidrag til det som kan kalles «kjønnsarkeologi», her forstått som forskning med eksplisitt fokus på kjønn. Conkey og Sectors (1984) artikkel *Archeology and the Study of Gender* regnes som en katalysator for denne utviklingen (Gilchrist 1999: 4; Fuglestvedt 2014: 55; Wylie 2016: 4). Conkey og Spector argumenterte at arkeologi tilrettela for utbredelsen av en spesifikk «kjønnsmytologi»

(engelsk «Gender mythology», Conkey og Spector 1984: 1) hvor kulturspesifikke kjønnsstereotyper ukritisk ble brukt som grunnlag for å forstå femininitet og maskulinitet, kjønnsroller og maktrelasjoner. I tråd med den post-prosessualitiske målsettingen om å tegne ett eksplisitt teoretisk rammeverk for studiet av menneskelig sosial handling, la Conkey og Spector grunnlaget for et eksplisitt teoretisk rammeverk for det arkeologiske studiet av kjønn (Conkey & Spector 1984: 2). I overgangen 80- til 90-tallet var gender som kulturell konstruksjon i stor grad anerkjent som en del av fortidens dynamiske samfunnsprosesser.

På 90-tallet fikk den feministiske samfunnsdebatten ny driv og perioden kalles ofte den tredje bølgen. Tredje bølge feminisme karakteriseres av et økt fokus på å utvikle nye teoretiske rammeverk og har resultert i en rekke nye tilnærminger til kjønn i forskning (Spencer-Wood 2011; Sørensen 2013). Tredje bølge feministiske teorier representerer et mer pluralistisk syn på kjønn. Tanken om at kategoriene mann og kvinne besto av essensielle kvaliteter og erfaringer var her ikke lenger holdbar (Gilchrist 1999: 3). Andre bølges fokus på å avdekke ulikheter mellom menn og kvinner, ble avløst av et nytt fokus på kjønnsforskjell (Barrett & Phillips 1992; Brooks 1997). Kjønnsforskjell viser i denne sammenhengen til hvordan kjønn varierer på ulike måter, avhengig av hvordan det krysser med andre dimensjoner av identitet (som etnisitet, alder, klasse osv.) (Gilchrist 1999: 3). I feministisk teori kalles dette konseptet «interseksjonalitet» (se McCall 2005), et begrep innført av den feministiske juristen Kimberle Crenshaw (1989). Det samme teoretiske synet på kjønn kan gjenfinnes i den såkalte genderarkeologien (se Sørensen 2000), men uten en eksplisitt referanse til de feministiske teoriene det har opphav i (Engelstad 2007).

Den økte interessen for diversitetsteorier har resultert i flere forsøk på å kritisk dekonstruere sex-gender systemet (Nordenbladh & Yates 1990; Fuglestedt 2014; Ghisleni et.al. 2016). Med tanker og teorier hentet fra psykoanalyse, feminisme og queer-teorier har det blitt argumentert at den binære forståelsen av sex og gender undergraver gyldigheten av kjønn (sex) som erfaring og atferd (Sørensen 2000: 46; Fuglestedt 2014). Med dette som utgangspunkt har nye måter å forstå kjønn som divers og kontekstuell blitt fremmet som et bedre utgangspunkt (Nordenbladh & Yates 1990; Meskell 1996; Thomas 2002). En spektral, heller enn binær forståelse av biologisk kjønn har blitt foreslått (Nordenbladh & Yates 1990), mens andre har fokusert på kjønn (sex) som erfaring og tatt utgangspunkt i kropp og seksualitet fremfor gender (Meskell 1996; Knapp & Meskell 1997; Thomas 2002). En ny tilnærming kritiserer hvordan moderne kulturelle ideer om hva kjønn er, hindrer en åpen

undersøkelse av både biologiske, sosiale og fenomenologiske dimensjoner av kjønn i fortiden (Fuglestad 2014; Ghisleni et.al. 2016).

Det nye fokuset på kjønnsforskjell heller enn likhet har ført til endringer i hvordan kjønn inngår i vikingtidforskningen. Kvinners roller i vikingtiden har blitt mer nyansert ettersom forskning har belyst de mange variasjonene i kvinners erfaringer i vikingtidssamfunnet. Kvinners rolle i herskerideologi, politikk og vikingetidens hierarki har vært diskutert (Mundal 1997; Sigurdsson 2008; Sanmark 2014). Vi har også sett forskning på kvinner i lavere samfunnsjikt (Karras 1990; Magnúsdóttir 2001), kvinner i offentlige roller som produksjonsledere (Andersson 2003; Øye 2006), kvinner som tradisjonsformidlere i offentlige gjestebud (Enright 1996) og som sentrale figurer innenfor trospraksis (Solli 2002; Sundqvist 2007; Price 2007; Gardela 2016). I tråd med disse nye utviklingene i hvordan kjønn tilnærmes har Heidi Lund Berg (2013, 2014) argumentert at forestillingen av nøkler som et feminint symbol er basert på en kunstig og forenklet fremstilling av den såkalte husfruen. Gjennom en systematisk gjennomgang av gravmaterialet fra Østlandet har hun vist at nøkler opptrer hyppig også i mannsgraver (Berg 2013). I forskning på magi, kult og religion i vikingtiden har kvinner blitt løftet ut av den private sfæren (Price 2002; Sundqvist 2007; Gardela 2016) og mulige alternative kjønnskonstruksjoner i den norrøne seidpraksisen har blitt utforsket (Solli 2002).

2.3. Jernstaver fra arkeologiske kilder

De første omtalene av staver kom på slutten av 1800-tallet (Nicolaysen 1862-1866; Lorange 1875; 1880; Undset 1878; 1888; Rygh 1885). Arkeologer fra Norge og Sverige hadde på dette tidspunktet begynt å oppdage en rekke tvetydige jernstenger i funnmaterialet. Jernstengene var normalt mellom 45-100 cm i lengde, med firkantet tverrsnitt og spiss ende, de hadde ofte knapper festet på stangen og enkelte hadde tvinnede jerntråder plassert i en burlignende form (se Appendix: Katalog for eksempler). Gjenstandene hadde til felles at de ofte var funnet i kvinnegraver som generelt ble datert til YJA. På denne tiden ble gravfunnenes katalogbeskrivelse ofte publisert i ulike museums- og foreningsårbøker og det er i denne konteksten gjenstandene først ble tolket.

I de alle tidligste omtalene av stavene beskrives de som redskaper uten kjent bruk (Nicolaysen 1862-1866: 487; Lorange 1875: 184; 174). Dette endrer seg derimot raskt og både Ingvald Undset (1878: 81; 1888: 29) og Anders Lorange (1880: 241) foreslo tidlig en tolkning av gjenstandene som stekespidd. Etter dette er nye stavfunn i overvekt omtalt som spidd eller stekespidd i de norske innberetningene. Ett unntak er en katalogbeskrivelse av et funn fra Børsa i Sør-Trøndelag, tolket av Knut Rygh (referert i Petersen 1951: 427) som lampe med manglende fat. Andre tidlige tolkningsforslag for enkelte av gjenstandene i denne gruppen var å se dem som «whip-shanks» (etter Brøndsted 1936) eller målestaver for tekstil (Arbmann 1940-43; Hanson 1983).⁵ At noen av stengene kunne representere målestaver ble først foreslått av Emil Ekhoff i 1896 (sitert i Hanson 1983: 8) for en stav fra Jägerbacken i Sverige, og senere av Arbmann (1940-43: 278, 305, 320) for stavene fra Birka, Björkö i Sverige. Dette var en av de mer populære tidlige kategoriseringene av disse jernstengene og har siden blitt gjenopptatt sporadisk (Kyhberg 1980; Gustin 2010). Likevel har den aldri fått samme utbredte støtte som tolkningen av gjenstandene som stekespidd.

Utover 1900-tallet var tolkningene av stengene som stekespidd generelt akseptert i forskningsmiljøet. Petersens bok *Vikingetidens redskaper* (1951) presenterer den første systematiske gjennomgangen av stekespidd som gruppe. Opptil dette punktet hadde stavene kun blitt tolket i kontekst av den enkelte graven som ble beskrevet, og ble heller ikke sammenlignet med andre funn i særlig grad. I *Vikingetidens redskaper* deler Petersen spiddene i tre typer, hvor type I er gaffelformet, type II består av enkle jernstenger med firkantet tverrsnitt og type III er spidd med eget håndtak (Petersen 1951: 421-426). Petersens typologi over stekespidd ble senere utvidet av Susanne Bøgh-Andersen (1999), som jeg vil diskutere nærmere under (se også Kapittel 1).

Den post-prosessuelle vendingen i arkeologi, kombinert med utviklingen av den feministiske kritikken og det økte fokuset på kjønn som analytisk kategori i arkeologi, har åpnet for mer nyanserte tolkninger av kultur og samfunn i fortiden. Som konsekvens har nye tolkninger av kvinnegravene med stav sett lyset. Stavene er nå av mange forskere ansett som mulige magiske verktøy, tilknyttet praktisering av magi og seid (Price 2002; Heide 2006a; Gardela 2016). Som vi skal se har forskning på seid vært et viktig ledd i en endret forståelse av stavene i det arkeologiske materialet fra vikingtid.

⁵ Staven tolket som en «whip shank», en type håndtakt til en pisk, er fra Gävle i Sverige. Den har B3M håndtak, men er langt mindre enn de andre av samme type og mangler spiss.

De første antydningene mot en tolkning av stavenes funksjon som knyttet til kultsfæren av samfunnet kom tidlig på 1990-tallet. I sammenheng med utstillingen *Den Stärka Kvinnan – Från volva til häxa*, argumenterte Gundula Adolfsson og Inga Lundström (1993) at stengene som ofte var beskrevet som stekespidd, heller kunne være rituelle verktøy for vikingetidens volver. Volven var en kvinnelig seidmagiker (se kapittel 1). Flere forskere (Blain & Wallis 2000; Price 2002; Heide 2006a) har argumentert at rollen som seidmagiker i all hovedsak var en rolle forbeholdt kvinner. For menn kunne seid utløse seksuelle tabu og føre til anklager av *ergi* (Solli 2002).⁶ Det har blitt foreslått at årsaken bak dette var at seidutøvelse inneholdt rituelle handlinger og symbolikk som refererte til kvinnerollen, var forbundet med kvinnelig seksualitet eller krevde at utøveren inntok en kvinnerolle i seksuelle ritualer (Solli 2002: 128-164; Price 2002: 216-224).

Som jeg diskuterte over tillot ikke tidlig arkeologisk forskning å se kjønn som et fruktbart utgangspunkt for forskning (se kapittel 1). Det samme kan sies om tema som ritual, kult og religion. Innenfor den prosessuelle arkeologien var den normale praksisen at teorier skulle følge strenge kriterier for empirisk prøvbarhet (Johnson 2010: 23). Dette førte til at tema som symbol, individ og religion falt utenfor fokusområdet (Fogelin 2007: 56; Johnson 2010: 23-31). Dermed foregikk forskning på magi i vikingtid i første omgang utenfor arkeologi og da med fokus på tekstkilder, med enkelte etnografiske paralleller (Gardeła 2016: 14). Den post-prosessuelle vendingen i arkeologisk teori på 80-tallet førte til et skifte av fokus. Konsepter som tidligere ble oppfattet som for abstrakte til å være av arkeologisk interesse, ble sentrale tema i en endret forståelse av kulturell utvikling (Johnson 2010: 105-111). Som følge ble magi et populært tema i arkeologi på 80- og 90-tallet (Gardeła 2016: 13-14). I stedet for å se seid som et produkt av de middelalderske forfatternes fantasi, ble det nå forstått som en faktisk tradisjon, levende blant vikingetidens skandinavere (Gardeła 2016: 15). Det er innenfor denne forskningshistoriske konteksten Adolfssons og Lundströms tolkninger må plasseres. Utstillingen *Den Stärka Kvinnan* ble satt opp både på Arkeologisk Museum i Stavanger i Norge og Statens Historiska Museum i Stockholm. Stavene opptrer i de skriftlige kildene i tilknytning til magipraksis (Price 2002; Gardeła 2009: 191), men utstillingen er en av de første gangene magipraksis i vikingtidens Skandinavia var et tema i arkeologisk

⁶ Preben Meulengracht Sørensen (1980) har diskutert *ergi* og *nid* i det norrøne samfunnet. *Ergi* referer til et kompleks av begreper (*ergi*, *argr*, *regi*/*ragr*, *ergjask*) med sterke negative konnotasjoner i norrøn litteratur. Begrepet kan referere til at en mann fremviser feminine kvaliteter og assosieres med umandighet. *Ergi* kan også ha passive homoseksuelle konnotasjoner.

sammenheng og den aller første gangen det ble forsøkt et tolkningsskifte av stavene som gjenstandsgruppe.

På samme tid presenterte Anne Stine Ingstad (1992a) en lignende teori. Som del av et samarbeidsprosjekt med å omtolke skipsgraven fra Oseberg i Vetsfold (Christensen et.al. 1992), argumenterte Ingstad at Osebergkvinnene hadde en spesiell status innenfor fruktbarhetskult. Hun foreslo i denne sammenhengen at en trestav i graven kunne være en stav brukt til rituelle formål (Ingstad 1992a: 241). Disse tidlige forsøkene på et tolkningsskifte åpnet for å forstå gjenstandsgruppen på nye måter. Likevel tok det lang tid før teorien om jernstengene som mulige magistaver slo rot i de akademiske miljøene.

På slutten av 90-tallet kom en ny gjennomgang av de såkalte stekespiddene. Susanne Bøgh-Andersens (1999) avhandling *Vendel- och vikingatida stekspett* er den mest omfattende katalogen over nordiske stekespidd hittil publisert. Bøgh-Andersens typologi over stekespidd har blitt et nyttig verktøy for etterfølgende studier av staver innenfor en rituell kontekst, og brukes også i denne oppgaven (se kapittel 1). Bøgh-Andersens avhandling setter de svenske funnene sentralt i undersøkelsen, mens øvrig nordisk materiale brukes til sammenligning (Bøgh-Andersen 1999: 1). Stekespiddene spores historisk fra den greske antikken, via vesteuropeisk historie, til vikingetiden i Sverige (Bøgh-Andersen 1999). Bøgh-Andersen konkluderer, som andre før henne, at spiddene primært finnes i kvinnegraver. Hennes diskusjon rundt gjenstandenes funksjon og betydning, setter stekespiddene i kontekst av den hjemneværende husfruen. Der kvinnene med spiddene er forsøkt knyttet til norrøn trospraksis, er dette satt i sammenheng med privat kult og gjestebudritualer (Bøgh-Andersen 1999: 104-105). Til tross for den funksjonsrettede tilnærmingen forfatteren har til gjenstandsmaterialet, gjør Bøgh-Andersen noen viktige poeng angående stavenes mulige symbolske verdi. Hun peker på at gravene i de fleste tilfeller er svært rike med tanke på gravgodset. Med dette som utgangspunkt argumenterer hun at stavene, ut over å være funksjonelle gjenstander, kan ha vært verdighetstegn i form av symbolske stekespidd (Bøgh-Andersen 1999: 103). Likevel blir symbolverdien til stavene fortsatt uløselig tilknyttet en antatt primær funksjon som redskaper til matlaging.

2.4. Neil Price – mot en arkeologi av rituelle spesialister

De nye perspektivene på stavene, tidligere presentert av forskere som Ingstad, Adolfsson og Lundström, ble gjenopptatt i forskning tidlig i det 21. århundre. I sin doktoravhandling *The Viking Way-Religion and War in Late Iron Age Scandinavia* diskuterer Neil Price (2002) «seid» som samfunnsfenomen. Hensikten med studien var å forsøke å tegne en oversikt over hvordan seid kunne ha operert i samfunnet, hvordan den ble praktisert og hvem som praktiserte den. Samtidig gikk Price inn for å avdekke de materielle sidene av seid og hvordan dens praksis kan spores arkeologisk. Tilnærmingen til disse problemstillingene inkluderer omfattende studier av gamle norrøne tekstkilder og nye vurderinger av vikingetidens arkeologiske materiale, i tillegg til en bred komparativ analyse av sjamanistisk praksis i ulike kulturer, da med spesielt fokus på samisk tradisjon. Price forutsetter at også seid var en sjamanistisk tradisjon. Price sin studie av seid er et interessant, svært omfattende verk og vil ikke kunne oppsummeres helhetlig her. De neste avsnittene vil dermed fokusere på de delene av studien som er direkte relatert til staver og graver med stav.

Price trekker fram gravmaterialet som en av to arkeologiske kilder som kan direkte knyttes til seid (Price 2002: 127). For å kunne identifisere en grav som tilhørende en mulig magiker er det, ifølge Price, nødvendig å avdekke gjenstander som kan knyttes til magipraksis, samt å utforske eventuelle uvanlige aspekter ved gravleggingen (Price 2002: 127). Price utpeker ved flere anledninger staven som den tydeligste materielle markøren for magisk praksis (Price 2002: 175, 181, 188). I denne sammenhengen presenteres et utvalg gravfunn med staver der han mener den gravlagte kan ha vært det han kaller en «rituell spesialist» (engelsk «ritual specialist», Price 2002: 47). Av grunner jeg vil komme nærmere inn på senere, er de norske gravfunnene med jernstav ekskludert fra dette utvalget.

Price sin tolkning av gjenstandskategorien «stekespidd» som magiske staver argumenteres for i flere ledd. I en gjennomgang av Bøgh-Andersens arbeid med stekespiddene påpeker han en rekke problemer ved hennes typeinndeling, spesifikt hennes inndeling av type III. Price viser til at flere av de såkalte type III stekespiddene har visse formelementer som forhindrer en praktisk anvendelse av dem som redskap til matlaging (Price 2002: 188). Denne tolkningen gjelder spesielt staver av type III-m, med såkalt utvidet håndtakskonstruksjon (engelsk «expanded handle construction», Price 2002: 190), hvor han viser til flere eksempler der håndtakets utforming og plassering gjør det usannsynlig at de fungerte som sådan (Price 2002: 188). Dette leder han i retning av at burkonstruksjonen må ha hatt en annen betydning (Price

2002: 326). For å underbygge at stavene heller ikke har vært symbolske stekespidd, men en helt annen gjenstand, peker han på en rekke andre gjenstandstyper med samme formelementer som type III-stavers håndtak, og som ikke har noen klar tilknytning til matlaging (Price 2002: 188-190). Etter å ha avvist stekespidd som forklaring for Bøgh-Andersens type III, introduserer Price en ny inndeling av undergrupper for typen:

- Veldig sannsynlig magistav: Knapper eller beslag på skjefet, med og uten utvidet håndtakskonstruksjon
- Sannsynlig magistav: Utvidet håndtakskonstruksjon
- Mulig magistav: enkel markering av håndtak

(Price 2002: 191, min oversettelse)

Gruppene er inndelt utfra hvor sannsynlig Price anser at stavene kan assosieres med seid. Det fremstår her som at ethvert argument *mot* en tolking som stekespidd i seg selv er et argument *for* en tolking som magistav. Dermed ser vi hos Price en lignende tankegang som vi fant hos Bøgh-Andersen, nemlig en polarisering mellom funksjon og symbol i tolkninger av materiell kultur. Til tross for dette er mange av Price sine argumenter for å se stavene som rituelle verktøy overbevisende. Spesielt har hans detaljerte studier av saga- og dikt materialet vist mange interessante forbindelser mellom seid, kvinnelige magikere og staver.

Price underbygger mange av sine argumenter med etnografiske referanser til bl.a. samisk og nord-amerikansk sjamanisme. Gjennom bruk av etnografi setter Price spesifikke aspekter ved skandinavisk vikingkultur i kontekst av sirkumpolære kulturer, da han mener vikingenes verden ikke bør studeres isolert fra sine omgivelser (Price 2002). I tiden da Price publiserte sin avhandling var sjamanisme et mye omtalt tema innen arkeologi og filologi (Tolley 1994; Hedeager 1997; Blain & Wallis 2000; Raudvere 2001; Solli 2002). Det er fortsatt omdiskutert hvordan sjamanisme som begreps skal anvendes i fortidsforskning og om seid i det hele tatt kan kalles en sjamanistisk tradisjon (Näsström 2002; Lewis Williams 2006). The Viking Way representerer et av de første eksemplene på en omfattende studie av seid som sjamanisme med et fokus på å avdekke og studere de materielle bevisene. Price (2002) sin avhandling er blitt en av grunnsteinene for arkeologisk forskning på magipraksis i vikingtid. Siden har litteraturen på temaet vokst og tolkningen av jernstengene som magistaver har i stor grad erstattet den tidligere tolkningen av gjenstandene som stekespidd for noen av typene.

2.5. Materielle perspektiver på seid og magi i nyere forskning

Price sin avhandling har gjort tydelig inntrykk på hvordan stavene nå blir presentert i forskning og i museumssammenheng (Andrén & Carelli 2006; Stylegar 2007; Pentz et.al 2009; Williams et.al. 2014; Sørheim 2015; Gardela 2016; Brunning 2016; Hedenstierna-Jonson et.al. 2018; Ulriksen 2018: 235; Heen-Pettersen & Murray 2018). Den anerkjente religionshistorikeren Gro Steinsland har avsatt et eget kapittel om seid i sin bok om norrøn religion, hvor hun blant annet åpner for at stavene var en volvens redskap (Steinsland 2005: 316). Steinsland (2005: 307) anser seid som et marginalt fenomen og hevder at dens utøvere sto i en tvetydig sosial posisjon. Kun i krisetider kunne seiden få status som offentlig kult og dens utøvere var bare i enkelte tilfeller knyttet til overklassen (Steinsland 2005: 307). I kontrast til dette har Olaf Sundqvist (2007: 69, 71) argumentert at volvene og andre kvinnelige kultledere opptrådte på alle nivåer i samfunnet, også i aristokratiske miljøer. Sundqvist (2007: 50-71) setter av et helt kapittel til kvinnelige kultledere i sin doktoravhandling *Kultledare i Fornskandinavisk Religion*. Sundqvist hevder at eldre forskning på kvinnelige kultledere har skapt en dikotomisk stereotyp hva gjelder mannlige og kvinnelige kultledere (Sundqvist 2007: 56). Stereotypien Sundqvist refererer til sammenfaller med den normative fremstillingen av vikingtiden i eldre forskning, som diskutert over. I henhold til vikingetidens kultledere skaper den en fremstilling av at menn praktiserte i den offentlige kulten ved de aristokratiske hallene, mens kvinner var begrenset til riter utført i langt mer begrensede sosiale miljøer (Sundqvist 2007: 56). Sundqvist mener dette er en konstruert dikotomi som har levd videre også i nyere forskningslitteratur (Sundqvist 2007: 57)

Price sine tanker om seid og staver har som nevnt blitt tatt til følge i nyere forskning på norske graver. Blant disse er Helge Sørheim (2011; 2015) sine undersøkelser av tre rike kvinnegraver på Vestlandet. I artikkelen «Three Prominent Norwegian Ladies with British Connections» diskuterer Sørheim (2011) tre kvinnegraver fra Hopperstad i Vik, Vinjum i Aurland (begge i Sogn og Fjordane) og Gausel på Hetland (Rogaland). Artikkelens målsetting er å se på kvinnenens posisjon, plassere dem i en historisk og geografisk kontekst og diskutere deres tilknytning til de britiske øyer (Sørheim 2011: 17). Sørheim argumenterer for at de rike gravene kan ha tilhørt kvinner med spesiell status og makt i samfunnet. Sørheim vektlegger at kvinnene selv kan ha vært ansvarlig for sin egen rikdom, gjennom en funksjon som handelskvinner, gjennom gårdsdrift eller som tekstilprodusenter (Sørheim 2011; 2015). Artikkelen poengterer også at stavene kan markere at kvinnene hadde en spesiell rolle

innenfor førkristen trospraksis, en hypotese han utbroderer i en senere artikkel (Sørheim 2015). I sammenheng med en ny undersøkelse av materialet fra Kaupang har Frans-Arne Stylegar (2007) foreslått en lignende tolkning. Her har en kvinne fra en trippelgrav i båt blitt tolket som en mulig magiker, delvis med bakgrunn i staven (Stylegar 2007: 65).

Nye perspektiver på kvinnegraver i kontekst av magipraksis er også presentert av Sigrid Kaland (2006). Kaland har undersøkt en kvinnegrav fra Trå i Granvin (Hordaland) i kontekst av gammel norrøn tro og hevder at kvinnen kan ha vært en såkalt «gydje» (Kaland 2006). Artikkelen fokuserer primært på det forfatteren anser som amuletter, festet i et helt unikt sølvsmykke, og tolker dette som et uttrykk for Frøya og hennes nære forbindelse til Tor og Odin (Kaland 2006: 354). Overraskende er staven (se Appendiks: Katalog, fig. 12.a.) som lå i graven, kun nevnt i sammenheng med redskaper assosiert med matlaging og er her tolket som et steke-spidd (Kaland 2006: 352).

Etterfølgende forskning har også ført til flere nye tolkningsforslag for selve stavene. Spesielt interessant i forhold til seid og magi er filologen Eldar Heides (2006a, 2006b) tolkninger av staver og seid. I sin doktoravhandling *Gand, Seid og Åndevind* argumenterer Heide (2006a) at konseptet seid var forbundet med tanker om spinning og veving i symbolsk forstand. Han hevder at seid handlet om å spinne en slags «sjeleutsending» (engelsk «mind emmissary», Heide 2006b: 164), som kunne sendes frem, tiltrekke ting eller handles gjennom på andre måter. I denne sammenhengen ser Heide jernstavene fra gravkontekst som symbolske håndrokker (Heide 2006b: 167) og viser til klare likhetstrekk mellom håndrokker av tre fra europeisk middelalder og kurvhåndtaket på jernstavene fra vikingtiden (Heide 2006a: 253).

2.6. Leszek Gardela – staven som multivalent objekt

Den nyeste og hittil mest omfattende undersøkelsen av nordiske staver er Leszek Gardelas (2016) monografi (*magic*) *Staffs in the Viking Age*. Studien fokuserer spesifikt på stavene som redskap og hvilke ulike funksjoner, symboler og meninger gjenstandene kan ha rommet. Gardela representerer et brudd med tidligere tolkninger, ved at han tillegger gjenstandene en «multivalens» (eng. «multivalent objects», Gardela 2016: 234). De er ikke enten funksjonelle redskaper eller rituelle verktøy, men begge deler. Gardelas metodiske utgangspunkt innebærer en sammenfletting av tekstundersøkelser (saga, dikt og lovtekster) og materialstudier (primært gravfunn og ikonografisk materiale), understøttet av krysskulturelle paralleller til nærliggende

kulturer (geografisk og temporalt). Gjennom denne framgangsmåten går Gardela langt i å avdekke hvilke mulige meningsinnhold stavene han ha rommet i ulike kontekster og situasjoner. Et viktig poeng for Gardela er at stavenes meningsinnhold i stor grad var avhengig av intensjonene til den som anvendte staven (Gardela 2016: 234). Gardela avviser at stavene kan tolkes som målestaver, men anerkjenner at noen av stavene kan ha fungert både som stekespidd og håndrokker (Gardela 2016: 222). Han mener derimot at dette ikke utelukker at de også, under visse omstendigheter, kan ha fungert som rituelle verktøy (Gardela 2016: 222).

I sin konklusjon presenterer Gardela et smalt utvalg funn han hevder er sterke kandidater for å ansees som staver knyttet til magi (Gardela 2016: 223). Blant disse er svenske og norske funn i flertall, hvor henholdsvis fem og fire funn regnes som sterke kandidater (Gardela 2016: 223). I tillegg er ett funn hver fra Danmark og Isle of Man vurdert i denne gruppen (Gardela 2016: 223). Gardela foreslår at nettopp disse stavene har hatt spesielle karakteristikk med grunnlag i tre forhold: Funnomstendighetene, stavenes posisjon i graven og/eller relasjon til etterlevningene av den avdøde, og stavenes konstruksjon og dekorative elementer (Gardela 2016: 223). Til tross for at kun et lite antall staver regnes av Gardela som «sterke kandidater», understreker han at også andre staver kan være staver brukt til magi, men at disse funnene ikke har et like godt grunnlag for analyse (Gardela 2016: 223).

De fire norske funnene Gardela regner som sterke kandidater er de tidligere nevnte funnene fra Kaupang i Vestfold og Hopperstad i Sogn og Fjordane, i tillegg til ett funn fra Veke på Voss i Hordaland og ett fra Sørheim i Luster i Sogn og Fjordane (Gardela 2016: 223). Flere steder i studien understreker Gardela at de norske funnene er preget av mangelfull dokumentasjon av funnomstendigheter og av dårlige bevaringsforhold (Gardela 2016: 44, 55). For Price plasserte dette de fleste norske gravene med stav utenfor analysen (Price 2002: 127), men Gardela har presisert at nærmere undersøkelser av de norske funnene er nødvendig for å forstå gjenstandsgruppen som helhet (Gardela 2016: 55). Enkelte av de norske stavene er dermed trukket inn i analysen og ny forskning på norske graver med stav er nøye gjennomgått.

Det er tydelig gjennom Gardelas ovenfornevnte utvalg av norske funn, at de formmessige trekkene er særlig viktig for hans forståelse av stavene som mulige magiske objekter. Staven fra Sørheim er tilnærmet kontekstløs, men har en helt spesiell form (se fig. 2 i Appendiks: Katalog). Til sammenligning er andre norske staver med mer nøyaktige beskrivelser av kontekst og funnomstendigheter, men med lavere bevaringsgrad, fullstendig utelatt fra

diskusjonen. Enkelte av disse vil jeg komme nærmere innpå i de neste kapitlene. Som helhet oppfatter Gardela stavene som objekter med mange bruksfunksjoner og ulikt meningsinnhold, avhengig av den individuelle konteksten (Gardela 2016: 234). Slik innfører han en multivalens ikke tidligere tillagt disse gjenstandene. Jernstengene har alltid tidligere vært kun en ting, det være seg et stekespidd, en målestav eller en stav brukt til magi (Petersen 1951; Price 2002; Gustin 2010).

Den mangefasetterte forståelsen av gjenstandene Gardela innfører, muliggjøres av den brede konteksten stavene plasseres i (Gardela 2016: 233). Både Price og Gardela vektlegger at undersøkelsene de foretar må plasseres innenfor en geografisk og kulturell kontekst. Price understreker viktigheten av å se vikingenes kultur i Skandinavia i kontekst av sine kulturelle omgivelser (Price 2002: 17). Likeledes trekker Gardela frem at gravenes relasjon til andre graver i nærområdet er en viktig faktor i å forstå de gravlagte som relatert til magisfæren (Gardela 2016: 223). Til tross for vektlegging av geografisk og kulturell kontekst hos Price og Gardela, er det lite i hver av de respektive undersøkelsene som knytter gravene til den lokale konteksten de inngår i. Regionale forskjeller og lokal variasjon i kulturelle uttrykk, kan vise til ulike måter mennesker tenkte om seg selv og verden (Lund 2013). I denne oppgaven har jeg derfor valgt et mer snevert geografisk utgangspunkt for analysen, slik at lokale variasjoner kan komme tydeligere frem. Med dette som utgangspunkt kan vi begynne å nærme oss en forståelse av *menneskene* gravlagt med stav. Det teoretiske utgangspunktet for analysen av personer gravlagt med stav vil jeg redegjøre for i det neste kapitlet.

Kapittel 3. Teoretiske og metodiske tilnærminger

I dette kapittelet vil jeg redegjøre for oppgavens teoretiske rammeverk og for min fremgangsmåte knyttet til datainnsamling. Jeg vil først ta stilling til begrepet kjønn. Herunder vil jeg argumentere for at interseksjonalitetsteori er et fruktbart utgangspunkt. Deretter vil jeg undersøke hvordan de teoretiske konseptene personhood og performance kan bidra til en forståelse av identiteter som komplekse og relasjonelle. Herunder vil jeg også diskutere graven som kildekategori. Til slutt vil jeg oppsummere min arbeidsmetode og hvordan jeg har gått frem for å samle data.

3.1. Interseksjonalitet – Hvordan forstå komplekse identiteter?

Tidligere diskuterte jeg hvordan forskning på kjønn i arkeologi beveger seg vekk fra dikotome forståelser av kjønn, deriblant sex-gender systemet (se kapittel 2). Med bakgrunn i en utviklet forståelse av hva kjønn er, har arkeologisk forskning begynt å diskutere hvordan kjønn, både sosialt og biologisk, ikke er fastlåst (Sørensen 2000; Arwill-Nordenbladh 2001; Engelstad 2007; Ghisleni et.al. 2016). Som del av denne diskusjonen i arkeologi har flere forskere foreslått interseksjonalitet som metode for å unngå det såkalte «binary bind» (Arnold 2016; Moral 2016; Matić 2016; Jordan 2016). «The binary bind» er et begrep som brukes til å referere til hvordan moderne vestlige kjønnssystemer overføres på fortiden (Ghisleni et.al 2016). «The binary bind» referer til to konsepter. Det første er skillet mellom menn og kvinner i et binært kjønnssystem, oppfattet som et fiksert, naturlig og normalt skille mellom kropper (Matić 2016: 811). Det andre konseptet er skillet mellom sex og gender. Sex referer her til biologiske forskjeller mellom mannlige og kvinnelige kropper og gender referer til den sosio-kulturelle tolkningen av de biologiske forskjellene (Matić 2016: 811).

Interseksjonalitet er en teori, en metode og et heuristisk og analytisk verktøy (Carbado et.al. 2013: 303). Teorien har sitt opphav i feminisme, med utgangspunkt i svart feminisme og kritisk raseteori (Crenshaw 1989; 1991; Carbado et.al 2013). Interseksjonalitet som teoretisk konsept er under stadig utvikling og har gradvis blitt tilpasset en rekke ulike fagfelt (Carbado et.al 2013). Interseksjonell metode tar sikte på å undersøke hvordan forskjellige sosiale kategorier (som kjønn, klasse, alder, etnisitet, osv.) krysser hverandre og gir grunnlag for ulike former for erfaring (McCall 2005; Grahn 2011: 225). Disse interseksjonene er ikke fastlåst og statisk, men varierer i ulike kontekster (McCall 2005).

Arkeologen Enrique Moral (2016) har påpekt hvordan kjønnskategorier varierer historisk. Moral påpeker at vestlige samfunn gradvis har blitt mer individualisert (Moral 2016). Dette mener han har ført til en konseptuell adskillelse mellom kropp og identitet (Moral 2016: 798). Videre setter han dette i kontrast til hvordan skriftløse samfunn ser kroppslig praksis som uløselig forbundet med sosial person (Moral 2016: 798). Med andre ord er den binære kjønnsmodellen basert i moderne antagelser og taksonomier. Dermed er ikke en oppdeling i sosialt og biologisk kjønn et gunstig utgangspunkt for å studere fortidens samfunn. Moral hevder at når fortidens samfunn konstrueres ut fra en binær kjønnsmodell «forsterkes en essensialistisk og monolittisk forståelse av dynamikkene i sex og gender. Dette fører til at både sex og gender begrenses til normative og stagnerte kategorier, oppfattet som universelle, ahistoriske og uunngåelige» (Moral 2016: 789, min oversettelse). Som alternativ til den binære kjønnsmodellen advokerer Moral en interseksjonell tilnærming (Moral 2016: 789, 798). Interseksjonale argumenter muliggjør å utforske hvordan ulike nivåer av differensiering overlapper og former en mengde ulike identiteter (Lozano Rubio 2011: 33). Disse identitetene kan ikke sammenslåes som en enkelt erfaring (Lozano Rubio 2011: 33). Med dette til grunn blir ikke kjønn statisk og forutbestemt, men gjenstand for endring og tilgjengelig for påvirkning. Hvordan kjønn oppleves og uttrykkes kan slik variere gjennom livsløpet og konseptualiseres annerledes i ulike kulturelle og historiske kontekster.

Bettina Arnold (2016) har anvendt konseptet interseksjonalitet i en studie av klesdrakt i jernalderen. Gravfunn utgjør kildematerialet for denne studien. Arnold (2016: 832) hevder at europeisk jernalderforskning tradisjonelt har tatt utgangspunkt i en dikotomisk kjønnsforståelse. Hun argumenterer at en slik kjønnsforståelse er basert på en antagelse om at kjønn alltid blir definert ved fødsel ut fra primære kjønnskarakteristikker, at kjønnskategorier forblir fiksert gjennom livet og er direkte reflektert i gravkontekst (Arnold 2016: 832-833). Interseksjonalitet blir her brukt som motvekt til en slik tilnærming. Arnold (2016: 836) fremhever hvordan også andre sosiale kategorier enn kjønn kan påvirke hvilke kategorier av objekter som deponeres i en grav. Dermed kan ikke kjønn antas å være den eneste akse av sosial differensiering som vektlegges i samfunnet og som refereres til i gravritualene.

Både Moral og Arnold har overbevisende argumenter for hvorfor tokjønnsmodellen og sex-gender systemet ikke ukritisk kan overføres til fortiden. En rekke arkeologiske studier har diskutert hvordan den binære kjønnsmodellen kommer til kort når vi skal studere hvordan andre kulturer konstruerte og markerte sine kjønnsidentiteter (Sofaer 2006; Bolger 2013: 6-7; Ghisleni et.al 2016). Tradisjonelle fremstillinger av sex som statisk og fiksert er heller ikke

representativ for den biologiske virkeligheten (Ainsworth 2015; Fausto-Sterling 2018). For eksempel er ulike tilstander av intersex avslørt som mer vanlig enn tidligere antatt. Med utgangspunkt i en bred definisjon av begrepet intersex vil opptil 2% av befolkningen være verken mann eller kvinne (Blackless et.al. 2000).

Med bakgrunn i denne utvidede forståelsen av kjønn som kategori har Ingrid Fuglestedt (2014) argumentert for å forkaste begrepene sex og gender. Både sex og gender som isolerte teoretiske begreper har seriøse begrensninger, ifølge Fuglestedt. Hun foreslår derfor at sosial identitet og «embodiment» (Forkroppsliggjøring eller levd erfaring, Fuglestedt 2014: 49) skal studeres under den teoretiske fanen «sexe» (Fuglestedt 2014: 49). I denne oppgaven vil det norske begrepet «kjønn» generelt omfatte både sosiale og kroppslige erfaringer. Hvor spesielle biologiske eller sosiale aspekter av kjønn og identitet er relevant, vil dette spesifiseres. Heller enn sex og gender vil jeg bruke begreper som seksuell praksis, kjønnsidentitet, samt genotypiske og fenotypiske trekk. Dette gjør det mulig å diskutere identitet på en interseksjonell måte, hvor kjønn ikke begrenses med utgangspunkt i binære klassifiseringer.

Jeg har hittil diskutert hvordan identitet er interseksjonell og problematisert bruken av moderne kategorier i forskning på fortidskulturer. Som diskutert gir ikke sex-gender systemet rom for å undersøke hvordan kjønn er dynamisk og ustabil. Tokjønnsmodellen er også problematisk, blant annet fordi den ikke har rot i virkelige biologiske forhold. Hvordan skal vi da forholde oss til begrepene «mann» og «kvinne»? Disse kategoriene er avgjørende for hvordan arkeologisk forskning tradisjonelt forstår sosial differensiering.

Innen interseksjonalitetsstudier er det utviklet ulike metoder som forholder seg forskjellig til moderne sosiale kategorier (McCall 2005). I sin studie av klesdrakt tar Arnold (2016) utgangspunkt i metoden «interkategorisk kompleksitet», en metode utviklet av Leslie McCall (2000; 2001; 2005). Interkategorisk kompleksitet krever at forskere midlertidig tar i bruk kjente analytiske kategorier (McCall 2005: 1773). Metoden har som utgangspunkt at det eksisterer forhold av ulikhet innad i allerede konstituerte sosiale grupper (McCall 2005: 1785). Hovedmålet med tilnærmingen er å eksplisere disse forholdene. En måte å gjøre dette kan være å utforske hvordan forskjeller mellom kvinner kan uttrykkes, avhengig av alder eller andre sosiale variabler.

Den interkategoriske metoden undersøker hvordan forhold mellom sosiale grupper er konstituert og hvordan disse endrer seg (McCall 2005: 1785). Den åpner for å ta utgangspunkt

i kjente kategorier, men muliggjør at vi samtidig er kritisk til hva kategoriene inneholder. Dermed er det åpning for at kategoriene «kvinnegrav» eller «mannsgrav» ikke er konstruert likt i alle kulturelle kontekster. Ved å bruke kategoriene «mann», «kvinne» provisorisk til å utforske forskjeller blant graver på en interkategorisk måte, utfordres selve kategoriene. Vi kan slik stille spørsmål ved taksonomiene som ligger til grunn for at gravene diskutert i denne studien er klassifisert som nettopp kvinne- eller mannsgrav.

Årsaken til at jeg ønsker å fremheve og utfordre hvordan sosiale kategorier er konstituert er flerfoldig. Siden dette er en arkeologisk studie er det ikke bare sosiale relasjoner i et gitt samfunn som ligger til grunn for hvordan identitet og kjønn konstrueres. En analyse av fortidige samfunns identitetskonstruksjoner er en prosess med flere ledd. I en studie av gravfunn er det primært gjenstandene i graven som er utgangspunktet for å tegne en forståelse av personers sosiale roller, spesielt hvis det ikke er mulig å analysere skjelettmaterialet. Prosessen med å tegne en slik forståelse involverer relasjoner mellom det gravlagte individet, menneskene som konstruerte graven, forskeren som studerer graven, og objektene som er en del av graven (Fahlander & Østigård 2008). Dermed er fortidsmenneskers identitetskonstruksjon også et prosjekt for vår egen samtids levende individer. Å utfordre hvordan kjønn som kategori blir konstruert og kan variere, både i fortiden og i samtiden, er derfor viktig. Samtidig blir det viktig å diskutere hvordan å tilnærme seg de materielle dimensjonene av identitetskonstruksjon.

Arnold (2016) kritiserer tolkninger som setter gjenstanders tiltenkte funksjon i direkte forhold til gravlagte personers roller i livet. Eksempelvis er det ikke gitt at en person gravlagt med våpen er en kriger. Arnold mener dette forenkler fortidsmenneskenes kapasitet til å engasjere seg i sammensatte overlappinger av mening (Arnold 2016: 842). Et interseksjonelt perspektiv på identitet kan motvirke dette ved å anerkjenne at fortidige personer kan ha opptatt mange ulike roller i samfunnet. Rosemary Joyce (2008) sin arkeologiske studie av Mayasivilisasjonen kan trekkes frem som et eksempel på en praktisk anvendelse av denne ideen. Joyce (2008) fremmer en forståelse av fortidskulturer basert på status, evne og rikdom, i tillegg til kjønn. Hennes studier gir et nytt perspektiv på kjønn og identitet. Europeiske kilder fra det sekstende århundret beskriver en streng kjønnsbasert rolleinndeling i Mayasamfunnet, hvor menn okkuperer den offentlige sfæren og kvinner den private (Joyce 2008). Ved å se på arkeologiske kilder med et interseksjonelt perspektiv tegner Joyce et annet bilde. Hennes studie av tekstilarbeid blant mayaene viser at kvinner som deltok i tekstilproduksjon oftere ble definert av den høye statusen tilknyttet denne rollen, enn av sitt kjønn (Joyce 2008).

Sammenlignbart har en undersøkelse av gjenstander fra graver funnet på Tlatilco i Mexico vist at alder, heller enn kjønn, var den vanligste måten å markere forskjeller i denne konteksten (Barrow 2013: 41). Disse studiene viser hvordan kjønn ikke alltid er den primære organiserende variabelen i et gitt samfunn, og viser at andre sosiale roller kan påvirke erfaringen av kjønn.

Som metode åpner interseksjonalitetsteori for å kvantifisere analyser av kjønn, ved at en rekke andre variabler inkluderes og kryssklassifiseres med kjønnskategorien. Dermed minker faren for å anta at kjønn er den sentrale, eller eneste, årsaken bak variasjoner i sammensetninger av gravgods. Interkategorisk kompleksitet, som metode for å studere interseksjonalitet, vil være en av de teoretiske tilnærmingene i denne oppgaven. Jeg vil ta utgangspunkt i at identiteter er sammensatt av mange ulike dimensjoner, hvor kjønn utgjør én av mange variabler. Som sådan blir ikke kjønn isolert som den eneste viktige forskjellsdimensjonen. Dette åpner for å se kjønn i relasjon til andre sosiale kategorier og muliggjør å tegne et mer nyansert bilde av menneskene gravlagt med stav. Med fokus på identiteters iboende kompleksitet vil denne oppgaven fremheve forskjeller, like tydelig som likheter. Dette angår forskjeller og likheter blant de ulike gravene med stav, men innebærer også at gravfunnene med stav settes i kontekst av andre funn fra samme sted/gravfelt. Ved å inkludere det lokale miljøet i analysen, utvides muligheten til å forstå variasjoner. Samtidig unngår man å viske ut eventuelle ambiguiteter gjennom å ha en for stor undersøkelsesramme. I tråd med den interkategoriske tilnærmingen til interseksjonalitet kan ikke alle dimensjoner av forskjell være i like skarpt fokus. Dermed er det primært kjønn og status som vil undersøkes her. Likevel innebærer et interseksjonelt perspektiv på identitet at også andre kategorier vurderes i krysning av disse to.

3.2. Relasjonell identitet og performativitet

Som diskutert over har vår egen tids forestillinger om individet påvirket hvordan vi forstår kjønn som kategori i fortiden (Laquer 1990; Moral 2016; Harris & Cippola 2017: 61). Det er ikke bare kjønn isolert som påvirkes av moderne vestlige konsepter av identitet, men også hvordan vi forstår personhood.⁷ Personhood som teori omhandler hva det vil si å være en person (Fowler 2004; 2010). Anført av forskere som Chris Fowler (2001, 2004, 2010, 2016)

⁷ Personhood er et begrep som referer til det å ha status som person. Jeg har ikke funnet et dekkende begrep på norsk og vil derfor bruke det engelske begrepet i denne oppgaven.

og Joanna Brück (2001, 2004, 2006, 2017) har spørsmål relatert til personhood blitt en viktig diskusjon i arkeologi (Harris & Cippola 2017: 61).

Fowler (2004: 9) argumenter at arkeologi tradisjonelt opererer med en forståelse av personhood som ikke-delbare individer (eng. «indivisible individuals», Fowler 2004: 9, min oversettelse). Denne personforståelsen omfatter den vanligste formen for selvforståelse i samtidens vestlige kultur (Fowler 2004: 8). Det referer til tilstanden å være «en unitær, totalisert og ikke-delbar person» (Fowler 2004: 8). Dette kan settes i kontrast til dividuell personhood, hvor relasjonene en person engasjerer seg med i spesifikke kontekster er avgjørende for identitetsforståelsen. Et diskusjonspunkt innenfor forskning på personhood er hvorvidt det eksisterer en spenning mellom individuelle og dividuelle (les: ikke-delbare og delbare) aspekter av personhood (Fowler 2016). Fowler argumenterer at personhood alltid er relasjonell, men på varierende måter (Fowler 2016: 397).

Menneskers personhood er kulturelt variabelt og en kontinuerlig prosess. Det både oppnås og opprettholdes gjennom sammenflettede relasjoner mellom ulike kategorier av aktører (Fowler 2004). «Personer er konstituert, de-konstituert, opprettholdt og endret i sosiale praksiser gjennom livet og etter døden» (Fowler 2004: 7, min oversettelse). Dermed er relasjoner sentralt i hvordan personhood opererer som prosess. Disse relasjonene er ikke utelukkende mellom mennesker, men involverer også ting, steder, dyr og spirituelle aspekter (Fowler 2004: 7). På denne måten kan både en persons selvoppfattelse og hvordan en person oppleves av andre variere gjennom livsløpet. Dette vil avhenge av de spesifikke relasjonene som praktiseres på et gitt tidspunkt.

For Fowler er personhood, både individuell og dividuell, en konstruksjon (Fowler 2004). Det er en sosial virkelighet, manifestert gjennom et sett praksiser, bundet opp i relasjoner (Fowler 2004: 23). Denne ideen henter sin inspirasjon fra Judith Butlers performativitetsteori (Butler 1990; Fowler 2000; Fowler 2004: 10, 43). Butler (1990) argumenterer at vi ikke er født med en spesifikk identitet allerede manifestert i oss, med at identitet kontinuerlig skapes gjennom handling (Butler 1990). I forhold til kjønn handler det, svært forenklet, om at kjønnsstereotyper skapes, reproduseres og reguleres gjennom sosial praksis, på daglig basis og mer eller mindre underbevisst (Butler 1990).

For Butler er performativitet sentralt for hvordan identitet operer. I denne modellen er ikke kjønn hverken heteronormativt eller omfattet av et strengt sex-gender skille (Butler 1990; 1993). Både biologisk og kulturelt kjønn er konstruert og del i en kontinuerlig performativ

identitetsprosess (Butler 1990; 1993). Slik er aspekter ved identitet, som kjønn, seksualitet osv., historisk spesifikt. Betydningen av dette for arkeologi er at fortidens sosiale kategorier slett ikke behøver å stemme over ens med våre egne. Dermed har heller ikke måten vestlige individer fremfører kjønn, materielt og sosialt, universell relevans. Dette har igjen implikasjoner for hvordan vi som arkeologer forstår materialitet, i tilknytning til identitet generelt og kjønn spesifikt.

Den performative dimensjonen av kjønn og personhood kan også fungere som ramme for å forstå gravfunn. I tråd med personhood-arkeologi og Butlers feminisme er både kjønn og personhood performativt (iscenesatt eller fremført, Butler 1990). Med dette til grunn er det viktig å tenke rundt hva en grav faktisk er. En grav kan i seg selv forstås som en iscenesettelse. Med dette menes at graven er et konstruert bilde av en person, der personen selv ikke aktivt deltar i hvordan han/hun avbildes (Moen 2019: 57). Døden kan dermed sees som enda et ledd i prosessen, hvor relasjoner mellom de gjenlevende, den avdøde og materialitet konstruerer identitet på nye måter.

I denne sammenhengen kan strategiene for å fremheve ulike dimensjoner av identitet være mer bevisst enn den daglige reproduksjonen av sosiale normer. Gravens materialitet, dens innhold og konstruksjon, kan uttrykke både personlige, politiske og kulturelle agendaer (Ringstad 1987b; Kristoffersen & Østigård 2006; Fahlander & Østigård 2008; Lund 2013; Härke 2014). Forskning på jernalderens gravritualer har vist hvordan gravens materialitet blant annet kan tolkes til å definere eiendomsgrenser, markere kollektiv identitet og slektskapsrelasjoner, eller reflektere et gitt samfunns økonomiske makt (Ringstad 1987b). Dermed er ikke gravens materialitet nødvendigvis en refleksjon av personlig identitet i det hele tatt, men heller bevisste strategier for å uttrykke ulike agendaer.

Gravenes materialitet, slik den fremstår for oss når gravfunn observeres direkte, gir ikke det fulle bildet av hva en grav er. Vi må også ta stilling til de ritualene som må ha funnet sted i tilknytning til selve gravleggingen (Fahlander & Østigård 2008: 6-7). I noen tilfeller er det mulig for oss å komme innpå noen av disse. Blant annet har forskning avdekket tilfeller hvor graver ble holdt delvis åpne i sammenheng med hauglegging (Gansum 2002). Dette indikerer at de levende opprettholdt en viss direkte relasjon med den avdøde i løpet av gravleggingsprosessen. På en lignende måte kan manipulering eller spesiell håndtering av gravgods eller den døde levninger indikere at de døde beholdt sin personhood og fortsatte å være sosiale deltagere i samfunnet (Budja 2010; Lund 2013; Härke 2014)

Nøyaktig hvilke ritualer som ble utført ved hver enkel gravsetting kan vi ikke vite, men de må ha hatt et emosjonelt element (Price 2008: 270). Gravlegging, som et overgangsritual, håndterer tapet av en sosial deltager, et tap som kan medføre store endringer i samfunnsstrukturen (Fahlander & Østigård 2008: 10). Samtidig vil personen nå oppta nye roller og funksjoner i etterlivet. Følelser av sorg, forventning, uro og anspenhet kan motivere handlinger i sammenheng med gravleggingen, inkludert nedleggelse av spesifikke gjenstander (Price 2008: 270; Härke 2014). Det skiftet av roller og identiteter en persons død medbrakte, kan ha gjort det nødvendig å omstille både den døde og de etterlevendes personhood (Budja 2010: 51). I tråd med en slik tanke har Julie Lund (2013: 50-51) argumentert at beholdere brukt som urner i vikingtiden fungerte som en ny symbolsk kropp for de avdøde. På denne måten ble den avdødes personhood opprettholdt.

I denne studien vil jeg på den ene siden se de gravlagte som iscenesatte individer, hvor ulike aspekter av de gravlagtes sosiale roller og identiteter kan være markert materielt. Samtidig vil jeg anerkjenne at gravlegging er en sosial hendelse, hvor folk samles og deltar i ulike ritualiserte aktiviteter. Slik sett kan begravelsens materialitet markere kollektiv identitet, være ledd i politiske agendaer og/eller være en del av selve ritualet. Objekter nedlagt i graven kan dermed ha deltatt i komplekse relasjoner med ulike mennesker og grupper. Disse relasjonene kan ha vært både politiske, emosjonelle, praktiske, personlige, felles, eller en kombinasjon. Følgelig kan døden sees som en ny fase i identitetsprosessen. Relasjonene mellom objekter, den avdøde personen, fortidsmennesker og forskeren i nåtiden er her avgjørende for hvordan personhood og identitet blir konstruert.

3.3. Arbeidsmetode

I denne oppgaven har jeg gjennomført en studie av 14 YJA gravfunn med innhold av type B3 stav. Utvalget av funn som inngår i denne undersøkelsen er basert på studier av Jan Petersen (1951), Susanne Bøgh-Andersen (1999), Leszek Gardęła (2016) og Neil Price (2002, 2019). Jeg har også gjort egne undersøkelser i universitetsmuseenes digitaliserte katalog (Unimus) og museumsdatabasen (Musit), men har ikke funnet flere graver med stav fra Vestlandet enn de nevnt i studiene ovenfor.

I forbindelse med gjennomgangen av gravfunnene og arbeidet med katalogen (se Appendiks) har jeg gjort detaljerte studier av funnkombinasjonene og funnomstendighetene for hver grav,

samt studert andre funn og kulturminner i samme område som hver av de 14 gravene. Som utgangspunkt for dette arbeidet har jeg primært brukt Universitetsmuseet i Bergens trykte og digitaliserte kataloger, museumsdatabasene Musit og Topografisk Arkiv (Topark), karttjenesten Askeladden (<https://askeladden.ra.no/>) og Per Fetts *forminne*-serier (1952-1966). Supplerende informasjon er hentet fra Nicolay Nicolaisens *Norske Fornlevninger* (1862-1866), Håkon Sheteligs oversikt over vestlandske graver (1912), Anders Loranges registreringer (1875), i tillegg til brev mellom finner/gårdseier og museet fra Topark. Jeg har også foretatt egne materialstudier ved Universitetsmuseet i Bergen og dette er grunnlaget for noen av observasjonene i katalogen.

I tillegg til de ovenfornevnte studiene har jeg også gjort enkelte egne typologisk daterte dateringer. Disse er redegjort for i kapittel 4. Typebestemmelser av gjenstander i denne undersøkelsen er basert på Petersens våpen, smykke-, og redskapstypologier (1919; 1928; 1951) og Ryghs *Norske Oldsager* (1885) supplert med studier fra Iben Kæsøe (1999), Bergljot Solberg (1984), Eva Moberg (1992) og Siv Kristoffersen og Bente Magnus (2010). Jeg har også foretatt enkelte egne sammenligninger av gjenstander fra gravene i denne studien og funn andre steder i Norden. Disse er primært gjort med utgangspunkt i digitale kataloger fra Svenska Historiska Museet og Digitalt Museum.

For å tegne en geografisk oversikt over gravfunnene i denne oppgaven har jeg brukt GIS (geografiske informasjonssystem). Kartlagene er primært hentet fra Kartverket og enkelte data er importert fra Askeladden. Oversikten over stavfunn i Norden vist i kapittel 1 (fig. 1.1.), er basert utelukkende på funn av B3 staver. Stavenes typer er her bekreftet med utgangspunkt i Gardelas (2016) funnkatalog, i tillegg til egne undersøkelser i digitale databaser tilhørende Svenska Historiska Museet (<http://mis.historiska.se/mis/sok/sok.asp>), Digitalt Museum (<https://digitaltmuseum.no/>), British Museum (https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx) og de norske databasene Musit (<https://musit.unimus.no>) og Unimus (unimus.no).

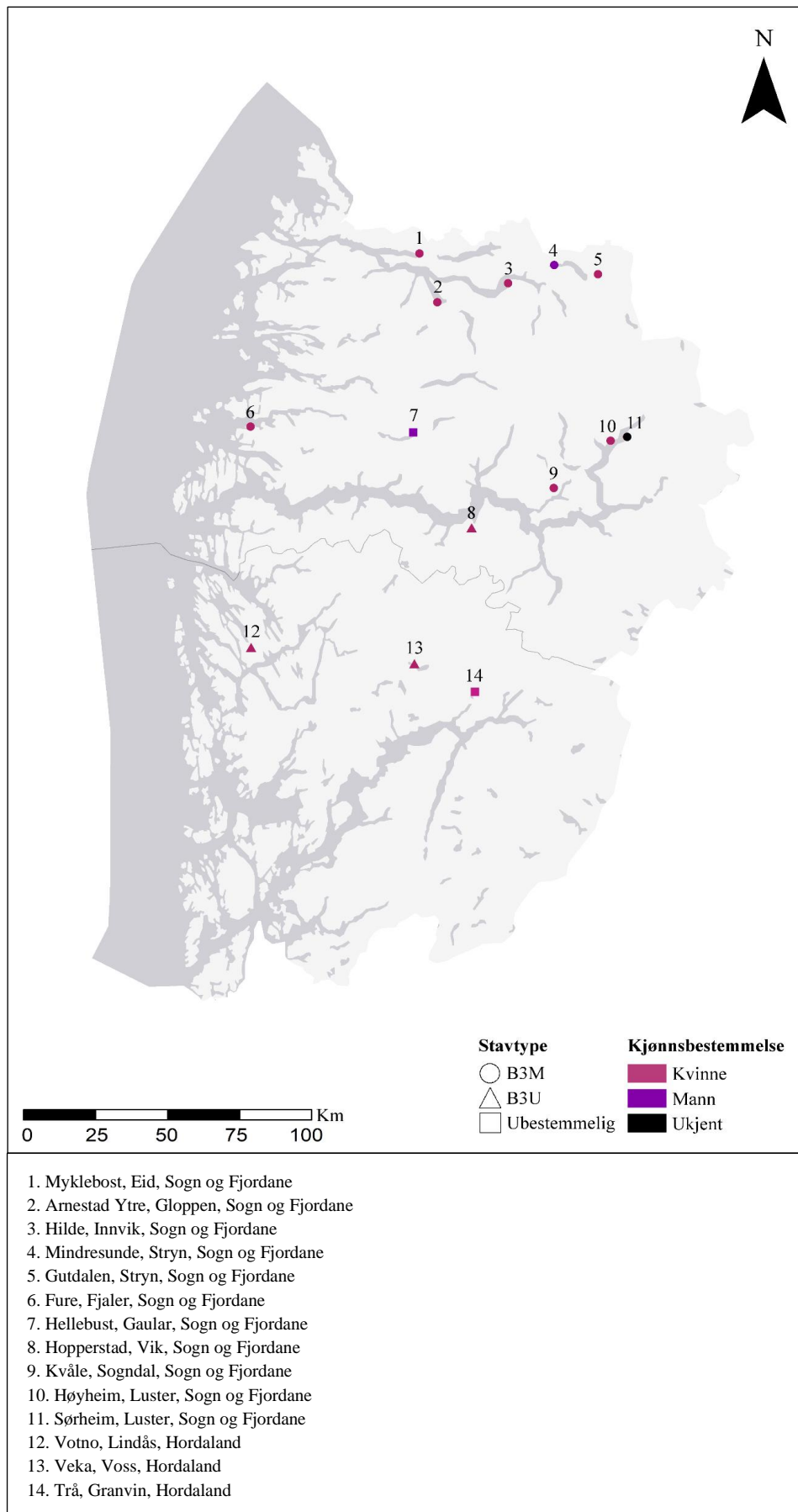
Kapittel 4. Empiri

I dette kapitlet vil jeg presentere en oversikt over funnene som inngår i denne studien. Jeg vil deretter gå igjennom gravenes innhold, form og dateringer. I denne sammenhengen er det viktig å være bevisst at det funnmaterialet som oppsummeres herunder, ikke nødvendigvis gir det fulle bildet av gravenes innhold. Gjenstander av organisk materialet er sjeldent bevart i arkeologisk kontekst på Vestlandet, dermed er mye potensiell informasjon sannsynligvis tapt. Samtidig er flere av gravfunnene ikke fagkyndig utgravd, og vi kan dermed ikke være sikker på at alle gjenstander som tilhørte gravene, er oppdaget og innlevert museet.

4.1. Analyse materialet

Samtlige norske stavfunn med dokumentert kontekst er fra gravfunn. Materialet for denne oppgaven er avgrenset til Vestlandet, hvor vi finner den høyeste konsentrasjonen av graver med stav i Norden (se Kapittel 1). Det vestlandske materialet omfatter 11 funn fra Sogn og Fjordane og 3 funn fra Hordaland. Utvalget i denne oppgaven er basert på studier av Jan Petersen (1951), Susanne Bøgh-Andersen (1999), Neil Price (2002) og Leszek Gardela (2016). I mine egne undersøkelser av funntilvekster, samt søk i museumsdatabaser (Musit og Unimus), har jeg ikke lyktes i å finne flere eksemplarer. Alle gravfunnene som gjennomgås i dette kapitlet er også beskrevet i Appendiks: Katalog, hvor de er sortert etter museumsnummer. I Appendiks finnes flere detaljer om gravfunnene.

Funnene fra Sogn og Fjordane og Hordaland er konsentrert i indre strøk, med kun to funn i ytre strøk (se fig.4.1.). Fordelingen av stavfunn i Sogn og Fjordane hovedsakelig er konsentrert langs de to største fjordene i fylket, Sognefjorden og Nordfjord (se fig.4.1.). I Sogn og Fjordane er to ytterligere funn lokalisert henholdsvis vest ved innløpet av Vilnesfjorden (Fig.4.1.: 6) og øst i en forgreining tilknyttet denne fjorden (Fig.4.1.: 7). I Hordaland er det gjort totalt tre funn av graver med stav. I motsetning til i Sogn og Fjordane er ikke funnstedene direkte forbundet via de store vannveiene. Lindås (Fig. 4.1.: 12) kan imidlertid sees i tilknytning til Voss (Fig. 4.1.: 13) via Vangsvatnet og elven som munn ut i Bolstadfjorden. Den vestlige enden av Vangsvatnet kan sees i forbindelse med Granvin (Fig.4.1. 14) via ferdselsveier over land.

Figur 4.1. Gravfunn med B3 staver i Hordaland og Sogn og Fjordane. Kartlag: Kartverket. GIS: Julie B. Westlye.

Tre av stavene i denne studien har ikke et komplett håndtak slik at typen ikke kan bestemmes (se fig.4.1.). Det er også en mulighet for at enkelte av de ubestemmelige stavene er en annen type gjenstand. Kun én annen gjenstandsgruppe minner om stavene og har lignende endeknapper. Dette gjelder de såkalte «lampene» (se kapittel 2). Disse gjenstandene har, som diskutert i kapittel 2, ofte andre definerende formtrekk enn det som er typisk for B3 staver. Jeg mener derfor at det er mer sannsynlig at de usikre stavene fra materialet representerer B3 staver, snarere enn lamper. Dette er også den mest utbredte tolkningen foretatt av andre som har forsket på stavene (Lorange 1875: 184; Petersen; 1951: 428; Bøgh-Andersen 1999: 48; Price 2002: 193). Jeg har med bakgrunn i dette valgt å inkludere gravene med usikre staver i denne materialegjennomgangen og har kategorisert typen som «ubestemmelig» (se fig.4.1.). Staven funnet på Votno, Lindås, Hordaland (se Appendiks: Katalog, s. 6 og fig. 4.1.) mangler øvre del av håndtaket, men er mest sannsynlig av type B3U. Bøgh Andersen (1999: 48) har definert undertyper for de usikre stavene, men gir ingen tydelig begrunnelse for disse valgene. Gardela har senere etterprøvd Bøgh-Andersens slutninger om disse gjenstandenes undertyper og konkluderer at de ikke kan regnes for sikre (Gardela 2016: 296). For funnene fra Hellebust, Gaular, Sogn og Fjordane og fra Trå, Granvin, Hordaland (se Appendiks: Katalog, s. 2 og 28) har jeg ikke observert elementer som tydelig indikerer deres undertype. Disse klassifiserer jeg derfor som ubestemmelige.

I sammenheng med de usikre stavene bør også staven fra graven på Mindresunde, Stryn, Sogn og Fjordane nevnes (Appendiks: Katalog, s. 10). Staven fra Mindresunde er svært dårlig bevart, noe som gjør det vanskelig å fastslå hvilken form den opprinnelig har hatt. Funntilveksten beskriver imidlertid stavens form i detalj, beskrivelsen er så presis at den vanskelig kan avfeies. Derfor vil jeg klassifisere staven fra Mindresunde som en sannsynlig stav av type B3M.

To staver fra Vestlandet inngår ikke i diskusjonen om gravenes kontekst og innhold. En vikingtids stav fra Sørheim, Luster, Sogn og Fjordane (se Appeniks: Katalog, s. 4) er beskrevet som et gravfunn, men inneholdt ingen andre gjenstander. En vikingtids stav i British Museum, London, er nylig antatt å komme fra Villa i Tresfjord, Møre og Romsdal (Brunning 2016). Alle opplysninger om funnet fra Villa er dessverre tapt og konteksten er ukjent. Funnet fra Villa inngår derfor ikke i undersøkelsen, mens gravfunnet fra Sørheim vil brukes til sammenligninger på basis av formelementer. I avsnittet om gravgods er det dermed totalt tretten gravfunn som vil beskrives.

4.2. Gjenstander i graven

4.2.1. Stavene

Av stavene som sikkert kan typebestemmes, er to av type B3U og ni av undertype B3M. I tillegg kommer de tidligere nevnte tre stavene med usikker typebestemmelse. Samtlige staver i denne undersøkelsen er sammensatt av en firesidig jernstang som er spiss i den ene enden og har et håndtak i den andre ende. Håndtakene er avgrenset av endeknapper i ulik form.

Endeknappene hos begge typer er enten flate og kvadratiske, kubiske med avrundede kanter, sylindriske eller polyhedriske.⁸ Førstnevnte er den oftest forekommende typen. Med få unntak er alle knappene ca. 3 cm i tverrmål, uavhengig av form. Stavenes totale lengde varierer mellom 74-100 cm, med halvparten mellom 83 og 84 cm. På åtte av stavene er håndtaket mellom 15 og 17 cm, mens fire har håndtak mellom 10 og 13 cm. Stavene med kortere håndtak er ofte proporsjonelt mindre.

Stavene av type B3M er representert ved eksempler både med og uten midtstang i håndtaket (se f.eks. Appendiks: Katalog, s. 15 og 32). Jerntrådene som utgjør kurvhåndtaket er i alle tilfeller tvunnet og antallet tråder i håndtaket varierer mellom tre og ni. Kurvens utbuling varierer drastisk, den største er representert ved funnet fra Sørheim, Luster, Sogn og Fjordane (Appendiks: Katalog, s.4) og den minste ved funnet fra Kvåle, Sogndal, Sogn og Fjordane (Appendiks: Katalog, s.8), henholdsvis ca. 6,5 og ca. 2 cm i diameter på tykkeste punk. Disse to stavene representerer ytterpunktene av variasjoner i undertype M og har begge formelementer som er unike i gjenstandsgruppen. Håndtaket på staven fra Sørheim er sammensatt av fire doble jerntråder med kraftig utbuling som omkranser en firkantet midtstang (se fig. 2.a i Appendiks: Katalog). I midten av håndtaket ligger en rund jernskive. Staver med lignende jernskiver i midten er ellers kun kjent fra to gravfunn fra Sverige (Gardela 2016: 330, 336).⁹ Stavene fra Sverige er imidlertid betydelig mindre og har også en mye svakere utbuling i håndtaket. Ulikt noe annet funn av sin type har staven fra Sørheim en liten torshammer hengende i opphengsringen (se fig. 2.b. i Appendiks: Katalog). Staven fra Kvåle i Sogndal har i kontrast til staven fra Sørheim en utypisk svak utbuling i håndtaket (se fig. 4.a. i Appendiks: Katalog). Håndtaket er sammensatt av ni jerntråder, plassert helt tett slik at midtstangen ikke er synlig. Dette gjør at staven fra Kvåle nærmest ligner mer på staver av undertype U. Andre unike trekk ved denne staven er at den er utstyrt med to opphengsringer, i

⁸ Polyhedrisk vil si en tredimensjonal, mangekantet form

⁹ Disse er fra Birka, Björkö, og fra Gnesta, Södermanland.

tillegg til at endeknappene er dekorert med innstemplede prikker. Det er kun én annen stav fra Norge med dekor på håndtaket, denne tilhører gravfunnet fra Hopperstad, Vik, Sogn og Fjordane (Appendiks 1: Katalog, s. 12) og er av type B3U, som vil beskrives nærmere under. Det kan ikke utelukkes at andre staver fra materialet har vært dekorert, men at dette ikke lenger er synlig som følge av dårlige bevaringsforhold.

Den største staven i undersøkelsen tilhører gravfunnet fra Gutdalen, Stryn, Sogn og Fjordane (Appendiks: Katalog, s. 17). Den er totalt 1 meter lang, men har gjennomsnittlig langt håndtak. Staven fra dette funnet er den eneste kjente med ringer i hver jerntråd i håndtaket (se fig. 8.a. i Appendiks: Katalog). Staven er brukket og bøyd i en kraftig vinkel, ca. 70 grader, sannsynligvis intensjonelt. Staven i gravfunnet fra Votno, Lindås, Hordaland (Appendiks: Katalog, s. 6) er også brukket og bøyd. I denne graven er flere gjenstander destruert. Andre staver i undersøkelsen viser seg også å være brukket i flere deler (se Appendiks 1: Katalog, s. 12, 15, 23, 26), men disse er i en så generelt dårlig forfatning at muligheten for å avgjøre intensjonell destruksjon er utfordrende og muligens også mindre sannsynlig. De minste stavene i undersøkelsen tilhører gravfunnene fra Hilda, Innvik, Sogn og Fjordane og Arnestad Ytre, Gloppen, Sogn og Fjordane (Appendiks: Katalog, s. 20 og 32). De har kortere håndtak med tynnere jerntråder enn andre B3M staver, i tillegg til mindre endeknapper og smalere midtstang. Staven fra Hilda er dog gjennomsnittlig lang, om enn litt smalere i stangen.

Stavene av undertype B3U tilhører gravfunnet fra Hopperstad i Vik (Appendiks: Katalog, s. 12) og et gravfunn fra Veke, Voss, Hordaland (Appendiks: Katalog, s. 26). Staver av denne typen forekommer generelt sjeldnere enn type B3M og det er stor variasjon mellom alle kjente eksemplere. Stavene fra Hopperstad og Veke er her intet unntak og førstnevnte er kanskje den mest unike staven av alle kjente fra

Figur 4.2. Staven fra Hopperstad, Vik, Sogn og Fjordane. Foto: Julie B. Westlye

nordisk vikingtid. Staven fra Hopperstad (se fig.4.2.) har håndtak av bronse, komplekst sammensatt av flere deler (se fig. 6.b. i Appendiks: Katalog). Endeknappene er av ulike polyhedriske former og dekorert med innrissede skråløper og enkel båndfletting. Fra nordisk vikingtid er det kjent kun ett annet funn av en stav med bronsehåndtak, fra et gravfunn gjort på Steine, Bø i Nordland.¹⁰ Staven fra Steine er også av type B3U, men har en mye enklere utformingen enn den fra Hopperstad. Fra Sverige er det kjent minst åtte staver med elementer av bronse i håndtaket (Gardela 2016), men kun én av disse er type B3U (Gardela 2016: 322). Staven fra Hopperstad er dermed helt unik for sin type. Staven fra gravfunnet på Veke har et støpt håndtak av jern, avsluttet i hver ende av kubiske endeknapper med avfasede hjørner (se fig. 12.b i Appendiks 1: Katalog). Både knappene og selve håndtaksdelen er av enkel utforming og mangler dekorasjon.

4.2.2. Personlig utstyr

Smykker utgjør den mest omfattende kategorien av personlig utstyr i denne undersøkelsen. Av tretten gravfunn inneholdt seks graver to eller flere ovale spenner og to graver kun én oval spenne. Med ett unntak er alle de ovale spennene variasjoner av Petersens type 51, som er den vanligste på Vestlandet i denne perioden (Petersen 1928: 62). Graven funnet på Arnestad Ytre i Gloppen (Appendiks: Katalog, s. 32) inneholdt et par ovale spenner av den eldre Borrestiltypen (Petersen 1928: 56). I denne graven lå det også to runde spenner i ulike størrelser med dekor i Jellingstil (Petersen 1928: 117). Graven funnet på Votno på Lindås (Appendiks: Katalog, s. 6) inneholdt en oval spenne og et irsk bronsebeslag omgjort til en spenne. Gravfunnet fra Veke på Voss inneholdt i tillegg til to ovale spenner også et ovalt smykke av helt spesielt utseende. Dette smykket har ingen kjente paralleller og er muligens importert (Petersen 1928: 129, avbildet fig. 140). En tredjespenne er også funnet i gravfunnene fra Trå i Granvin og Kvåle i Sogndal (Appendiks: Katalog, s. 28 og 8) som begge var utstyrt med to ovale spenner og én trefliket spenne.

To graver i undersøkelsen var uten ovale spenner, men inneholdt andre spennetyper. Gravfunnet fra Fure i Askvoll (Appendiks: Katalog, s. 15) inneholdt en stor ryggknappspenne i forgylt bronse (se fig. 7.b i Appendiks: Katalog) sammen med et forgylt insulært beslag omgjort til spenne. Gravfunnet fra Gutdalen i Stryn inneholdt to spenner formet som en halv

¹⁰ Oversikt over funn med bilde av staven kan finnes på Unimus (museumsnummer: Ts121)

oval (se fig.4.3.). De minner om de såkalte avlange spennene beskrevet av Olaf Rygh (1885b: 34, se R.663. R.664) og Jan Petersen (1928: 124-129) og inngår i deres lister over slike funn. Rygh (1885b: 34) og Petersen (1928: 127) mener disse er nært beslektet remendebeslagene og at noen opprinnelig har vært slike beslag. Spennene fra Gutdalen er av en mer kompleks sammensetting enn andre av samme type. Hvor andre

Figur 4.3. Avlange spennere fra Gutdalen, Stryn, Sogn og Fjordane. Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.

gjenstander av Ryghs hovedform R664 oftest består av en enkelt, støpt plate med en liten hempe på toppen (Petersen 1928: 124-129), er spennene fra Gutdalen dobbeltplatet med dobbelt nålefeste. Overplaten, som muligens opprinnelig var en type beslag, er utformet i et detaljert gjennombrutt jellingmønster. En tilnærmet identisk spenne tilhører et gravfunn fra Bu, Ullensvang i Hordaland (Petersen 1928: 126).¹¹ Denne har en hempe på toppen, i tillegg til en underplate med spor av nålefeste.¹² Muligens er begge disse spennene remendebeslag eller en annen type gjenstand, omformet i etterligning av de ovale spennene.

Perler opptrer i åtte av gravene. En av gravene med perler inneholdt ingen andre smykker (Hopperstav, Vik. Se Appendiks: Katalog, s. 12). Tre graver inneholdt hver én sølvperle av en type som er sjelden i norske kontekster (Petersen 1928: 168). Dette gjelder gravene funnet på Myklebost i Eid, Hilda i Innvik og Hopperstad i Vik (Appendiks: Katalog, s. 23, 20, 12). Sølvperlen er rund og dekket med filigran i sirkelmønster. Gravfunnet fra Fure i Askvoll, som inneholdt den store ryggknappspennen, er det eneste gravfunnet med funn av bronseperler (se Appendiks: Katalog, s. 15). Bronseperler er i likhet med spennen vanlig også i sen merovingertid, hvilket passer godt med dateringen (se under).

I to av funnene har perlene vært tredd på kjeder av sølv. Helt spesielt er kjedet tilhørende gravfunnet fra Trå i Granvin (Appendiks: Katalog, s. 28), formet som 11 ringer av dobbelttvunnet sølvtråd, sammenholdt med en perle imellom hvert ledd (se fig.4.4.). I tre av

¹¹ Se tilvekst i Unimus (Museumsnummer: B4599)

¹² Se «Bf_DiA_001715» i Universitetsmuseenes fotoportal ([/www.unimus.no/foto/](http://www.unimus.no/foto/))

Figur 4.4. Smykke fra Trå, Gravvin, Hordaland. Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.

disse ringene hang det smykker av sølv. Et kjede som kan ha lignet kommer fra gravfunnet fra Veke, Voss (Appendiks: Katalog, s. 26). I funnet lå totalt 118 perler, hvorav 16 var tredd på et uvisst antall ringer av sølvtråd. Ringene lå plassert slik at Håkon Shetelig (1912: 208) antok at de tilhørte et eget kjede, eller at de i det minste var den sentrale delen av et mulig større kjede. I motsetning til kjedet fra Trå, hang ikke sølvringene sammen i kjedet fra Veke, og det var heller ingen hengesmykker i graven. I tillegg til de to perlekjedene av sølv, inneholdt en grav i undersøkelsen smeltede rester av et sannsynlig flettet kjede av sølv. Det flettede kjedet tilhører gravfunnet fra Myklebost, Eid som også inneholdt en av sølvperlene.

Hengesmykker går igjen i tre av gravene. Gravene som inneholdt hengesmykker er funnet på Trå i Granvin, Arnestad Ytre i Gloppen og på Gutdalen i Stryn (se Appendiks: Katalog, s. 28, 32, 17). Gravfunnet fra Arnestad Ytre og gravfunnet fra Gutdalen inneholdt begge fem runde hengesmykker med spiralmønster i falskt filigran (se fig. 4.5 og 4.6.)). Gravfunnet fra Gutdalen inneholdt i tillegg et lignende hengesmykke i falskt filigran, men med annerledes mønsteroppsett. Gravene fra Arnestad Ytre og Gutdalen inneholdt også tilnærmet like maskeformede hengesmykker, henholdsvis ett og to slike. De maskeformede smykkene ligner et stilisert mannsansikt. Maskesmykkene fra Gutdalen er bevart fullstendig (se fig. 8.b. i Appendiks: Katalog), mens smykket fra Arnestad Ytre kun har igjen den nedre halvdel. Det

Figur 4.5. Hengesmykker fra Arnestad ytre, Gloppen, Sogn og Fjordane (B7653). Foto: Julie B. Westlye

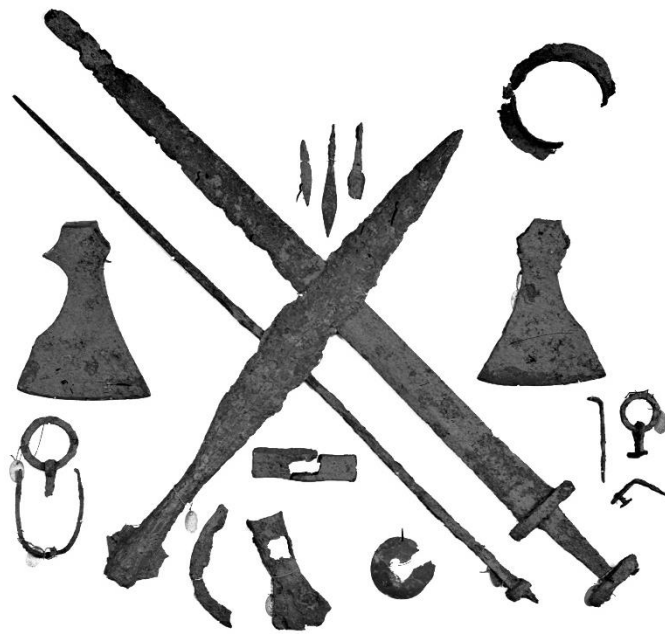
Figur 4.6. Hengesmykker fra Gutdalen, Stryn, Sogn og Fjordane (B5525). Foto: Julie B. Westlye

siste av hengesmykkene fra Gutdalen er formet som spiralkveilet slange (se fig. 8.b. i Appendiks: Katalog). Et lignende smykke tilhører gravfunnet fra Trå i Granvin (se fig. 12. i Appendiks: Katalog). Som tidligere nevnt var det festet totalt tre anheng på sølvkjedet fra Trå. De resterende to er en flat sølvring og et smalt sølvstykke med åtte hull (se fig. 12. i Appendiks: Katalog).

4.2.3. Prestisjegjenstander

Våpen forekommer i fem av de tretten gravene. To av gravene var utstyrt med fire eller flere våpen, mens de resterende tre kun inneholdt én våpentype. Gravfunnet fra Hellebust, Gaular, Sogn og Fjordane (Appendiks: Katalog, s. 2) inneholdt fullt våpensett (se fig.5.7.). Blant våpnene var to økser som på funntidspunktet var dekorert med sølv, sammenlignbart med praktøkserne fra Mammenfunnet (Lorange 1875: 184). Sverdet fra samme grav er signert «VLFBERHT» og er sannsynligvis av kontinental opprinnelse (Moberg 1992: 127) Gravfunnet fra Mindresunde, Stryn, Sogn og Fjordane (Appendiks: Katalog, s. 10) inneholdt sverd, spyd, piler og skjold, men ingen øks. Våpensettet i gravfunnet fra Mindresunde er sterkt korrodert, og det er vanskelig å avgjøre hvordan gjenstandene opprinnelig så ut. Spydspissen er mye mindre enn den fra Hellebust og ser ut til å være smidd sammen av to deler (FNFB 1887: 14). Gravfunnet fra Fure i Askvoll (Appendiks: Katalog, s. 15) inneholdt kun ett våpen, en skjeggøks av Petersens type B. De resterende to gravene med våpen er funnene fra Kvåle i Sogndal og fra Hilda i Innvik, begge fra Sogn og Fjordane, som hver inneholdt én skjoldbule (Appendiks: Katalog, s. 8 og 20).

Funn av importerte gjenstander er et gjentakende trekk ved gravene i undersøkelsen. Ni av gravene inneholdt gjenstander av fremmed opphav, hvor de insulære utgjør den største gruppen. I seks av gravene var det funnet én slik gjenstand, mens to graver inneholdt hver to og tre importfunn. I kontrast til disse står gravfunnet fra Hopperstad i Vik, som inneholdt nesten utelukkende insulære gjenstander, i tillegg til en kufisk mynt og enkelte redskaper

Figur 4.7. Våpen, redskap og utstyr fra graven på Hellebust, Gaular, Sogn og Fjordane. Foto: Universitetsmuseet i Bergen

(se Appendiks: Katalog s.12). Gravfunnet fra Hopperstad inneholdt også en fullstendig skålvekt med vektlodd, et dekorert trespann, tre bronsekar og en øse av bronse, tre glassbeholdere og en såkalt sømglatte. Kar og øse av bronse forekommer sammen i kun ett annet gravfunn i undersøkelsen, fra Trå i Granvin (se Appendiks: Katalog, s. 28). Øsen fra Trå er inngravert med runer på skaftet og langs randen (Kaland 2006: 356). Graven funnet på Trå er også den eneste andre som inneholdt beholder av glass og sømglatte. Glassgjenstandene har sannsynligvis kontinentalt opphav (Kaland 2006: 359). Ytterligere to graver i undersøkelsen var utstyrt med bronsekar (Kvåle i Sogndal og Hilda i Innvik. Se Appendiks: Katalog, s. 8 og 20). Øvrige gravers innhold av importerte gjenstander er delvis nevnt andre steder og vil ikke gjentas her. Blant importfunn som ikke er tidligere nevnt kan noteres funnet av en angelsaksisk mynt i graven fra Veke på Voss (Appendiks: Katalog, s. 26).

Andre typiske prestisjegjenstander som forekommer i gravene i denne undersøkelsen er hesteutstyr og skålvekt. Til sammen seks av gravene inneholdt hestebissel, tre av disse flere enn ett (Hellebust i Gaular, Trå i Granvin og Hopperstad i Vik. Se Appendiks: Katalog, s. 2, 28, 12). Ingen av gravene med hesteutstyr inneholdt rester av hestebein eller -tenner. Skålvekt forekommer i fire av gravene (Hellebust i Gaular, Kvåle i Sogndal, Hopperstad i Vik og Arnestad Ytre i Gloppen. Se Appendiks: Katalog, s. 2, 8, 12, 32), men kun den ovenforvente vekten fra Hopperstad er komplett.

4.2.4. Redskap og husgeråd

Gravene i denne undersøkelsen inneholdt en rekke ulike typer redskaper. Blant disse forekommer utstyr til matlaging og tekstilredskaper i flest graver. Hele ti graver inneholdt utstyr til matlaging, blant disse inneholdt åtte også tekstilredskaper. Gravfunnene med mest utstyr til matlaging er funnene fra Kvåle i Sogndal og fra Trå i Granvin (Appendiks: Katalog, s. 8 og 28). Førstnevnte inneholdt tre slike gjenstander og sistnevnte fire. De resterende gravene med utstyr til matlaging inneholdt alle kun en eller to slike gjenstander. I flere av kontekstene opptrer kjøkkengjenstandene i en annen funksjon enn som husgeråd. I gravfunnet fra Kvåle var en øse brukt som urne for de brente beinrestene, med stekepanne over som lokk, lignende omstendigheter finner vi i gravfunnet fra Arnestad Ytre, hvor en gryte er brukt som urne. Bronsekarene må primært regnes som statusgjenstander og ikke som hverdagslige bruksobjekter. De er derfor ikke regnet med som utstyr til matlaging i denne undersøkelsen.

Tekstilredskaper opptrer i ti av gravene og i enda høyere antall enn utstyr til matlaging. Seks av disse gravene inneholdt mellom fire og seks tekstilredskaper og ingen av dem inneholdt færre enn to. Tekstilredskapene som opptrer oftest er vevskje, spinnehjul, vevlodd og linhekle. Gravfunnet fra Kvåle, Sogndal er det eneste som inneholdt nål i bronse (se Appendiks: Katalog, s. 8). Gravfunnet fra Veke, Voss inneholdt et nålehus av bronse, med nåler av jern inni (se Appendiks: Katalog, s. 26). Gravfunnet fra Fure, Askvoll inneholdt ingen tekstilredskaper og av husgeråd kun rester av en gryte (se Appendiks: Katalog, s. 15). Gravfunnet fra Mindresunde, Stryn inneholdt ingen redskaper eller husgeråd (se Appendiks: Katalog, s. 10). Gravfunnet fra Hellebust, Gaular inneholdt en liten hammer, en tverrøks og en sigd (se Appendiks: Katalog, s. 2). Enkle jordbruksredskaper forekommer enkeltvis i de fleste gravene i undersøkelsen. Andre redskaper inkluderer en skjebor og to kvernsteiner, funnet i gravfunnet fra Hopperstad, Vik (se Appendiks: Katalog, s. 12).

4.2.5. Andre gjenstander

Et fåtall graver fra undersøkelsen inneholdt andre gjenstander med uklar funksjon og meningsinnhold. Gravfunnet fra Hopperstad i Vik inneholdt en såkalt rangle. Ranglen har enkel utforming, sammensatt av en oval jernbøyle med åtte jernringer hengende i hverandre (se fig. 6. i Appendiks: Katalog). Gravfunnet fra Hilda, Innvik inneholdt en jernring som det henger ni torshammere på (se fig. 9.b. i Appendiks: Katalog). To graver inneholdt også bein fra dyr (Gutdalen, Stryn og Myklebost, Eid. Se Appendiks: Katalog, s. 17 og 23). Begge

gravene inneholdt også skjelettrestre fra tamhøne. Gravfunnet fra Myklebost inneholdt i tillegg bein fra hund.

4.3. Gravform

Reist haug er det oftest forekommende gravanlegget i undersøkelsen. Av de totalt fjorten gavene var tre anlagt under flat mark, én under en naturlig forhøyning i landskapet, to under langhaug og de resterende åtte under rundhaug eller røys. For tre av gravene under haug foreligger ingen opplysninger om anleggets størrelse. Kun to hauger var under 10 m i diameter, dette er gravfunnet fra Gutdalen, Stryn og Hellebust, Gaular (se Appendiks: Katalog, s. 2 og 17). De resterende fem var lagt i store hauger, mellom 16 og 30m i diameter (se Appendiks: Katalog, s. 6, 20, 23, 26, 32). Av de tre flatmarksgravene i undersøkelsen hadde én synlig overflatemarkering. Dette er gravfunnet fra Mindresunde, Stryn som var plassert like ved siden av en ca. 2 meter høy reist stein og markert med mindre steiner plassert i halvsirkel (se Appendiks: Katalog, s. 10). De to andre flatmarksgravene er funnet på Høyheim, Luster og Fure, Askvoll, begge i Sogn og Fjordane (Appendiks: Katalog, s. 15 og 30).

I undersøkelsen er kremasjonsgravene i flertall. Seks graver inneholdt brente bein og ytterligere tre kan antas å være kremasjonsgraver ut fra funnomstendighetene (se Appendiks: Katalog, s. 12, 15, 20). Kremasjonsgravene fra til Myklebost og Arnestad Ytre var begge anlagt som brannflak. I tre tilfeller er brente beinrester lagt i en beholder. I gravfunnet fra Kvåle, Sogndal lå brente bein i en øse, med en panne over som lokk (se Appendiks: Katalog, s. 8). Gravfunnet fra Arnestad Ytre, Gloppen inneholdt en gryte med brente beinrester (se Appendiks: Katalog, s. 32). Gravfunnet fra Hilda, Innvik inneholdt en ubrent bronsekjele med brente beinrester oppi (se Appendiks: Katalog, s. 20). I alle tre tilfeller var rester av brente bein også spredt ellers i gravlaget. I gravfunnet fra Myklebost, Eid lå en gryte på hodet ca. i midten av graven, understøttet av steiner og med en panne over (se Appendiks: Katalog, s. 23). Gryten inneholdt derimot ingen beinrester. Det brente gravfunnet fra Votno, Lindås kan ha vært anlagt i hellekiste (se Appendiks: Katalog, s. 6). Ifølge Per Fett (2001) opplyste gårdseierne at «[...] her og var ei mannsgrav, begge av fire kantsatte heller med ei dekkhelle» (Fett 2001). Disse opplysningene står i motsetning til tilveksten, hvor funnet er beskrevet som en klynge med kull og brent bein (ÅNFB 1879: 242).

Totalt har tre graver inneholdt ubrent lik, fra Mindresunde i Stryn, Veke på Voss og Trå i Granvin. Gravfunnet fra Veke er det eneste som inneholdt ubrente skjelettresten (se Appendiks: Katalog, s. 26). Gravfunnet fra Trå inneholdt brente bein, men disse er antatt å komme fra en eldre mannsgrav i hellekiste som lå underst i samme haug (se Appendiks: Katalog, s. 28). Gravfunnene lokalisert til Veke og Trå inneholdt nagler og råttent treverk som tyder på at de avdøde kan ha vært lagt i trekister eller små rom av tre. Gravfunnet fra Mindresunde var anlagt i hellekiste. Gravhaugen fra Trå er den eneste sekundærgraven i undersøkelsen. Gravfunnet fra Myklebost er det eneste andre fra undersøkelsen hvor flere graver er registrert i samme haug, men her var derimot graven med stav den primære.

Tre graver fra undersøkelsen representerer mulige båtgraver (Hopperstad i Vik, Hilda i Innvik og Myklebost i Stryn. Se Appendiks: Katalog, s. 12, 20, 23). I alle tilfeller har klinknagler og spiker vært de eneste gjenværende restene. Spiker og nagler forekommer i enkelte andre funn, men er mindre i størrelse og færre i antall og kan dermed tilhøre et skrin eller en kiste.

4.4. Dateringer

Bøgh-Andersen (1999: 48) er den første som gir en systematisk oversikt over dateringene for alle gravfunnene med stav. Det foreligger imidlertid ingen opplysninger om grunnlaget for disse dateringene i avhandlingen. Hverken Price (2002) eller Gardela (2016) har foretatt endringer av disse dateringene. Jeg vil her gjennomgå og justere dateringene for gravene hvor jeg anser dateringsgrunnlaget som usikkert.

Samtlige gravfunn som inneholdt ovale spenner er datert til 900-tallet. Det må antas at disse dateringene er basert på Petersens (1928) smykketypologier. De resterende fire gravene uten ovale spenner er gitt eldre dateringer, men det er i noen tilfeller uklart hva grunnlaget for dateringene er. Gravfunnene fra Hellebust, Gaular og Mindresunde, Stryn er datert av Bøgh-Andersen til 700-tallet. Bøgh-Andersen hevder graven fra Mindresunde muligens er eldre enn 700 (Bøgh Andersen 1999: 48). Begrunnelsen for denne påstanden kommer ikke klart frem i teksten, men antagelig sikter hun til at graven inneholdt et spannformet leirkar. Shetelig

(1912: 23) har datert graven til folkevandringstid, sannsynligvis også med utgangspunkt i karet. Karet tilhører gruppe D3, etter Siv Kristoffersen og Bente Magnus sin typologi (Kristoffersen & Magnus 2010: 45). Denne typen er datert til mellom 500-575 evt. Dette forutsetter likevel ikke at graven må være like gammel, snarere at karet kan være et arvestykke eller lignende. Våpnene i gravfunnet fra Mindresunde ville muligens kunne tilføre mer informasjon, men disse er i svært dårlig stand og derfor

vanskelig å typebestemme. Skjoldbullen er den eneste av disse som er relativt godt bevart. Den er lik Ryghs hovedform R221, regnet som en vanlig YJA type (Rygh 1885: 10-11). I mangel på gode dateringsreferanser må dateringen til 700 stå, men med forbehold om at den ikke er sikker.

Petersen daterer nr.12 i sin tabell (oppført som Hellebust, Gaular) til «eldre merovingertid», men gjør en skrivefeil og henviser i teksten til nr.12. som en grav fra Fure i Askvoll (Petersen 1951: 430). Det er dermed usikkert om dateringen referer til gravfunnet fra Hellebust, eller det fra Fure. Våpentypene i gravfunnet fra Hellebust er etter min mening ikke samsvarende med en grav fra 700-tallet. Gravfunnet fra Hellebust inneholdt en skjeggøks av Petersens type D, eller muligens en mellomtype mellom D og E, et spyd av type D og et såkalt Ulfberth-sverd av type H.¹³ Økser av type D og E er datert til henholdsvis første halvdel av 9. århundre og siste halvdel av 9. frem til 10. århundre (Petersen 1919: 39-41). Petersen daterer sin spydtype D til det 10 århundret (Petersen 1919: 23-24). Bergljot Solbergs (1984) spydtype VI3b, sammenfaller med Petersens type D. Hun foretrekker derimot en datering for denne typen til det 9. århundre (Solberg 1984: 65). Ulfberthsverdene ble produsert mellom 9. og muligens frem til 12. århundre (Stalsberg 2008: 8). Sverdtypen er datert mellom 800-950

Mus.nr.	Funnsted	Kjønn	Datering
B1166	Hellebust, Gaular, SoF	M	800t
B2782	Sørheim, Luster, SoF	K	ukjent
B3308	Votno, Lindås, Hord.	K	900t
B3456	Kvåle, Sogndal, SoF	K	900t
B4506	Mindresunde, Stryn, SoF	M	700?
B4511	Hopperstad, Vik, SoF	K	800t
B4969	Fure, Askvoll; SoF	K	750-850
B5525	Gutdalen, Stryn, SoF	K	900t
B5717	Hilda, Innvik, SoF	K	900t
B5764	Myklebost, Eid, SoF	K	900t
B6228	Veke, Voss, Hord.	K	900t
B6657	Trå, Granvin, Hord.	K	900t
B7066	Høyheim, Luster, SoF	K	900t
B7653	Arnestad Ytre, Gloppen, SoF	K	900t

Tabell. 1. Dateringsoversikt for graver med stav fra Vestlandet.

¹³ Typebestemmelsen av disse våpnene er basert på mine egne undersøkelser, med unntak av sverdet som er typebestemt av Moberg (1992:26).

e.v.t. (Petersen 1919: 89; Moberg 1992: 27). Med bakgrunn i våpentypologiene anser jeg den opprinnelige dateringen av gravfunnet fra Hellebust som usikker, og mener at graven mer sannsynlig tilhører det 9. århundret.

Graven på Fure i Askvoll er datert av Bøgh-Andersen til «før 800» (Bøgh-Andersen 1999: 48). Dateringen støtter seg på Petersen som med utgangspunkt i det insulære beslagsmykket, har argumentert at graven tidligst må være fra tiden rundt 800 (Petersen 1928: 172). Petersen regner det derimot som mer sannsynlig at den er fra tidlig på 800-tallet, heller enn før (Petersen 1928: 58). Ryggknappspennen er overdimensjonert og har dekor i stil III (Petersen 1928: 157). De store ryggknappspennene er vanligst i seneste del av merovingertid, men er også funnet i graver fra vikingetiden (Glørstad og Røstad 2015: 181). Øksen i graven er av Petersens type B, vanlig i Norge fra sen folkevandringstid frem til tidlig vikingetid (Petersen 1919: 38). Med dette som utgangspunkt mener jeg dateringen kan settes i overgangen til vikingtid.

Gravfunnet fra Hopperstad er datert til 900-tallet av Bøgh-Andersen (1999: 48). Bøgh-Andersens datering er sannsynligvis basert på Petersens (1951: 231) vurdering av graven. Dateringen til 900-tallet fastholdes av Price (2002) og Liv-Helga Dommasnes (2018). Holger Arbmann (1937: 53) har derimot argumentert for en datering til 9. århundre, basert på sømglatteren. Ellen Karine Hougen (1968: 102) hevder sømglatteren og det ene begeret fra graven har gode paralleller til andre 800-talls funn. Andre funn i graven peker enda lenger bak i tid. Bakka (1963: 32) har påpekt at ornamentikken på trespannet har gode paralleller i det 8. århundre og den kufiske mynten er antatt slått i år 738-39 (Skaare 1976: 41). Helge Sørheim argumenterer med utgangspunkt i Sheila Raven (2005, referert i Sørheim 2011: 42) at dekorasjonene på det ene bronsekaret kan dateres til mellom 9. og tidlig 10. århundre. Med bakgrunn i Bakkas datering av trespannet og tidfestingen av mynten, velger Sørheim å støtte seg til Hougens datering av graven til det 9. århundre. Denne dateringen vil fastholdes her.

Kapittel 5. Analyse av empiri

I dette kapittelet vil jeg diskutere gjenstandsinnholdet i graven i kontekst av kjønn og magi. Først vil jeg diskutere hvordan kjønn i gravkontekst kan tilnærmes arkeologisk. Videre vil jeg analysere fordelingen av kjønnstypiske gjenstander i gravene med stav fra Vestlandet. Deretter vil jeg undersøke om gravenes konstruksjon og innhold indikerer en tilknytning til magi.

5.1. Arkeologisk synlighet av kjønn i graver med stav

Samtlige gravfunn i denne undersøkelsen er arkeologisk kjønnsbestemt. Arkeologisk kjønnsbestemmelse av graver innebærer at gjenstander som assosieres med visse kjønnede samfunnsroller og aktiviteter, antas å indikere den gravlagtes kjønn (Hjørungdal 1994; Lauritsen & Hansen 2003: 14). Rollefordelingen er i stor grad basert på den tidligere diskuterte inne-ute dikotomien (se kapittel 2). For vikingtiden betyr dette at våpen, smed- og snekkerverktøy typisk forbindes med menn, mens smykker, tekstil- og utstyr til matlaging forbindes med kvinner (Shetelig 1912: 175; Petersen 1951; Løken 1987; Ljungkvist 2008: 186)

Samtlige av gravfunnene i denne studien er utgravd og dokumentert i løpet av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet. Det er derfor helt nødvendig å påpeke at de aller første tolkningene av gravene fra YJA, oppsto i et fagmiljø uten forutsetning for å problematisere og diskutere kjønn som kategori (se kapittel 2). Gilchrist problematiserte hvordan den tidlige evolusjonsforskningen tegnet kjønnsnormer i forskerens samtid som universelle (Gilchrist 1999: 20-21). Det er rimelig å anta at en slik forståelse av kjønnsroller lå til grunn da Shetelig uttalte at «Forekomsten av vaaben i mandsgravene og smykker i kvindegravene taler for sig selv» (Shetelig 1912: 175). Shetelig var selv med på å grave ut, dokumentere og tolke flere av gravene benyttet i denne undersøkelsen. Det er min holdning i denne oppgaven at tolkninger produsert under slike omstendigheter, ikke bør reproduseres ukritisk. Hvordan vi forstår kjønn, identitet og materialitet har endret seg drastisk gjennom de over 100 årene som har passert siden gravene med stav ble funnet (Gilchrist 1999; Sørensen 2000; Johnson 2010; Harris & Cippola 2017). Jeg ser det derfor som nødvendig å diskutere innholdet i gravene i lys av nyere arkeologisk forskning på kjønn i gravkontekst.

I kapittel 4 argumenterte jeg for interkategorisk kompleksitet som en metode for å tilnærme meg sammensatte identiteter. Dette innebærer at kjente kategorier, som mann og kvinne, er utgangspunktet for å vurdere forskjeller og kompleksitet. De opprinnelige kjønnsbestemmelsene vil her brukes som utgangspunkt for å vurdere ulike variasjoner i gjenstandsinnhold. Dette gir grunnlag for å diskutere om fordelingen av gjenstandstyper knyttet til tradisjonelle kjønnsroller er så tydelig at en konvensjonell arkeologisk kjønnsbestemmelse holder vann.

5.1.1. Våpen og menn

Innenfor konvensjonelle metoder for arkeologisk kjønnsbestemmelse med utgangspunkt i gjenstander har våpen og smykker blitt standard markører for henholdsvis menn og kvinner (Hjørungdal 1994: 144). Det hevdes at funn av slike gjenstander, i kombinasjon med verktøy og redskaper assosiert med tradisjonelle kvinne- og mansroller, skal kunne si noe om den gravlagtes kjønn (Shetelig 1912: 175; Petersen 1951; Løken 1987; Ljungkvist 2008). Hvordan er kjønn representert i gravene med stav, med utgangspunkt i en slik metode?

De to gravene som er kategorisert som mannsgraver inneholdt nesten utelukkende våpen, og ingen av dem inneholdt smykker eller andre gjenstander som typisk assosieres med kvinner. Vil dette automatisk si at gravene er mannsgraver? Arkeologisk forskning har i økende grad fått utbytte av nyutviklede naturvitenskapelige metoder for å analysere forhistorisk DNA. Disse metodene har åpnet for å forstå kjønn og samfunn i YJA på nye måter. Ny forskning på forhistoriske individer som tar i bruk disse metodene viser et annet bilde av forholdet mellom kjønn og våpen i gravkontekst.

Nylig har en våpengrav fra Birka, Björkö i Sverige, arkeologisk kjønnsbestemt som mann, vist seg å tilhøre en kvinne (Hedenstierna-Jonson et. al. 2017a). En rekke aDNA tester avslørte at den avdøde personens biologi samsvarte med en kvinnelig genotype (Hedenstierna-Jonson et al. 2017a: 857). Resultatene fra den nye analysen provoserte en rekke ulike reaksjoner i forskningsmiljøet. Enkelte stilte i tvil hvorvidt analysene av skjelettet var riktig, og argumenterte at forskningsresultatene var upålitelig (Androshchuk 2017). Andre igjen problematiserte at våpnene i graven ble antatt å vise at kvinnen var en kriger (Jesch 2017). Forfatterne av den opprinnelige forskningsartikkelen svarte ved å kritisere at tolkningen av den gravlagte som kriger, først ble problematisert når det ble kjent at personen var kvinne (Price et.al. 2019: 192). I senere artikler om graven har forfatterne også påpekt

muligheten for at den gravlagtes kjønnsidentitet kan ha vært mer sammensatt (Price et.al. 2019: 191). I et forsøk på å svare på all kritikken rettet mot den første artikkelen har forskerne diskutert hvordan det er mange ulike muligheter for hvordan kjønn og identitet var konstruert i vikingtiden og mange mulige årsaker til at denne personen ble gravlagt med våpen (Price et.al. 2019: 192). Likevel har den opprinnelige tolkningen av graven som tilhørende en kvinnelig kriger blitt fastholdt (Price et.al. 2019: 192).

I denne sammenhengen er det nødvendig å påpeke at en kvinnelig genotype ikke alltid fører til utvikling av kvinnelige fenotypiske trekk (Purves et.al. 2001). Med utgangspunkt i nyere forskning på intersex er det ca. 98% sannsynlig at personen var genotypisk kvinne og samtidig presenterte alle ytre

karaktistikker som typisk kjennetegner denne kategorien (Blackless et.al. 2000). Dette er likevel ikke ensbetydende med at personen opplevde sin kjønnsidentitet som kvinne og/eller identifiserte seg med feminine idealer. Likevel er det en svært påfallende oppdagelse som muliggjør at kvinners roller i vikingtiden kunne variere mer enn tidligere antatt.

Graven fra Birka er ikke den eneste kvinnelige våpengraven. Minst to våpengraver som utelukkende er utstyrt med typisk mannlige gjenstander, er kjent fra Norge (Hedenstierna-Jonson et.al. 2017b: 2) og sannsynligvis vil enda flere identifiseres i nær fremtid (Gardeła 2013; Gardeła i trykk). Noen av kvinnegravene i denne studien inneholder også våpen og andre gjenstander som typisk er assosiert med menn. Totalt 3 av 11 graver kjønnsbestemt som kvinne inneholdt våpen, men ingen av disse inneholdt flere enn én slik gjenstand (se kapittel 4). Spørsmålet kjønn i gravkontekst viser seg slik å være langt mer kompleks enn en enkel forståelse av mann versus kvinne, basert på roller tradisjonelt forbundet med kjønnene. Eksempelen med våpengraven fra Sverige viser at våre antagelser om forholdet mellom gjenstandstyper og kjønn ikke alltid er representert i funnmaterialet.

Figur 5.1. Kvinnegrav med våpen fra Birka, Björkö. Illustrasjon av Þórhallur Þráinsson. Fra Price et.al. 2019.

5.1.2. Smykker og kvinner

Hvis vi ser på typiske kvinnegjenstander, er det også stor variasjon i materialet. Graver i denne undersøkelsen som inneholder smykker, har opprinnelig blitt tolket som kvinnegraver (Petersen 1951; Bøgh-Andersen 1999; Price 2002; Gardęła 2016). For vikingtiden blir tilstedeværelse av ovale spenner regnet som en tydelig indikator på at den gravlagte er en kvinne (Shetelig 1912: 207; Petersen 1928: 204; Blindheim 1947: 6; Høgestøl 1983: 124). Disse smykkene ble brukt som fester til en selekjole og ble båret utenpå kjolen, med en på hver side av brystet (Petersen 1928: 104; Blindheim 1947: 108). Med dette til grunn blir de ovale spennene spesielt egnet til å avgjøre kjønn, da de med noe sannsynlighet kan antas å være personlige eiendeler, samtidig som de har kjønns spesifikke assosiasjoner. Som diskutert i kapittel 3 er det derimot ikke nødvendigvis slik at gjenstanders betydning i gravkontekst, samsvarer med deres funksjon i det levende samfunnet. Det er i overvekt sannsynlig at spenner inngikk i drakten kvinner i vikingtiden ble gravlagt i (Shetelig 1912; Petersen 1928; Blindheim 1947), men dette betyr ikke at spenner *alltid* var drakttilbehør. For å sannsynliggjøre at spennene i en gitt kontekst var draktutstyr må vi ha kjennskap til deres plassering i graven. De må også helst være to eller flere i antall for å passe med slik kvinnedrakten i vikingtid normalt er forstått. I tilfeller hvor den gravlagte var kremert kan ofte også spennene vise tegn på å ha vært brent.

Av elleve gravfunn bestemt som kvinnegraver i denne oppgaven, har kun halvparten det typiske paret med ovale spenner. Noen av gravene hadde alternative spennetyper og enkelte inneholdt kun én oval spenne (se kapittel 4). To av gravfunnene inneholdt ingen spenner og gravfunnet fra Høyheim i Luster inneholdt heller ingen andre smykker (se appendiks 1. Katalog: 31). Graven fra Høyheim inneholdt generelt få gjenstander og ingen av disse kan klassifiseres som prestisjegjenstander. Om graven tilhørte en kvinne kan fraværet av smykker ganske enkelt være et spørsmål om sosial tilhørighet og status. Dette er selvsagt bare én av mange alternative forklaringer. Gravfunnet fra Hopperstad i Vik, som er det andre uten ovale spenner, var i kontrast svært rikt. Fravær av spenner i et slikt tilfelle kan dermed ikke forklares utfra mangel på ressurser. Det er heller ikke uproblematisk å forsøke å lese status med utgangspunkt i gravgods. Graven fra Høyheim inneholdt riktignok ingen gjenstander av edelt metall eller importgods, men vi kan ikke vite hvilke gjenstander av organisk materiale den opprinnelig inneholdt. Skrinet funnet i graven (se Appendiks: Katalog, s. 31) kan ha inneholdt gjenstander av høy verdi, som på funntidspunktet var fullstendig nedbrutt. Likevel vitner ikke gravens ytre konstruksjon om at den gravlagte tilhørte eliten. Graven var ikke

anlagt under en synlig haug, noe som ellers kunne markert høy status (Ringstad 1987a; Solberg 1985: 66). Det er heller ingen andre rike graver på Høyheim som kunne indikert at gården rådet over store ressurser (Fett 1954-1: 12). Dermed er det i overvekt sannsynlig at den gravlagte på Høyheim, i motsetning til Hopperstad, ikke tilhøre samfunnets øverste sosiale strata.

Figur 5.2. Smykker fra Veke, Voss, Hordaland. Foto: Svein Skare, Universitetet i Bergen.

Kan det utskilles et tydeligere bilde av de gravlagtes kjønnsidentitet i

gravene med to eller flere ovale spenner? To ovale spenner kan indikere at de gravlagte var utstyrt i tradisjonell kvinnelig drakt. Derimot kan vi ikke være helt sikre på dette, med mindre plasseringen indikerer hvordan de var brukt i den enkelte graven (Sørensen 1991). I de tilfellene hvor gjenstandenes plassering i graven er beskrevet, var de ovale spennene som oftest plassert sammen med andre gjenstander, enten i en beholder eller i én ende av brannlaget, eller spredt tilsynelatende tilfeldig (se Appendiks: Katalog). Dermed har vi få tydelige indikasjoner på at den gravlagte selv var utsmykket med disse gjenstandene. To unntak er inhumasjonsgravene fra Veke på Voss og Trå i Granvin, hvor smykkenes plassering i graven (se Appendiks: Katalog, s. 26 og 28) tyder på at de var festet på en måte som stemmer overens med slik vi forstår kvinnelig klesdrakt fra vikingtiden (Shetelig 1912: 208; Petersen 1928: 104; Blindheim 1947: 108). Gravene på Veke og på Trå har dermed en tydeligere tilknytning til kvinnekategorien, om vi på forhånd aksepterer drakt som et sikkert kriterium.

Alle ovale spenner funnet i kremasjonsgraver i denne undersøkelsen, viser tegn på å ha vært brent. To gravfunn inneholdt kun én oval spenne. Petersen (1928: 297). har argumentert at andre typer spenner i noen tilfeller kan ha vært brukt som andrespenne, vedsiden av en oval spenne. I gravfunnet fra Votno på Lindås, som inneholdt en oval spenne og en omformet beslagspenne (se kapittel 4), er kun den ovale spennen brent. Den er dermed lite sannsynlig at beslagspennen var brukt som andrespenne i denne konteksten. I gravfunnet fra Myklebost i Eid, som også kun inneholdt én oval spenne, var gjenstandene plassert spredt. Dermed er det

ikke tydelig at spennen var en del av en kvinnes klesdrakt i denne konteksten heller. Petersens (1928) oversikt over smykker i vikingtiden, viste at ovale spenner av hans type P51 finnes i graver som ellers kun inneholdt typisk mannlige gjenstander. Ifølge Petersen (1928: 66) er det «særdeles mange» funn med spenner av denne typen som også inneholdt våpen. Dermed er det ikke alltid tydelig at ovale spenner referer til kvinnekategorien.

Enkelte av gravene inneholdt andre typer smykker. Utover de to gravene nevnt over, var det to andre graver som ikke inneholdt ovale spenner. Dette gjelder graven fra Gutdalen i Stryn og fra Fure i Askvoll. Førstnevnte inneholdt derimot et par med avlange spenner og sistnevnte en stor ryggknappspenne (se kapittel 4). At ryggknappspennen er typisk for nettopp kvinners drakt understøttes både av gravmaterialet og fra ikonografisk materiale fra YJA (Glørstad & Røstad 2015). Oppsiktsvekkende inneholdt graven fra Fure også en våpenøkse, typisk regnet å tilhøre mannens utstyr (se kapittel 4). Når det gjelder spennene i graven fra Gutdalen er disse enestående i det arkeologiske materialet fra YJA (se kapittel 4). Det er mulig at disse har vært brukt på samme måte som de ovale spennene. Dette vil jeg diskutere nærmere i Kapittel 6.

Mange av gravene i denne undersøkelsen inneholdt også perler i tillegg til de andre smykkene. Perler er ofte brukt i arkeologiske kjønnsbestemmelser, men forekommer jevnlig i graver med overvekt av mannsgjenstander (Petersen 1928: 162; Haugen 2009). Samtidig kan gravmaterialet tyde på at menns bruk av perler var annerledes enn kvinners bruk av perler i vikingtiden (Haugen 2009). Hanne Haugen har påpekt at gravene med overvekt av mannsutstyr ofte inneholder færre perler og at perler av visse materialer i overvekt forekommer i kvinnegraver (Haugen 2009: 49). Gravene i denne undersøkelsen som inneholder perler er konsekvent av typer som ifølge Haugen er mest vanlig i kvinnegraver, slik som sølv, bronse, karneol og krystall (Haugen 2009: 51). Ett unntak er graven fra Arnestad Ytre i Gloppen, men denne inneholdt i tillegg andre kjønnsstypiske smykker (se kapittel 4).

I lys av denne gjennomgangen mener jeg at vi heller ikke kan anta et direkte og 1: 1 forhold mellom smykker og kjønnsidentitet. Smykker nedlagt i graver er ikke nødvendigvis indikerende for at personen var ikledd kvinnelig drakt med relevant tilbehør, selv om gjenstanden generelt er assosiert med slik klesdrakt. I de tilfeller hvor omstendighetene ikke tydeliggjør at smykkene var lagt i graven som drakttilbehør, må vi være åpne for at de kan ha vært noe annet, for eksempel gaver fra etterlevende, gitt som en del av gravleggingsritualet (Parker Pearson 2000: 97; Fahlander & Østigård 2008: 7). Dette kan gjelde tilfeller hvor gravene ikke inneholder ovale spenner, eller hvor det kun er én oval spenne i graven.

I en artikkel med fokus på kjønn i gravkontekst har Sørensen (1991) argumentert for at drakt er arkeologisk viktig. I tråd med de teoretiske retningslinjene utlagt i kapittel 5 kan kjønn forstås som performativt. Sosiale normer som dikterer hva som er kjønnstypisk blir produsert, forsterket og reprodusert gjennom praksis (Butler 1990). Det er gode argumenter for å hevde at par av ovale spenner var typisk utstyr for kvinner i gravleggingsritualene i vikingtid (Shetelig 1912; Petersen 1928; Blindheim 1947). Spesielt for personer med høy sosial status, hvilket kan argumenteres å gjelde de fleste gravene i denne undersøkelsen (se kapittel 4 og 6). Dermed er det sannsynlig at vikingtidssamfunnet hadde visse normer for hvordan kjønnsforskjell kunne uttrykkes og iscenesettes. Det er likevel viktig å være bevisst at det også er mye variasjon i det arkeologiske materialet, som vist over. Selv om et samfunn hadde en bevissthet rund og til en viss grad var strukturert ut fra en to-kjønnsmodell, er det ikke sikkert at denne dimensjonen av forskjell alltid var primær. Det er heller ikke sikkert at kjønnskategorier var helt fastlåst og at de hadde det samme ideologiske innholdet uavhengig av de andre sosiale kategoriene knyttet opp i personens identitet. Som Sørensen (1991) har diskutert med utgangspunkt i brosealdermaterialet, kan også alder og sosial status påvirke beslutninger om hvilke draktutstyr som legges i gravene.

5.1.3. Kjønnsmessig fordeling av redskaper

Som nevnt innledningsvis i dette kapittelet, er også visse typer redskaper tradisjonelt anvendt som kriterier for arkeologisk kjønnsbestemmelse. Med unntak av de to gravene med fullt våpensett, inneholdt de fleste gravene i materialet både utstyr til matlaging og tekstilredskaper. Alle gravene bestemt som kvinnegraver inneholdt minst ett objekt fra en av disse gjenstandskategoriene. Dette synes å understøtte de opprinnelige kjønnsbestemmelsene. Det er derimot en kjent sak at utstyr til matlaging og tekstilredskaper, foruten i graver med typiske kvinnegjenstander, også forekommer i graver med overvekt av mannsgjenstander (Shetelig 1912: 175; Petersen 1951; Rabben 2002). Alle typene utstyr til matlaging som forekommer i gravene med stav er nokså vanlig i mannsgraver (Petersen 1951; Shetelig 1912: 176; Rabben 2002;). Med unntak av i graven fra Trå, forekommer utstyr til matlaging i lavt antall. I tillegg hadde disse i noen av gravene funksjon som urne (se kapittel 4). Det er dermed ikke tydelig at de gravlagte hadde en spesiell tilknytning til matlaging.

Som nevnt tidligere opptrer tekstilutstyr i høyere antall enn utstyr til matlaging i denne undersøkelsen (se kapittel 4). Graven fra Hopperstad har et spesielt høyt antall slike

gjenstander. Tekstilutstyr er ofte forstått som mer sikkert tilknyttet kvinnekategorien. Eksempelvis inkluderer ikke Shetelig (1912: 175) utstyr til matlaging som en av gjenstandskategoriene typisk for kvinnegraver, men avgrenser sine kriterier til tekstilutstyr og smykker. Bergliot Solberg (2003: 235-236) har anerkjent at noen typer tekstilutstyr forekommer i mannsgraver, men hevder at spinnehjul utelukkende er assosiert med kvinner. Det faktiske forholdet er dog at også spinnhjul forekommer i graver med overvekt av typiske mannsgjenstander (Petersen 1951: 308). Alle typene av tekstilredskaper funnet i gravene i denne undersøkelsen, forekommer også generelt i graver med overvekt av gjenstander assosiert med menn (Petersen 1951; Rabben 2002). Det er i denne sammenhengen et interessant fenomen at graven fra Hopperstad var uten ovale spenner, men inneholdt en skjebor. Dette er et verktøy som nesten utelukkende forekommer i mannsgraver (Petersen 1951: 231).

Petersen har bemerket at tekstilutstyr er nokså vanlig i mannsgraver. Dette, har Petersen konkludert, må bety at også menn deltok i tekstilproduksjon (Petersen 1951: 293). Anders M. Rabben (2002: 68, 103) har argumentert at menn deltok i tekstilproduksjon som entreprenører. I denne modellen har menn hatt ansvaret for driften av en organisert arbeidskraft av vevere fra distriktene (Rabben 2002: 103). Videre hevder han at det spesifikt var seilproduksjon de var involvert i, og at dette innebar en viss prestisje (Rabben 2000: 67). Tolkningene Rabben presenterer i sin avhandling er interessante, men tegner likevel etter mitt syn en veldig forenklet versjon av kjønn og kjønnsroller i fortiden. Tolkningen at menn har monopol på profesjonalisert arbeid reproducerer en tradisjonell innanstokks-utanstokks forståelse av vikingetidens samfunn. Dette har, som tidligere diskutert, vært problematisert i nyere forskning på vikingtiden (se kapittel 2). Ingvil Øye (2016) har kritisert den tiltenkte dikotomien mellom menn som profesjonelle håndverkere og kvinner som hjemlige tekstilprodusenter. I en studie av tekstilproduksjon i middelalderen har hun vist hvorfor denne modellen bør modifiseres (Øye 2016). Endringen mot en mer kommersiell tekstilindustri tiltok i ulike områder til ulik tid og involverte både kvinner og menn (Øye 2016: 47). Det er dermed ikke usannsynlig at også menn kunne delta i selve produksjonen av tekstiler, slik Petersen foreslo.

Hensikten med denne gjennomgangen er ikke å argumentere for at gravene som tidligere er tolket som kvinnegraver, ikke er kvinnegraver eller at gjenstandene i gravene ikke kan ha en kjønnnet fordeling. Jeg har snarer ønsket å problematisere hvordan en ukritisk bruk av konvensjonelle kriterier kan maskere variasjoner i det arkeologiske materialet og slik sett også

forenkle kjønnskategorier og identitet, knyttet til gravlegging i YJA. Ut ifra dette mener jeg det er viktig å anerkjenne og fremheve de tilfellene hvor det arkeologiske materialet er utydelig. Slik kan vi forsøke å tilnærme oss identiteter i forhistorien på en måte som unngår å generalisere kjønnskategorier historisk og kulturelt. Ut ifra dette mener jeg det er viktig å anerkjenne og fremheve de tilfellene hvor det arkeologiske materialet er utydelig. Slik kan vi forsøke å tilnærme oss identiteter i forhistorien på en måte som unngår å generalisere kjønnskategorier historisk og kulturelt.

5.2. Arkeologisk synlighet av magi i graver med staver

Denne oppgaven har ikke som mål å diskutere hvordan seid eller magi utartet seg i YJA. Jeg vil heller ikke argumentere for hvordan staver kan tolkes som rituelle verktøy. Dette har allerede blitt gjort i andre studier og disse vil henvises til her (se Price 2002; Gardela 2016). Studier foretatt av Price (2002) og Gardela (2016) vil her brukes som utgangspunkt for å vurdere om gravene i denne undersøkelsen kan tilknyttes rituell praksis og magi. Neil Price (2002) har forsøkt å tegne noen kriterier for hvordan rituelle spesialister kan tilnærmes arkeologisk. Som potensielt rituelt tilbehør regner Price klesdrakt, masker/slør og andre hodedekker, tromme, staver, amuletter og narkotiske stoffer. For gravene i denne undersøkelsen kan vi isolere noen slike gjenstander i enkelte av gravene.

5.2.1. Rytmeinstrumenter

Trommer er en av de vanligste redskapene i sjamanistiske ritualer blant den norrøne verdens sirkumpolære kulturer (Price 2002: 174). Det er ikke funnet spor etter trommer i det arkeologiske materialet fra den norrøne verden. For vikingetiden argumenterer Price (2002: 174-175) at skjold i noen tilfeller kan ha fungert som trommer. Denne undersøkelsen inneholder fire skjoldbuler. To av disse er derimot fra graver som utelukkende inneholder våpen og det er derfor mer nærliggende å tolke skjoldene som en del av det øvrige våpenutstyret i disse to gravene. De øvrige to skjoldene i undersøkelsen tilhører henholdsvis graven fra Hilda i Innvik og fra Kvåle i Sogndal. Begge disse gravene inneholdt flere eksemplarer av draktutstyr assosiert med kvinner, og med unntak av skjoldene inneholdt de ingen gjenstander tradisjonelt forbundet med menn (se kapittel 4). At disse skjoldene kan symbolisere trommer eller noe annet enn en praktisk funksjon som våpen er fullt mulig. Det

er interessant i denne sammenhengen at det også er eksempler fra andre deler av Skandinavia hvor skjoldbuler forekommer i kvinnegraver med stav (Gardela 2016: 292, 312, 331).¹⁴ Ett av tekstilene tilhørende graven fra Oseberg i Vestfold illustrerer en prosesjon hvor enkelte personer bærer skjold (Price 2002: 173). Ingstad har argumentert at teksten avbilder en religiøs prosesjon (Ingstad 1992b: 234). En annen mulig tolkning er at våpen i kvinnegraver kan markere status (Jonsson 2013). Skjoldbuler forekommer imidlertid både i rike og fattige graver (Oppegaard 2015: 47). Maja C. A. Oppegaard har foreslått at skjold i gravkontekst kan være et symbol for vern, eller at skjoldene var en aktiv del gravritualet (Oppegaard 2015: 72). Ibn Fadlans beretning av en gravlegging ved Volga indikerer at skjold kan ha fungert som en slags tromme under gravritualet (Price 2002: 174; Oppegaard 2015: 42). En annen mulighet verdt å påpeke er at skjold kan være en del av båten (Oppegaard 2015: 72). Graven fra Hilda er sikkert en grav i brent båt, mens det samme er usikkert for graven fra Kvåle. I andre båtgraver med skjold er det imidlertid ofte funnet flere enn ett. Dermed er ikke denne tolkningen like sannsynlig for gravene i denne undersøkelsen.

5.2.2. Smykker og Amuletter

Miriam Kockvedgaard Zeiten (1977) definerer amuletter som «ethvert objekt som i nær kontakt med eieren, eller hans eiendeler, fungerer til hans beste enten ved å motkjempe ondt fra han selv eller hans eiendeler, eller ved å gi ham fordeler.» (Zeiten 1977: 3, min oversettelse). Dermed er plasseringen av objektet avgjørende for forståelsen av denne som en amulett (Zeiten 1977: 3). I praksis er det imidlertid vanskelig å skille mellom amuletter og smykker da begge bæres på selve personen. I forhold til smykker kan det derfor være interessant å se om disse har vært båret som smykker, sammen med andre smykker, i kontakt med andre gjenstander eller i tilknytning med andre mulige amuletter.

Price har skilt ut noen typer amuletter han mener kan ha vært tilknyttet magi/seid. En av disse er staver i miniatyr. I Sverige forekommer disse på amuletringer, enten med andre staver, med torshammere eller miniaturer av redskaper eller våpen (Price 2002: 203-204; Jensen 2010: 56-58). En mulig miniatyrstav tilhører gravfunnet fra Trå, Granvin (Gardela 2016: 63). Denne hang på et smykke sammen med en miniatyr av et ildstål, og et slangesmykke. Ildstålet kan representere ild og dermed være et symbol for transformasjon (Kaland 2006: 354).

¹⁴ Av disse er to fra Norge: En fra Kaupang i Vestfold og en fra Gausel på Hetland, Rogaland. Den siste er fra Birka på Björkö i Sverige. Alle er av type B3M.

Figur 5.3. Slangesmykke og maskesmykker fra Gutdalen, Stryn, Sogn og Fjordane . Foto: Julie. B. Westlye.

Betydningen av miniatyrstavene er ikke kjent, med de kan representere B3U-staver. Kaland (2006 :354) har tolket denne som en amulett representerende enten Odins spyd eller Tors belte. Den stavlignende miniatyren er det eneste eksempelet fra dette materialet på en smykkeamulett av de typene Price (2002) har skilt ut i sin diskusjon av seid og magi. Vi finner imidlertid noen andre interessante smykker og gjenstander som kan argumenteres å være mulige amuletter.

Gravfunnene fra Gutdalen i Stryn og Trå i Granvin inneholdt begge et hengesmykke formet som en spiralkveilet slange. Disse funnene utgjør to av totalt fire slike hengesmykker kjent fra Norge (Jensen 2010: 37).¹⁵ Hvor slangesmykker av denne typen er funnet i gravkontekst, er alle bestemt som kvinnegraver. I to funn fra Birka, Björkö, Sverige er slangene festet på smykker sammen med andre amuletter med en mulig tilknytning til seid (Price 2002: 164). Price synes å antyde at slanger har en magisk assosiasjon (Price 2002: 164). Marija Gimbutas (1989, referert i Mandt 1998: 14) har hevdet at slangen i hovedsak er knyttet til kvinnelig guddommelighet, som et symbol for skapelse av nytt liv, fruktbarhet og vekst. I YJAs ornamentikk er imidlertid slanger og drager et nokså vanlig motiv og forekommer bla. på sverd, båter og minnesteiner reist for både menn og kvinner (Mandt 1998: 15). Med utgangspunkt i kenninger fra norrøn diktning har Sue Brunning (2015: 68-69) argumentert at slanger symbolsk var assosiert med makt og status. Graven fra Gutdalen var en branngrav og det foreligger ingen informasjon om smykkenes plassering. Det er imidlertid interessant at

¹⁵ De øvrige to tilhører henholdsvis skattefunnet fra Hoen i Hokksund, Buskerud og et gravfunn fra Longva i Møre og Romsdal. Jensen (2010: 37-39) har identifisert 13 slangeamuletter som sannsynligvis kan dateres til vikingtid. Foruten de ovenfornevnte er det fire fra Sverige, hvorav to er fra Birka på Björkö og en fra Eketorp i Ørebro, tre fra Danmark, en fra Tyskland, en fra York og en fra Irland (Petersen 1928: 141; Jensen 2010: 37-39). I tillegg kommer ett nytt løsfunn fra Gørding, Esbjerg i Danmark (Søvsø 2019).

slangen ikke viser samme tegn på å ha vært brent med den avdøde som spennene, perlene og de andre hengesmykkene i graven. Dette kan kanskje indikere at den hadde en spesiell betydning. Smykket fra Gutdalen har en knute ved halsen. Denne minner om hår oppsatsen på kvinnefigurer fra YJAs ikonografi (Simonsen 2015). Vi finner den blant annet på kvinnefigurene avbildet på gullgubber. Gullgubbene er ofte tolket i kontekst av ritualer og trospraksis, som jeg vil diskutere nærmere under. I denne sammenhengen kan det også nevnes at en lignende knute er avbildet på hestehaler på en av tekstilene fra Oseberg (Hedeager 2011: 129). Som nevnt over er teksten tolket som en religiøs prosesjon.

I tillegg til slangesmykket inneholdt funnet fra Gutdalen to hengesmykker formet som mannsansikt, ofte kalt maskesmykker (Zeiten 1997: 9; Jensen 2010: 30). Mannsansikt lignende disse smykkene er, i likhet med slanger, et gjentagende motiv i YJAs ornamentikk (Price 2002: 173). Hengesmykker av denne typen er kjent fra hele den norrøne verden (Jensen 2010: 30-32). De er vekslende tolket som tilknyttet Freja og Odin, Loke og Mime (Gardela 2014: 87; Schaadt & Grundvad 2016: 96). Felles for mange studier av ulike maskesmykker, uavhengig av om de kan knyttes til en spesifikk guddom, er en felles forståelse av at de var amuletter til vern (Zeiten 1997: 9; Jensen 2010: 30; Pentz 2017: 29). Det er ingenting ved maskesmykkenes plassering i de vestlandske gravene med stav som indikerer at de hadde en spesiell magisk betydning. Imidlertid er en grav funnet på Kvåle også funnet med maskesmykker, dog av en enklere type (Kristoffersen 2000: 362.63; Kristoffersen & Østigård 2006:120). Graven tilhørte en kvinne og et barn og er datert til folkevandringstid. Maskesmykkene var i sølv og lå i en liten skinnpose, sammen med ulike «remedier» (Kristoffersen & Østigård 2006:120). I denne konteksten kan maskene ikke ha vært dekorative. Det er mer sannsynlig at maskene her hadde en sammenheng med remediene. Muligens var de amuletter med en spesiell virkekraft. Det er her interessant at graven også inneholdt andre uvanlige gjenstander, deriblant runde eggeformede steiner, glimmer og en vestlandsøks fra steinalder (Kristoffersen & Østigård 2006:120).

Sigrid Fuglesang (1989: 24) har observert at amulettmaterialet fra vikingtiden, med unntak av torshammere, ikke har en tydelig og verifiserbar assosiasjon til førkristne guder. Med dette som utgangspunkt er torshammerringen fra Hilda i Innvik den mest tydelige assosiasjonen til førkristen trospraksis. Som nevnt i kapittel 4 inneholdt denne en jernring med ni torshammere. I funntilveksten er denne regnet for å ha «religiøs betydning» (BMÅ 1901/12: 28).

Beskrivelsen av funnet fra Hilda forteller ikke hvordan torshammerringen var plassert, dermed kan det være vanskelig å avgjøre om ringen var brukt av den gravlagte i livet, eller inngikk i gravritualet med et annet formål.

Funnbeskrivelser av andre slike objekter fra vikingtid viser imidlertid at torshammerringe ofte var plassert tett på kroppen, hvilket kan tyde på at de var personlige eiendeler.¹⁶ I forbindelse med ringen med torshammere fra Hilda, er det påfallende at staven fra Sørheim også er dekorert med en torshammer (se Kapittel 4 og Fig. 2.b. i Appendiks: Katalog). Dette er en av de få tydelige forbindelsene mellom skandinavisk førkristen kult og staver av type B3M.

Figur 5.4. Jernring med torshammere fra Hilda, Innvik, Sogn og Fjordane. Foto: Ann-Mari Olsen, Universitetet i Bergen.

En annen gjenstand verdt å nevne i sammenheng med mulige amuletter er ranglen funnet i graven fra Hopperstad i Vik (se kapittel 4 og Fig. 6. i Appendiks: Katalog). På Vestlandet er det funnet fire rangler, tre av dem i Sogn og Fjordane og én i Hordaland. Foruten funnet fra Hopperstad stammer to av disse fra gravfunn. Begge disse inneholdt både typisk manns- og typisk kvinneutstyr. Vi vet lite om ranglene fra vikingtiden, men det har blitt foreslått at de kunne brukes til å skremme bort onde makter (Dommasnes 2018: 54). Et interessant fenomen er at funn med rangle har et nesten speilvendt spredningsmønster fra funn med stav, med en konsentrasjon hovedsakelig i Øst-Norge (Petersen 1951: 43). Hvis vi på forhånd aksepterer at staver og rangler kan ha rituelle konnotasjoner, tyder dette på at vi ser to ulike, regionale kultradisjoner, med lite spredning forbi den høye fjellryggen som skiller øst fra vest. Det er derimot ikke sikkert at rangler er rituelle verktøy. Det er funnet over 280 rangler fra YJA i Norge og de er ikke gjennomgående funnet i graver som på andre måter indikerer en tilknytning til norrøn trospraksis.¹⁷ Dermed fremstår det for meg som usannsynlig at disse i alle tilfeller var rituelle verktøy. Med utgangspunkt i ranglenes funnkontekst har Petersen

¹⁶ Et lignende funn fra Gjulem, Rakkestad i Østfold er tolket som en armrings (Unimus: C21828). Lignende amuletringer er også tolket som halsringer (Fuglesang 1989: 16; Novikova 1992). I et funn fra Thumbby-Bjenebek var en amuletring sannsynligvis festet i et belte (Gardela 2016: 121).

¹⁷ Dette er et grovt overslag basert på mine egne undersøkelser av rangler fra daterte YJA funn, hentet fra Unimus. Tallet er ikke nøyaktig og det tas forbehold om at det totale antallet rangler fra norsk vikingtid vil måtte justeres etter en grundig gjennomgang av alt materialet.

(1951) har tolket de som en del av hesteutstyret. En tredje mulighet, i tråd med Gardela, er at de har vært begge deler, og at de slik må ses i kontekst.

Den siste gjenstanden jeg vil trekke frem som mulig tilknyttet magi/kult er den store ryggknappspennen funnet i graven fra Fure i Askvoll. Det har vært foreslått at slike spenner kan ha vært en del av en rituell klesdrakt (Arrhenius 1962; Glørstad & Røstad 2015). På gullgubber finnes slike spenner avbildet på kvinnefigurer (Glørstad & Røstad 2015: 197–9). Gullgubbene er ofte funnet i tilknytning til kultbygninger og tolkes ofte i tilknytning til rituell praksis, der figurene kan avbilde et spesielt sjikt av samfunnets elite (Glørstad & Røstad 2015).

Som vi har sett er det mange ulike måter å tolke gjenstandene over. Gardela har påpekt at mange ulike gjenstander potensielt kan være amuletter, avhengig av om dens eier/bruker oppfattet den slik (Gardela 2014: 46). Krysningen av kunstnerisk intensjon, kulturelt spesifikke symboler og menneskers tolkning av disse intensjonene og symbolene kan gi smykker og andre gjenstander en multiplisitet av meninger, som varierer ut ifra brukskontekst. Dette har også vært foreslått for stavene (Gardela 2016). Gardela (2016) har argumentert at stavene kan ha vært både stekespidd, håndtein og målestav i visse situasjoner. Samtidig kan de ha vært magiske staver hvis eieren/ brukeren ila staven denne meningen (Gardela 2016: 234). Med dette til grunn kan rangler ha vært både hesteutstyr og rituelle verktøy, maskeamuletter kan ha representert ulike guddommer for ulike personer, mens de for andre var utelukkende dekorativ, og skjold kan ha vært både trommer, våpen og symboler for vern. Objekters mening kan slik forstås å være veldig kontekstuell, definert ut ifra hvilken sammenheng de opptrer i, måten de blir brukt i visse situasjoner og hvordan de blir forstått av de som bruker gjenstandene og de som observerer dem. Dermed er det nødvendig å se de mulige magiske objektene i kontekst av andre objekter, både i den særskilte graven og sammenlignet med lignende objekter fra andre gravfunn. Med dette til grunn er det hengesmykkene fra gravene på Trå i Granvin og på Gutdalen i Stryn som utpeker seg klart som mulige amuletter. I tillegg kommer torshammerringen funnet på Hilda i Innvik.

5.2.3. Spesielle forhold ved gravene med stav

Gravene i denne undersøkelsen hvor det foreligger detaljerte beskrivelser av funnomstendighetene er med få unntak enten brannflak eller kremasjonsgrav i urne, som oftest anlagt under en haug (se kapittel 4). Kremasjonsgraver er den mest vanlige gravtypen

på Vestlandet i Vikingtid (Shetelig 1912; Price 2008). Det er imidlertid én inhumasjonsgrav i denne studien som kan sies å være noe utradisjonell i form. Dette gjelder gravfunnet fra Mindresunde i Stryn. Funntilveksten beskriver en steinsetting av vertikale bautaer, ca. 1 meter høye, uvisst i hvilket antall (Se Appendiks: Katalog, s. 10). På østsiden av disse ble det funnet graver, deriblant den tidligere nevnte graven med stav. Graver under steinsettinger er mest vanlig i eldre jernalder (Shetelig 1912). På samme sted var det også funnet en grav under haug som antas å være yngre (Se Appendiks: Katalog, s. 10). Shetelig (1912: 202) mener denne graven er lagt sekundært i en eldre hellekiste som de bosatte på gården oppdaget tilfeldig. De andre gravene opplyser han å være fra eldre jernalder (Shetelig 1912: 202). Som tidligere nevnt er graven med stav feilaktig antatt å være eldre enn vikingtiden (se Kapittel 4). Fett og Shetelig daterer denne til folkevandringstid (Shetelig 1912: 202; Fett 1961-15: 22). Imidlertid har mine egne undersøkelser vist at graven med stav tidligst er fra 700-tallet, ved overgangen til vikingtid. Det samme kan kanskje sies for graven under haug. Dette er en inhumasjonsgrav funnet med ovale spenner av en sjelden versjon av berdalstypen (gruppe a), datert til første halvdel av 800-tallet (Petersen 1928: 22). Slik sett er det sannsynligvis ikke mange generasjoner som skiller kvinnegraven under haug og graven med stav. At gravene ved steinsettingen ikke skulle være kjent for de som anla haugen er for meg usannsynlig. For eksempel viser en spektakulær sekundær båtgrav fra vikingtiden som nylig er funnet på Vinjeøra i Trøndelag, at kunnskap om eldre graver iblant ble passert ned over flere generasjoner (Hansen 2019). Med dette til grunn vil jeg argumentere at kvinnegraven ikke er sekundært anlagt i en eldre kiste. Heller er tradisjonen med gravlegging i hellekiste opprettholdt fra tidligere tider. Som vi skal se senere er dette ikke uvanlig i Oppstrynsområdet. Kanskje har også selve steinsettingen hatt en spesiell betydning for menneskene som levde her. Studier av båtformede steinsettinger har indikert at slike strukturer i noen tilfeller kan ha tjent rituelle formål (Røstad 2003: 36). En type runde steinsettinger, kalt dommerringe, har vært knyttet til førkristen trospraksis (Andrén 2006: 35-37). Det er interessant i denne sammenhengen at kvinnegraven inneholdt et perlesmykke med et stort, trekantet anheng av slipt stein (se Appendiks: Katalog, s. 10). Kanskje kan denne være en slags amulett (Ringstad 1988).

Kapittel 6. Diskusjon

I dette kapittelet vil jeg forsøke å sette gravene med stav inn en større kontekst. Jeg vil se gravene i lys av kulturmiljøet og vurdere sammenhenger innenfor og mellom gravene. I denne diskusjonen vil gravene fra Hopperstad i Vik og Gutdalen i Stryn brukes som eksempel. Avslutningsvis vil jeg diskutere hva gravene med stav kan si om rituelle spesialisters status og roller i jernaldersamfunnet.

6.1. Handelsnettverk og utveksling

Gravene med staver fra denne studien er generelt rike graver med tanke på gravgodset (se kapittel 4). Eid, Gloppen, Voss, Sogndal, Oppstryn og Vik regnes som økonomiske, og muligens politiske, sentralsteder i YJA (Sognnes 1979: 67, 69, 71, 74; Ringstad 1987a; Sørheim 2018: 305-307, 106-107). Det samme kan gjelde Gaular og Lindås, i noe mindre grad. Dette er steder hvor det kan ha stått kongsgårder i sen vikingtid (Iversen 1999; Iversen 2002; Iversen 2008). Med unntak av Høyheim og Sørheim i Luster er alle gårdene i denne undersøkelsen rik på velutstyrte gravfunn fra vikingtid (Ringstad 1987a; Fett 2001; Iversen 2002; Sørheim 2018: 106-107, 261-266, 275-279, 286). Luster har hatt en sterk posisjon i eldre jernalder, men denne synes å ha avtatt i løpet av YJA (Sørheim 2018: 268). Dette kan forklare hvorfor gravfunnet fra Høyheim er den eneste uten særlig rikt innhold (se kapittel 5).

Et påfallende trekk ved flere av gravene i denne undersøkelsen er en tydelig forbindelse til sentrale steder ellers i Skandinavia. Som vi skal se er det spesielt Øst-Sverige som utpeker seg i dette henseendet. Gravfunnet fra Gutdalen inneholdt som nevnt en slangeamulett til forveksling lik en funnet på Eketorp, Edsberg i Sverige (Fig. 6.1, se også Kapittel 4 og 5). Smykkene har enkelte forskjeller seg imellom, de kan dermed ikke ha vært støpt i samme form. Imidlertid er likheten så slående at jeg likevel mener de må ha en sammenheng. Det er rimelig å anta at de er produsert på samme sted, av samme håndverker, eller er laget som etterligning av hverandre. Skattefunnet fra Eketorp inneholdt også avlange spenner i Jellingstil. Avlange spenner dekorert slik som de fra Gutdalen synes generelt å være mer vanlig i Sverige.¹⁸

¹⁸ Spennene forekommer oftest enkeltvis og med andre typer dekorasjon i Norge (se Petersen 1928). Spennene fra Gutdalen og smykket fra Bu i Ullensvang (se kapittel 4) er her de eneste dekorert i Jellingstil. I Sverige er

Graven fra Hopperstad inneholdt spesielt mange importsaker. Blant disse er et trespann med rikt dekorerte bronsebeslag. Selve spannet er dekorert med tynne bronseplater, inngravert i intrikate mønster, sannsynligvis av zoomorfisk karakter (Petersen 1940: 104). En til forveksling lik gjenstand er funnet i Birka, på Björkö i Sverige (Bakka 1963; Sørheim 2011: 41). Likheten mellom ornamenteringen på de to gjenstandene var så slående at Bakka (1963: 28) har hevdet de måtte komme fra samme verksted. Lignende spann er også funnet andre steder i Norge.¹⁹ I tillegg til trespannet inneholdt graven fra Hopperstad en rekke insulære gjenstander og frankisk glass (Sørheim 2011; Dommasnes 2018). Særlig spesielt er funnet av en hel vekt, fortinnet og dekorert med lignende geometriske ornamenteringer som spannet. Det kan være vanskelig å avgjøre hvorvidt gjenstander av fremmed opphav har kommet til Vestlandet som følge av fredelig handel eller ufredelige vikingtokter. Sørheim (2018: 262) har argumentert at gjenstandene fra Hopperstad er av en slik karakter at de synes å være samlet med tanke og over tid. Flere forskere har foreslått at kvinnen kom fra utlandet og at gjenstandene som senere ble lagt i graven, var en del av hennes medgift (Dommasnes og Hommedal 2016; Sørheim 2018). Dommasnes (2018) har foreslått at kvinnen kan ha blitt inngiftet i slekten på Hopperstad som en strategi for alliansebygging innenfor et elitenettverk.

Særlig mye tekstilutstyr var begravet med personen på Hopperstad (se kapittel 4). Det samme gjelder også andre graver fra YJA på Vik (Dommasnes 2018). Det er sannsynlig at krystallkyperte stoffer av Birka-typen ble produsert i Sogn (Bender Jørgensen 1986: 176; Bødal 1998: 96; Kristoffersen 2000: 135; Dommasnes 2018). Vik og Sogndal kan ha vært

Figur 6.1. Slangesmykket fra Eketorp. Foto: Örebro Läns Museum.

Figur 6.2. Slangesmykke fra Gutdalen. Foto: Julie B. Westlye

det kjent flere eksempler hvor avlange smykker forekommer parvis, enkelte ganger også med spor etter nålefeste, som på Gutdalen (se f.eks. Strömberg 1982; Jönsson 2010; Örebro Läns Museum 2013).

¹⁹ Disse er Farnen i Vestfold, Thorshov i Gjerdrum i Akershus og Skei i Nord-Trøndelag.

noen av de sentrale produksjonsstedene for slike tekstiler i YJA (Bender-Jørgensen 1986; Bødal 1998: 96). Dommasnes argumenterer at personene gravlagt på Hopperstad kan ha vært vevere av et spesielt kaliber, som på denne måten oppnådde en særlig status (Dommasnes 2018: 51-52.). Hun mener videre at personene kan ha hatt ansvaret både for produksjonen av og handelen med denne varekategorien (Dommasnes 2018: 51-53). Fine tekstiler kan også ha vært en del av alliansebygging gjennom gavebytter (Kristoffersen 2000: 135). Dommasnes (2018: 50) har diskutert om det er sannsynlig at også menn som falt utenfor vikingsamfunnets æreskodeks kunne delta i tekstilproduksjon, som foreslått av Rabben (2002). Dette kan være en forklaring på hvorfor graven på Hopperstad som inneholdt stav, er tvetydig i forhold til kjønntypisk gravgods (se kapittel 5). I denne sammenhengen kan vi minnes Joyce (2008) sine tolkninger av Mayasamfunnet (se kapittel 5). Joyce sin studie viste at vevere i Mayasamfunnet oppnådde en særlig status gjennom å være i besittelse av spesiell kunnskap (Joyce 2008). Dommasnes og flere har hevdet noe lignende for spesialister i tekstilarbeid i vikingtiden (Bender Jørgensen 1986: 175-176; Kristoffersen 2000: 135-136; Dommasnes 2018: 52-53). Uavhengig av hva som var grunnlaget for personen på Hopperstad sin samfunnsposisjon, er det mulig at de etterlevende identifiserte den gravlagtes status som det viktigste aspektet ved personens identitet, heller enn kjønn. Dette kan være en annen mulig forklaring på hvorfor kjønn er utydelig markert i denne graven (se kapittel 5).

Samtidig som noen av gravenes innhold peker til andre land, er det er også mange forbindelser mellom gravene med stav på Vestlandet. Som jeg viste i kapittel 4 inkluderer dette sølvperler av en form som er svært sjelden i Norge, men igjen vanligere i Sverige.²⁰ Samtidig er også smykkene fra Gutdalen og Arnestad Ytre like, noen av dem sannsynligvis støpt i samme form (se kapittel 4).²¹ I likhet med perlene i sølv er hengesmykker med denne dekoren mer vanlig i Sverige (Petersen 1928: 144).²² Noen typer glassgjenstander så vi også gå igjen, og spennene fra Trå i Granvin og Votno på Lindås er av en sjelden undergruppe av Petersens type 51f (Petersen 1928: 62; Kaland 2006: 352). Det er samtidig interessant at enda en av denne typen finnes i en grav fra Hopperstad, som ikke inneholdt stav. Graven på Kvåle i Sogndal er den andre graven fra undersøkelsen med særlig mange tekstilredskaper (se kapittel 4). I kontekst av diskusjonen rundt tekstilredskapene i Hopperstad, kan muligens en lignende tolkning fremsettes for statusen til den gravlagte på Kvåle. I denne sammenhengen vil jeg

²⁰ Se f.eks: SHM 6820: 17, Föremål 109891. SHM 13441: 3, SHM 16477, SHM 16740

²¹ Dette gjelder de runde hengesmykkene dekorert i spiralmønster, i begge gravene 5 i antall.

²² Spesielt gjelder dette det ene hengesmykket fra Gutdalen som er ulikt de andre med spiralametikk. Dette er dekorert i terslevstil, som kjent fra skattefunnet fra Terslev i Danmark (Petersen 1928: 144).

peke tilbake til Heides tolkning av stavene som symbolske håndrokker (se kapittel 2). I henhold til hva de norrøne mytene forteller, i tillegg til funnkombinasjonene i mange graver med tekstilutstyr, er det en god mulighet for at spinning/veving var assosiert med overnaturlig kraft i noen sammenhenger (se Kristoffersen 2000: 136; Heide 2006a; Gardela 2016: 176-185).

Som vi har sett er det flere av gravene med stav fra Vestlandet som inneholdt gjenstander med tilknytning til Sverige, spesielt området rundt Birka på Björkö. Spesielt for Vik og Hopperstad er allianser både i øst og vest sannsynlig (Bødal 1998; Sørheim 2011; Dommasnes 2018). I denne konteksten vil jeg trekke frem spredningsmønsteret av B3 staver i Norden (se fig. 1.1). Som vi så i kapittel 1 (se fig.1.1.) har Øst-Sverige, spesielt Birka, den tetteste konsentrasjonen av slike funn utenfor Norge. Dermed er også dette en gjenstandstype som kan indikere en forbindelse mellom de to stedene. Med tanke på at de eldste funnene av staver kommer fra Sogn og Fjordane (Bøgh-Andersen 1999; Price 2002; Gardela 2016) er det muligens her tradisjonen oppsto. Kanskje er de svenske stavene en tradisjon lånt fra Vestlandet?

En annen forklaring på hvorfor funn av staver er spesielt konsentrert til disse to områdene kan ganske enkelt være at det har vært spesielt mange utgravninger i disse to områdene. Imidlertid er det også flere områder i østlandsfylkene rundt Oslofjorden som har vært gjenstand for særlig arkeologisk oppmerksomhet, uten at dette har utjevnet forholdet av stavfunn i østlige og vestlige deler av Norge. I denne sammenhengen vil jeg igjen påpeke det skjeve forholdet av funn inneholdende rangler i øst og vest. Ut ifra dette er det tydelig at ulike tradisjoner i forhold til bruk av spesifikke gjenstander har eksistert i Norge. Hvorfor nettopp denne vestnorske tradisjonen gjentar seg i østlige deler av Sverige er det enda ikke foretatt noen grundige studier av.

De mange likhetstrekkene mellom gravene med stav, og mellom gjenstander funnet i disse gravene og funn fra Sverige er tankevekkende. Med tanke på at gravene med stav i hovedsak kommer fra kjente storgårder, kan en mulighet være at de gravlagte personene var del av et fellesskandinavisk elitenettverk. Slik kan de ha hatt handels- og allianseforbindelser til andre sentralsteder i Norden. Dette gjelder ikke alle gravene, men kan ha vært tilfellet for gravene som kan argumenteres å være anlagt rundt samme tid (se kapittel 4).

6.2. Gutdalen – Et vikingtids maktsentrum i Stryn

Under min gjennomgang av gravfunn med stav fra Vestlandet oppdaget jeg ett gravfunn hvor funnstedet ikke var spesifisert i museets lister. I Unimus er funnstedet for denne graven listet som «ukjent kommune, ukjent gård» (Unimus: B5525). For funnet med inventarienummer B5525 skriver Shetelig: «nogen sikker opplysning om dette fund foreligger ikke; jeg har kun etter omstændighederne kunnet formode, at det muligens skriver sig fra Nordfjord etsteds» (BMÅ 1904/6: 27). Jeg oppdaget imidlertid at Leszek Gardela (2016: 294) hadde spesifisert funnstedet for denne graven som «Guldalen, Stryn, Sogn og Fjordane», i sin katalog over staver fra vikingtiden. I en samtale med Leszek Gardela avklarte han at funnstedet sto skrevet på en lapp som hang på selve staven da han undersøkte denne i universitetsmuseets magasiner for noen år tilbake (personlig kommunikasjon med Gardela 14.2.2018). Dette var også tilfellet da jeg selv undersøkte staven på museet i ettertid. Etter å ha studert Per Fetts (1961-15) undersøkelser fra Stryn og kryssreferert disse med opplysninger gitt i en brevveksling mellom Per Fett og daværende gårdseier på Gutdalen (Topark: 013635), kan jeg bekrefte at funnstedet med stor sannsynlighet er Gutdalen, Hjelledalen, Stryn.²³

Hjelledalen er et smalt dalføre, avgrenset i nord og sør av bratte fjellskråninger. Dalen ligger helt innerst i Stryn, hvor Stryneelva renner ut i Oppstrynsvatnet. Fra Oppstrynsvannets østlige ende løper Hjelledalen i nordøstlig retning. Dalbunnen opp til Gutdalen består av marine sand- og grusterrasser og er i dag oppdyrket (Fett 1961-15). Dalen er omringet av gode beite- og jaktområder, både gressdekt høyfjellslandskap og vidstrakt isbre. Gårdene Gutdalen og Folva ligger innerst i dalen og sør for Folva løper Sunndalen mot sørøst. I enden av Sunndalen går en av Norges eldste kjente ferdselsveier mellom Vestlandet og Østlandet, via fjellpasset Kamperhamrane (Øveraas & Holme 2018). Herfra følger veien over Strynefjellet og inn mot Gudbrandsdalen.

Kun to gravhauger er fortsatt synlig på Gutdalen, men på ett tidspunkt skal det ha vært minst 21 hauger og røyser av ulikt slag på gården (Fett 1961-15: 6-8). Per Fett (1961-15: 6-10) har dokumentert at minst 29 hauger og røyser fantes i hele dalen, men det har mest sannsynlig vært enda flere. Størrelsen på disse haugene varierer mellom 4 og 20 meter i tverrmål. To av haugene som tidligere sto her var langhauger, med mål 18,5 meter i lengste retning (Fett

²³ Funnomstendighetene for denne graven er beskrevet i Appendiks: Katalog. Opplysningene er i stor grad basert på en grav beskrevet under Per Fetts fk.Nr.3/4 (se Fett 1961-15: 7). Dette regnes av Fett som det mest sannsynlige funnstedet for B5525.

Figur 6.3. Hjelledalen. ©Werner Harstad/Nasjonale Turistvegar/Statens Vegvesen

1961-15: 6). Unimus databasen og Per Fetts undersøkelser viser et samlet antall av 15 registrerte funn fra Gutdalen. Av disse er 10 sikre gravfunn, mens 2 er gravfunn med usikker kontekst (Fett 1961-15: 6-8). Alle gravene funnet på Gutdalen er datert til YJA, åtte av disse nærmere bestemt til vikingtid (Fett 1961-15: 8).

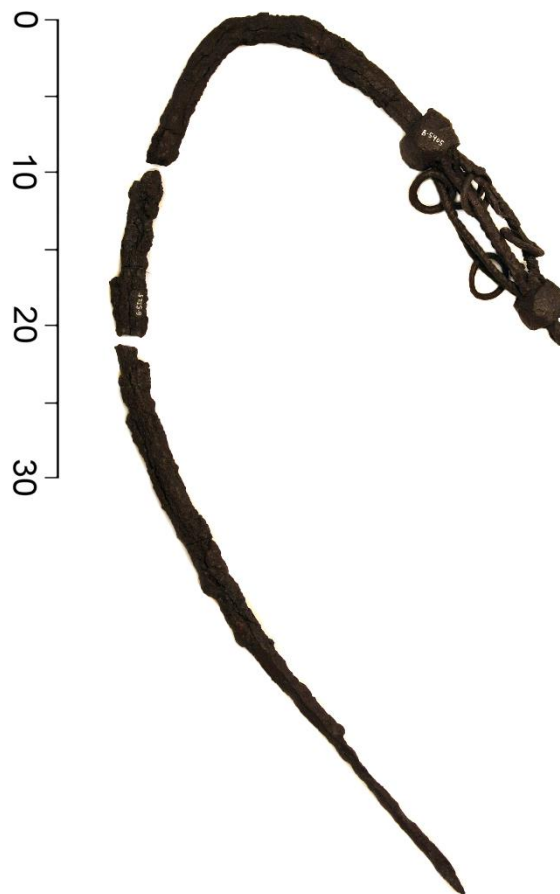
Over halvparten av gravene fra Gutdalen er arkeologisk kjønnsbestemt som kvinnegraver. To av disse inneholdt ovale spenner, i tillegg til andre gjenstander av edelt metall og insulære gjenstander. Av gravene bestemt som mannsgraver kan trekkes frem to graver med fullt våpenutstyr (Fett 1961-15: 6-8). Ingen av disse har inneholdt insulære gjenstander eller andre statusgjestander utenom våpnene. Den rikeste graven på Gutdalen er en ubrent grav under haug, lagt i en oval hellekiste. Graver med en underjordisk steinsetting i båtform er kjent å forekomme i eldre jernalder (Shetelig 1912; Røstad 2003: 36-38). Shetelig kjente til kun ett annet tilfelle av en vikingtids hellekiste i båtform, funnet på Ølberg, Sola, Rogaland (Shetelig 1912: 199; Unimus: S2475). Kanskje er den avdøde lagt ned ubrent i en eldre kiste som allerede befant seg i graven på Gutdalen? En grop med brente bein, plassert vedsiden av graven tyder på at flere begravelser kan ha blitt anlagt i tilknytning til denne graven. Ubrente begravelser i avlange, firkantede hellekister er et gjentakende aspekt ved gravskikken på Gutdalen. Hellekister forekommer i YJA, men er på Vestlandet mest vanlig i eldre perioder (Shetelig 1912).

Antallet gravhauger på Gutdalen, som i utstrekning er et nokså lite område, er bemerkelsesverdig høyt. Bygging av gravminner kan sees som en form for maktutfoldelse (Ringstad 1987b: 75; Sørheim 2018: 52). Det har krevd tid og ressurser å få bygget store hauger i jernalderen. Med dette til grunn kan store gravmonumenter ha reflektert individet og/eller slektens sosiale og økonomiske posisjon (Ringstad 1987b: 75). Bjørn Ringstad (1987b: 74-76) har argumentert at gravmonumenter, forstått på denne måten, kan ha vært en bevisst sosial og/eller politisk strategi. Monumentet kunne være et slags maktpolitisk budskap, rettet mot grupper som sto lavere på den sosiale rangstigen, eller mot konkurrerende grupper innenfor samme rang, både innenfor og utenfor bygden. I denne sammenhengen er det også verdt å nevne at det står en stor bautastein på Gutdalen. Denne kalles «jutelen», eller trollets stav (Fett 1961-15: 6).

Mengden gravhauger kan slik indikere at Gutdalen holdt en spesiell posisjon i Oppstryn under vikingtiden. Funnet av et tunalegg på Hjelle, lenger sørvest i dalen, er interessant i denne sammenhengen. Hvilke funksjoner tunanleggene har hatt i jernaldersamfunnet er omdiskutert. De har vekslende blitt tillagt en rekke funksjoner, deriblant agrare, handelsøkonomiske, religiøse, militære og juridiske (Grimm & Stylegar 2004: 125; Olsen 2005: 341; Sørheim 2018: 100-104). Det synes imidlertid å være en viss enighet om at tunanleggene var sentralsteder, brukt periodevis som samlingspunkt for en større gruppe mennesker (Storli 2000; 2001; Olsen 2005; 2013). Tunanlegget på Hjelle er datert av Asle Bruen Olsen til 800-tallet (Olsen 2005: 327). Olsen argumenterer at tunanleggene fungerte som en arena for kollektivt baserte politiske beslutninger, lignende ting-institusjonen på Island (Olsen 2005: 19; 2013: 107). De var ikke tilknyttet noen spesielle gårder og det er slik sett usannsynlig at de var forbundet med høvdingmakt (Storli 2010: 130–135; Olsen 2013: 106). Som sådan vitner de om et sosialt og politisk fellesskap med sterke egalitære trekk (Olsen 2013: 106). Dette bryter med den tradisjonelle forståelsen av vikingetiden som et strengt hierarkisk høvdingdømme. Med dette som utgangspunkt kan det argumenteres at tunalegget på Hjelle, med kontinuitet i bruk fra eldre jernalder til tidlig vikingtid, indikerer en grad av ideologisk konservatisme (Olsen 2005: 349; Olsen 2013: 107). Kulturkonservatisme kan kanskje også forklare gravlegging i hellekister.

Olsens tolkning av Hjelle som et konservativt samfunn, strukturert rundt en egalitær politisk institusjon, står i kontrast til de mange gravhaugene konsentrert på Gutdalen. Kanskje indikerer gravhaugene politisk uro i senere del av vikingtid. Har det skjedd endringer i den sosiale og politiske strukturen rundt tiden tunanlegget gikk ut av bruk? Sørheim (2018: 289,

313) har argumentert at gården Kyrkje-Eide, som ligger ved innløpet fra Hjellevannet, kan ha vært et maktpolitisk sentrum i Stryn i YJA. Stryneelven opp mot Kyrkje-Eide var tidligere seilbar ved flo (Standal 1995: 34). Kyrkje-Eide kan hvis dette legges til grunn ha vært et knutepunkt mellom bygdene rundt Hjellevannet og områder i Nordfjord, og som sådan også et knutepunkt for ferdselen fra Østlandet til vannveiene rundt Vestlandet. Mens det i Hjelledalen ikke er registrert kulturminner etter vikingtid, er det flere funn ved Kyrkje-Eide som vitner om sentralfunksjoner i middelalderen (Sørheim 2018: 289).²⁴ En mulighet er at Kyrkje-Eide overtok sentralfunksjonene i sen vikingtid. En politisk spenning mellom de to områdene kan kanskje også forklare de mange tilfellene av haugbrott dokumentert på Gutdalen (Myhre 1994; 2003; Bill 2012).²⁵

Figur 6.4. Staven fra Gutdalen, Stryn, Sogn og Fjordane. Foto: Julie Westlye.

Olsen hevder at: «i jernalderen var kultisk-rituell praksis trolig så innvevd i den rettslige utøvelse at anleggene nok også har ivaretatt religiøse aspekter» (Olsen 2005: 349, se også Olsen 2013: 108). Samtidig mener han at tunanleggene også periodevis kan ha spilt en økonomisk rolle, enten som arenaer for redistribusjon av varer, eller som markedsplasser (Olsen 2005: 349). Sørheim har påpekt at indre Nordfjord, spesielt Gloppen, har et høyt antall graver med smedredskaper (Sørheim 2018: 285, 286). Funn av deponert jern fra YJA på Vestlandet indikerer at råmaterialer til vestlandske smier kan ha blitt importert fra Østlandet, ned til Stryn (Bødal 1998: 109; Sørheim 2018: 274, 290). I denne sammenhengen kan nevnes et stort depot jernbarrer funnet like øst for Gutdalen, datert til YJA (Fett 1961-15: 6). Det er mulig at disse jernbarrerne ble fraktet fra Østlandet via ferdselsveien over Kamperhamrane.

²⁴ Det har blant annet stått en stavkirke ved Kyrkje-Eide og en havn ved innløpet til Oppstrynsvatnet (Sørheim 2018: 289).

²⁵ Ødeleggelse av hauger og fjerning av gravgods kan vært en strategi i å bryte ned et steds lederposisjon (Myhre 1994). Dette er imidlertid bare en av mange mulige forklaringer for haugbrott (se Soma 2007; Fahlander: 2016)

Som vi så over er gravene med stav hvor andre gjenstander og omstendigheter kan tilknyttes ritualer og kult, hovedsak konsentrert til indre Nordfjord. Som diskutert tidligere i denne oppgaven inneholdt gravfunnet med stav fra Gutdalen flere spesielle gjenstander. Blant disse har jeg tidligere nevnt tre hengesmykker av mulig amulettkarakter (se kapittel 5). Også staven i seg selv er spesiell når den sammenlignes med andre B3M staver fra Vestlandet (se kapittel 4). Funntilveksten stadfester at staven er bøyd og knekt med hensikt (BMÅ 1904/6: 26). Den kraftige vinkelen staven er bøyd i kan indikere at den måtte varmes og hamres av en kyndig smed, som beviselig er tilfellet for enkelte bøyde sverd (Lund 2013: 50; Gardela 2016: 215). Den eneste andre av de vestlandske stavene som tydelig vitner om rituell destruksjon, tilhørte funnet fra Votno.²⁶ Her var også de andre gjenstandene i graven ødelagt med hensikt (se kapittel 4). Det er interessant at det i graven fra Gutdalen utelukkende er staven som har fått en slik behandling. Kanskje hadde akkurat denne gjenstanden en spesiell symbolsk mening for den avdøde, og/eller for de etterlevende. Kan staven i denne graven ha vært brukt i magiske ritualer? En ofte brukt forklaring for rituell destruksjon av spesielle gjenstander er at det kan ha vært en strategi for å bryte en gjenstands makt og slik forhindre at den avdøde lagde problemer for de levende (Grinsell 1961; Gardela 2016: 216). Leslie Grinsell (1961: 477, 488-489) har imidlertid argumentert at hensikten med bøyning av sverd i vikingtidens gravritualer kunne være at de etterlevende så det som upassende å bruke gjenstanden igjen etter eierens død. En grunn til dette kunne være at sverdene var spesielle autoritetssymboler med en nær assosiasjon til den avdøde. Med dette til grunn kan staven i graven fra Gutdalen ha vært nært knyttet til den avdødes personhood og det kan dermed ha vært upassende at den levde videre etter eierens død. Hvis staven hadde et spesielt symbolsk innhold, en særlig kraft eller spesiell verdi, kan det også ha vært nødvendig å forsikre seg mot at andre kunne ta den i bruk. Dermed er det ikke nødvendigvis slik at de levende måtte vernes fra den avdøde. Det motsatte er også et like sannsynlig scenario.

Som nevnt i kapittel 4 inneholdt graven i Gutdalen et helt spesielt par avlange spenner. Med et moderne blikk kan det være fristene å se spennene som et uttrykk for individualisme, da de åpenbart skiller seg fra tradisjonen ellers i området. Med tanke på diskusjonen i kapittel 3 er dette likevel usannsynlig. Den vestlige forståelsen av individet som en avgrenset entitet er i stor grad en moderne konstruksjon (se kapittel 3). Jeg vil heller argumentere at spennene, til tross for sin unike form, markerer en type fellesidentitet. Som nevnt i kapittel 4 er spennene

²⁶ En norsk B3M stav fra Villa i Træs fjord, Møre og Romsdal (se kapittel 4) kan også ha vært bøyd med hensikt. Det samme gjelder to staver fra Sverige. En stav fra Kaupang i Vestfold og en fra Fuldbby, Sorø i Danmark var begge funnet under en stor stein (se Gardela 2016: 215).

dobbeltskallet med nålefeste på baksiden. Kanskje er spenne laget med utgangspunkt i en type beslag, men de er bevisst konstruert med de samme elementene og sannsynligvis de samme teknikkene, som ovale spenner (se kapittel 4). Som sådan er de også en del av den samme tradisjonen som dette mer typiske draktutstyret. Med dette til grunn mener jeg de avlange spennene siterer det samme symbolske innholdet som ovale spenner. Ovale spenner er som kjent vanlig i rike graver fra vikingtiden og som sådan kan de regnes for å markere status. Kanskje er de avlange spennene konstruert i etterligning av de ovale for å markere tilhørighet i samfunnets øvre strata.

Med utgangspunkt i gjennomgangen over tolker jeg det slik at Hjelledalen var et sentralsted i vikingetidens Oppstryn, med Gutdalen som et mulig lokalt maktsentrum. Som sådan har det hatt både politiske, økonomiske og rituelle sentralfunksjoner. Etter at tunalegget ble nedlagt i første del av vikingtid kan dalen ha fortsatt å holde en posisjon som rituelt sentrum.

Gjenstandene i graven med stav, samt behandlingen av disse, kan tyde på en tilknytning til førkristen trospraksis. Samtidig kan personen også ha vært involvert i handel, med utgangspunkt i gårdens strategiske posisjon ved innløpet av Sunndalen. I denne sammenhengen er det interessant at de samme hengesmykkene funnet på Gutdalen også er funnet i den tidligere nevnte graven fra Arnestad Ytre i Gloppen (se kapittel 4 og diskusjonen over). En mulighet kan være at smykkene fra Gutdalen og de fra Arnestad Ytre har kommet til Nordfjord via handelsruten fra Østlandet til Stryn. Kanskje har de blitt byttet i Arnestad Ytre i sammenheng med supplering av jern til gårdene i Gloppen.

Det er en rekke detaljer ved gravene på Gutdalen som skiller seg fra andre steder i Nordfjord. Staven i seg selv er annerledes fra alle de andre av samme type i Skandinavia, den utbredte bruken av inhumasjon i hellekiste er også utypisk for graver i indre Nordfjord i samme periode. Det er mulig at elvepartiet mellom Oppstrynsvatnet og Nordfjord var seilbar ved flo i en periode i YJA (se over). Landhevingen kan ha gjort at dette ikke lenger var tilfellet i sen vikingtid og at Oppstryn deretter ble mer isolert fra andre bygder langs fjorden. Den lange kontinuiteten av tunalegget og de andre uvanlige tradisjonene synlig i vikingtidsmaterielt fra Gutdalen, kan vitne om et isolert samfunn, hvor eldre tradisjoner ble holdt i hevd. Samtidig kan Gutdalen ha forsøkt å legitimere en posisjon som storgård og maktsentrum gjennom gravritualene, i en periode hvor Kyrkje-Eide gradvis tok over som økonomisk og maktpolitisk sentrum. Staven som en markør for rituell spesialisering med tilhørende makt og status, kan også ha vært et ledd i denne strategien.

6.3. Husfrue eller volve? Fra essensialisering til eksepsjonalisme

Nye studier har utvidet vår forståelse av stavers mulige funksjoner og symbolske innhold i YJA (Price 2002; Heide 2006a; Hedeager 2011: 126-134; Gardela 2008; 2016). I lys av dette har det oppstått en rekke nye studier som ser på gamle gravfunn i nytt lys og ofte med en forståelse av de gravlagte som potensielle «volver» (Stylegar 2007; Pentz et.al 2009; Sørheim 2015; Brunning 2016; Ulriksen 2018: 235). I kjølvannet av dette har det dukket opp sensasjonelle nyhetsoverskrifter som fremhever hvordan kvinner i vikingtiden var sterke, selvstendige volver (Malvern 2013; Bjørnerem 2014). Den samme fortellingen av skandinavisk forhistorie formidles til besøkende turister. Et eksempel er Nordfjordeid Havns ekskursjon «The Volva Walk», som blant annet inneholder et besøk til gravhaugen på Myklebost som inneholdt stav (portofnordfjordeid.no). Gjennom disse prosessene har den kvinnelige rituelle spesialisten blitt fast inventar i fortellingen om skandinavisk forhistorie. Spørsmålet er om den populære forestillingen av kvinnelige rituelle spesialister er forenelig med det kildene fra YJA forteller.

Både religionshistorikere og arkeologer fremstiller konsekvent magikere i vikingtiden som liminale skikkelser. De tilhørte samfunnets ytterkant og var både fryktet og respektert (Price 2002: 325, 328; Steinsland 2005: 307; Sundqvist 2007: 71; Hedeager 2011: 126; Gardela 2016: 81-82). Denne forståelsen av kvinnelige magikere har en lang historie i vesten. Historisk har magi og hekseri blitt fremstilt som noe overnaturlig og syndig i den kristne propagandaen (Mitchell 2019). Katherine Morris (1991: 172) har argumentert at i tiden som sagaene ble komponert var hekser sett på som personer med en farlig seksualitet, drevet av lyst og kjødelige impulser. Morris argumenterer at denne holdningen er projisert på de norrøne litterære kildene (Morris 1991: 172). Med dette til grunn kan det være problematisk å diskutere rituelle spesialisters status og samfunnsposisjon med utgangspunkt i sagakilder og middelalderske lovtekster. Det finnes ingen kilder fra selve vikingtiden som fremstiller magi som noe obskønt og antinormativt. Denne forbindelsen er utelukkende beskrevet i historiske og litterære kilder, som bl.a. knytter seid til ergi (Price 2002: 2010-216; Gardela 2016: 26-27). Som vi har sett viser det arkeologiske materialet fra Vestlandet at en hel del ressurser gikk med til å vie den avdøde tilbørlig respekt. Det er heller ikke slik at gravenes indre eller ytre konstruksjon vitner om at de avdøde ikke tilhørte fellesskapet. Slik jeg ser det ligger det en selvmotsigelse i det bilde forskningen tegner av rituelle spesialisters rolle. For å komme

nærmere en forklaring på hvorfor dette er tilfellet, vil jeg gå tilbake til diskusjonen i avsnittet om kjønn fra kapittel 3.

Bettina Arnold (2016: 834) argumenterer at forskning med et utgangspunkt i en stereotypisk binær kjønnsforståelse kan føre til «eksepsjonalisme». Eksepsjonalisme er her definert som holdningen at kvinner i jernalderen kun oppnådde maktposisjoner i tilfeller hvor mannlig arverekkefølge var avbrutt eller på grunn av andre spesielle omstendigheter, f.eks. et fysisk handicap som kunne tolkes som kilde til spesielle krefter (Arnold 2016: 834). Som et eksempel på eksepsjonalisme kan en tolkning av graven fra Oseberg i Vestfold være relevant. Fedir Androshchuk (2005) tolket gravens innhold som et tegn på at graven var anlagt for en mann hvis levninger var fjernet under haugbrott. Den vanligste tolkningen forut for Ingstads nytolkning (se kap. 2) var at graven inneholdt levningene av dronning Åsa, Kong Hálfðans mor, og hennes slavekvinne (Ingstad 1992a: 224). Slik sett har arkeologisk forskning lenge slitt med å finne forklaringsmodeller for hvordan kvinner i vikingtid kan ha oppnådd status, uten å bryte med den konvensjonelle forståelsen av kjønnsroller og -kategorier. Som de ovenfornevnte tolkningene av Oseberggraven viste, ender dette ofte opp i en forståelse av at eksepsjonelle kvinner oppnådde status under eksepsjonelle omstendigheter, eller gjennom assosiasjon til menn.

De begrensningene som ligger til grunn i en strengt binær kjønnsforståelse, synes å ha gjort det problematisk for forskere å vurdere kvinnelige rituelle spesialister i en større samfunnskontekst. Det åpenbart offentlige aspektet en slik rolle medførte er ikke forenelig med den tradisjonelle husfruerollen (se kapittel 2). Fremfor å åpne for en mer divers og kontekstuell forståelse av kjønnsroller og identitet i YJA, har løsningen for mange vært å fjerne disse kvinnene fra gård og hjem, og plassere dem i samfunnets ytterkant (Price 2002: 325, 328; Steinsland 2005: 307; Sundqvist 2007: 71; Hedeager 2011: 126; Gardeła 2016: 81-82). Når forskningen på gravene med stav etterfølges ser man raskt at det er mange motstridende argumenter om hvorvidt en rolle som rituell spesialist gav høy eller lav status i samfunnet. Vitnemål fra gravfunn og fra historiske kilder står i sterk kontrast til hverandre. Mens Bjørn Sundqvist (2007: 70) argumenter for at utøvere av magi kunne tilhøre aristokratiet og hadde en sentral rolle i samfunnets øvre sjikt, mener Steinsland (2005: 307) at seid var et marginalet fenomen som hørte til samfunnets ytterkant. Undersøkelser av kvinnelige rituelle spesialister i YJA bærer preg av en søken etter hvilket «unntak» det var som gjorde at disse kvinnene hadde en så offentlig rolle. Hos Hedeager (2011: 126) er staven derfor tolket som et maskulint maktsymbol, en symbolsk fallos. Dermed får den kvinnelige rituelle

spesialisten legitimitet gjennom å være tilknyttet maskulinitet og mannlig makt. Noe lignende kan sees i Price (2002), hvor seid i siste instans tilknyttet krig og vold, tradisjonelt forstått som maskulint.

Jeg vil her argumentere at gravfunnene med stav fra Vestlandet viser en klar forbindelse til fellesskapet, og til gården som sentrum for det daglige liv i YJA. Til tross for at gravene med stav i det store og hele kan betegnes som rike gjennom at de har et rikholdig gravgods, er det ikke slik at de skiller seg merkbart fra andre graver på samme gård. Hopperstad kan sies å være den rikeste i sitt område på sin tid, men også her har flere graver et uvanlig rikt gjenstandsinhold (se Dommasnes 2018). Til felles for alle gravene på Hopperstad er et gjenstandsinhold som, mer enn noe annet, peker mot håndverkspesialisering og mot fjerne handelskontakter. Både på Gutdalen, Myklebost og Kvåle er gravene med stav ikke de rikeste fra samme periode på gården, mens graven fra Høyheim inneholdt lite gravgods og kan slik sett ikke kategoriseres som rik. Som en konklusjon kan man si at det er lite som indikerer at disse personene var eksepsjonelle i sin tid, innenfor sin kulturelle kontekst.

Som nevnt over *er* det enkelte trekk ved noen av gravene med stav som kan indikere at den gravlagte hadde en spesiell tilknytning til magi og/eller trospraksis i vikingtiden. Det mest gjennomgående trekket ved gravene er det som kan kalles forfedrekult. Enkelte av gravene er sekundær- eller primærgrav i en haug med flere begravelser (se kapittel 4). Ved steinsettingen på Mindresunde (se kapittel 5), lå graver, anlagt på samme måte, som viser kontinuitet i tid fra eldre til YJA. Dette kan indikere et ønske om å opprettholde kontakt med tidligere gravlagte personer, samtidig som eldre gravleggingstradisjoner ble opprettholdt (Parker Pearson 2000; Fahlander 2016). Graven fra Mindresunde inneholdt i tillegg et gammelt leirkar som kan ha blitt produsert over hundre år før tidspunktet for begravelsen (se kapittel 4). I denne sammenhengen kan igjen nevnes ryggknappspennen fra Fure i Askvoll. Denne har sannsynligvis også vært et arvestykke, passert videre gjennom flere generasjoner (Glørstad & Røstad 2015: 202). Samtidig viser foreldede stiltrekk på ryggknappspennene og på billedfremstillingen av kvinner med slike spenner, et ønske om å opprettholde eldre trekk som går tilbake til merovingertid (Glørstad & Røstad 2015: 203). Zanette Glørstad og Ingunn Røstad (2015: 203) har tolket dette som en form for konservatisme og som et ønske om å fremheve en assosiasjon til fortiden.

Samtlige graver som var anlagt under haug var plassert i nærhet til andre synlige gravminner og var sannsynligvis anlagt i tilknytning til en gård. Som sådan uttrykker disse gravene også en tilknytning til slekt og familie og et ønske om å opprettholde forbindelsen mellom de døde

og de levende. Angående spørsmålet om mannlige seidutøvere var ergi og dermed relegert til samfunnets ytterkant, vil jeg trekke frem de to mulige mannsgravene i denne undersøkelsen (se kapittel 5). Disse er begge gravlagt nesten utelukkende med våpen, et tradisjonelt maskulint symbol. Samtidig er også disse anlagt i tilknytning til andre graver, under synlig gravanlegg (se kapittel 4). Vi kan spørre om det er rimelig å anta at synlige gravminner ble anlagt for personer som falt utenfor samfunnets æreskodeks (Dommasnes 2018: 51), slik som kan argumenteres for mannlige seidutøvere.

Med utgangspunkt i diskusjonen over ser jeg det som mer sannsynlig at personene gravlagt med stav hadde tilhørighet til gårdene og til samfunnet hvor de ble gravlagt. I tråd med dette argumenterte jeg over at de avlange spennene i graven fra Gutdalen uttrykte et ønske om tilhørighet innenfor en spesifikk gruppe av samfunnet. Med dette i tankene mener jeg at det, innenfor den samfunnskonteksten gravene er situert i, er usannsynlig at disse menneskene var marginale eller utstøtte. Her vil jeg igjen nevne at flere av gravene med stav fra Vestlandet inneholdt en type urne med brente levninger (se Kapittel 4). Som nevnt i kapittel 3 kan dette tolkes som at de etterlevende ønsket å ivareta den avdødes personhood (Lund 2013). Med dette til grunn er det mindre sannsynlig at personer gravlagt med stav var fryktet og måtte forhindres å vende tilbake til det levende samfunnet, som nevnt i sammenheng med rituell destruksjon over.

Med utgangspunkt i dette kan vi stille spørsmål ved om å tolke individene i graver med stav som rituelle spesialister, faller innenfor definisjonen av eksepsjonalisme. Et utgangspunkt i moderne vestlig ontologi vil kunne argumentere at rituelle spesialister var eksepsjonelle da magi i vårt samfunn defineres som noe overnaturlig og dermed er separert fra den virkelige verden. Forskning på vikingetidens trospraksis har vist at denne ikke var en samlet «religion», i forståelsen en strukturert institusjon som kodifiserte et felles verdensbilde (Schjødt 2009; 2012; Price 2013: 166–167). Det var heller ikke et klart konseptuelt skille mellom spirituelle og fysiske dimensjoner av verden (Price 2013: 166). Ut ifra dette er det fullt mulig at magisk praksis ikke var sett på som overnaturlig, men heller en spesialisert kunnskap, på lik linje med ulike spesialiserte håndverk.

Det er imidlertid viktig å være bevisst at tradisjoner og rituelle uttrykk i stor grad varierer, geografisk og temporalt. Det er derfor viktig at rituell spesialist ikke er den eneste dimensjonen ved de gravlagtes identitet som fremheves når vi studerer graver med stav. I diskusjonen over har jeg derfor fremhevet hvilke ulike kontaktflater og kulturelle kontekster disse personene kan ha vært del av. Som diskutert i kapittel 2 har nyere arkeologisk forskning

vist hvordan stavene kan ha vært «multivalent objects» (Gardeła 2016: 219-223), med en rekke ulike betydninger og funksjoner. Jeg vil argumentere at det samme konseptet kan anvendes for selve personen i graven. På samme måte som staven kan ha vært bundet opp i ulike relasjoner som gav potensiale for en variasjon av kryssende funksjoner og meninger, kan også den gravlagte personen ha fylt ulike roller, avhengig av kontekst. Vi kan ikke se bort ifra at en spesialisering innenfor magisk praksis kan ha vært like hverdagslig som en hvilke som helst annen spesialisering. Det er også mulig at rollen som rituell spesialist ikke var fastlåst og klart definert, slik vi forstår religiøse ledere i en kristen kontekst, men heller kontekstuell og flytende. Kanskje kan den til og med ha vært tilegnet etter døden, som en herskerstrategi utøvd av etterlevende.

Kapittel 7. Avsluttende refleksjoner

I denne oppgaven har jeg diskutert kjønn som kategori i yngre jernalder i Norge. Det empiriske utgangspunktet har vært graver med stav fra Vestlandet. Jeg har stilt meg kritisk til tolkningen av staven som en kjønnnet gjenstand, forbundet med rollen som magiker. Mer spesifikt har jeg argumentert at vi ikke kan snakke om kvinners roller i fortiden, uten å inkludere en diskusjon av kjønnskategoriens ideologiske innhold.

Gjennom bruk av feministisk teori og med utgangspunkt i det teoretiske konseptet personhood har jeg argumentert at identitet er interseksjonell og relasjonell. Med dette til grunn har jeg hevdet at vi ikke kan generalisere kategorien kvinne eller ukritisk anta at kjønnskategorier hadde primær relevans for fortidsmennesker i alle kontekster. Etter en gjennomgang av gjenstandsmaterialet i gravene med stav fra Vestlandet har jeg vist at det ikke kan antas et én til én forhold mellom gjenstander og kjønn. I denne sammenhengen argumenterte jeg at kjønn som dikotomi, ikke er fastlåst hverken sosialt eller biologisk. Personene gravlagt med staver kan ha vært assosiert med en variasjon av ulike roller gjennom sitt livsløp og alle disse kan være markert i graven på ulike måter.

Flere av de gravlagte med stav kan ha hatt kontakt til miljøer andre steder i Skandinavia. Spesielt gjelder dette graven fra Hopperstad i Vik. Samtidig kan de også ha vært involvert i tekstilproduksjon og vært involvert i handel med tekstil og jern. I tillegg til indikasjoner på kontakt utover, er det også likheter i innholdet mellom de ulike gravene med stav fra Vestlandet. En mulighet er at disse personene tok del i et fellesskandinavisk elitenettverk.

Kun et fåtall av gravene inneholdt gjenstander som kan ha vært ilagt spesiell mening tilknyttet førkristen trospraksis. Det kom her frem at mulige spor av magisk handling var konsentrert til indre Nordfjord, men var også sporbar i Nordhordland. Det er imidlertid ingen standard for hvordan magisk praksis kan uttrykkes materielt og det er derfor vanskelig å avgjøre om gjenstander reflekterer en persons rolle som magiker, var dekorative, var en del av gravritualet eller flere av disse samtidig. Gården Gutdalen i Stryn kan ha hatt både en politisk og en rituell funksjon i tidlig vikingtid. Om den gravlagte med stav hadde en posisjon innenfor trospraksis og/eller magi kan dette ha vært én av mange roller personen påtok seg som en strategi for å legitimere tilhørighet i eliteklassen.

Mange av gravene med stav har vist seg å være rike med tanke på gravgodset, og med få unntak kommer de fra kjente storgårder og/eller fra steder regnet som sentrale plasser i yngre

jernalder. Samtidig indikerer gravenes innhold og funnomstendigheter et ønske om å reflektere aspekter av en fellseidentitet gjennom ritualene knyttet til gravleggingen. Jeg har i denne sammenhengen argumentert at personene gravlagt med stav ikke var marginale individer på kanten av samfunnet. Resultatene fra denne undersøkelsen viser snarere at personene gravlagt med stav var integrert i samfunnet, hadde tilhørighet til gård og slekt, og hadde flere viktige roller i sitt lokalområde.

Å konstruere fortidens samfunn basert på en forenklet og statisk forståelse av kjønn tar ikke høyde for at fortidsmennesker kunne engasjere seg med komplekse og overlappende nivåer av mening. Hvis vi avviser en slik tilnærming er det ikke nødvendigvis slik at personer assosiert med staver alltid var kvinner, alltid var magikere og at disse aspektene av identitet alltid var de mest fremtredende. I denne oppgaven har jeg vist at personer gravlagt med stav kan ha deltatt i ulike sfærer av samfunnet. På samme måte som staver har blitt vist å kunne inneholde ulike funksjoner og meninger, kan også personer ha hatt ulike roller og identiteter i samfunnet. Disse kryssende og overlappende aspektene av identitet kan ha variert og skiftet inn og ut av fokus i ulike situasjoner og på ulike tidspunkt i et menneskes liv.

I arbeidet med denne oppgaven har jeg oppdaget flere interessante aspekter ved gravene med stav fra Vestlandet som jeg ikke har hatt mulighet til å utforske i detalj innenfor denne studiens ramme. En vei videre fra denne studien kunne vært å foreta en mer detaljert studie av innholdet i noen av gravene. For eksempel er det enda mye å lære om ranglenes betydning i gravkontekst. Likheten mellom hengesmykkene funnet henholdsvis på Arnestad Ytre og på Gutdalen er et mulig fruktbart utgangspunkt for vider forskning. Kanskje kunne en slik sammenligning vært et ledd i å utforske intraregionale allianser og handelskontakter på Vestlandet, men også kontaktnettverk sørover til Danmark og østover til Sverige. Et annet lite utforsket tema er forekomsten av avlange spenner i Norge. Spesielt gjelder dette de enestående spennene funnet på Gutdalen i indre Nordfjord og i Ullensvang i Nordhordland. I denne sammenhengen kunne det vært interessant å diskutere om stedsnavnet Ullensvang kan ha en forbindelse med førkristen trospraksis. Når det gjelder stavene spesifikt, kunne det vært nyttig å forsøke en mer detaljert sammenligning av gravene med stav fra Øst-Sverige og de fra Vestlandet. Dette kunne åpnet for en bedre forståelse av hvorfor stavfunn er konsentrert til disse to områdene. Det kan også tenkes at sentralsteder slik som Tissø, Ringsted og Viborg i Danmark har vært en del av Vestlandets kontaktnettverk. Funn av stav er også gjort i nærhet til disse områdene. En undersøkelse av hengesmykkene av typen jeg har vist til fra Gutdalen og Arnestad Ytre vil kanskje også kunne gi ny informasjon.

Bibliografi

Litteratur:

Adolfsson, G. & Lundström, I.

- 1993. *Den starka kvinnan: från völva till häxa*. Statens historiska museum, Stockholm.

Ainsworth, C.

- 2015. Sex redefined. *Nature* 2015(518), s. 288-91.

Andersson, E.

- 2003. *Tools for textile production from Birka and Hedeby*. Birka Project for Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Andrén, A.

- 2002. Platsernas betydelse. Norrøen ritual och kultplasskontinuitet. I: K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere (red.). *Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*. Vägar till Midgård 2, s. 299-342. Nordic Academic Press, Lund.
- 2005. Behind «Heathendom»: Archaeological Studies of Old Norse Religion. *Scottish Archaeological Journal*, Vol 27, No 2 (2005), s. 105-138. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- 2006. A world of stone: warrior culture, hybridity and old norse cosmology. I: A. Andrén, K. Jennbert, & C. Raudvere (red.). *Old Norse religion in long-term perspectives: origins, changes and interactions*. Vägar til Midtgår 8, s. 33-38. Nordic Academic Press, Lund.

Andrén, A. & Carelli, P. (red.).

- 2006. *Odens öga: mellan människor och makter i det förkristna Norden*. Skrifter/Stadshistoriska avdelningen, Dunkers Kulturhus 6, Helsingborg.

Androshchuk, F.

- 2005. En man i Osebergsgraven? *Fornvännen* 100, s. 115-27.
- 2017. Female Viking revised. Tilgjengelig: http://www.academia.edu/34564381/FEMALE_VIKING_REVISED (sist besøkt 29.09. 2019).

Arbman, H.

- 1940-43. Birka I: die Grdber. 2 vols. KVHAA, Stockholm.
- 1937: *Schweden und das Karolingische Reich*. Stockholm.

Arnold, B.

- 2016. Belts vs. Blades: the Binary Bind in Iron Age Mortuary Contexts in Southwest Germany. *Journal of Archaeological Method and Theory* 23(3), s. 832-853.

Arrhenius, B.

- 1962. Det flammande smycket. *Fornvännen* 57, s 79-101. Stockholm.

Arwill-Nordbladh, E.

- 2001. *Genusforskning inom arkeologin*. Höskoleverket, Stocholm.

Bakka, E.

- 1963: Some English Decorated Metal Objects found in Norwegian Viking Graves: Contributions to the art history of the eight century A.D. *Årbok for Universitetet i Bergen Humanistisk serie*, Bergen.

Barrett, M. & Phillips, A. (red.).

- 1992. *Stabilizing Theory: Contemporary Feminist Debates*. Polity press, Cambridge.

Barrow, R.

- 2013. Rosemary A. Joyce Ancient Bodies, Ancient Lives: Sex, Gender, and Archaeology. *Feminist Theory*, 14(2), s. 241-242.

Bender Jørgensen, L.

- 1986. *Forhistoriske tekstiler i Skandinavien*. Nordiske Fortidsminder Serie B bind 9. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København.

Berg, H. L.

- 2013. "Nøkkelp Praxis". Østnorske jernaldernøkler som symbol og teknologi. Masteroppgave. Institutt for Arkeologi, Konservering og Historie, Universitetet i Oslo.
- 2014. "Truth" and reproduction of knowledge. Critical thoughts on the interpretation and understanding of Iron-Age keys. I: M. Hem Eriksen, U. Pedersen, B. Rundberget & I Axelsen (red.), *Viking Worlds: Things, Spaces and Movement*, s. 124-143. Oxbow Books, Oxford & Philadelphia.

Bertelsen, R., Lillehammer, A. & Næss, J-R. (red.).

- 1987. *Were they all men? An examination of sex roles in prehistoric society: acts from a workshop held at Utstein kloster, Rogaland 2.-4. November 1979* (NAM-forskningsseminar nr 1). AmS-Varia, vol. 17. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Bill, J.

- 2012 The Plundering of the Ship Graves from Oseberg and Gokstad: an Example of Power Politics? *Antiquity* 86, s. 808-824.

Bjørnerem, S.

- 2014. Trollkvinna frå Tresfjord. Rbnett.no. Tilgjengelig: <https://www.rbnett.no/nyheter/article9532503.ece> (sist besøkt: 14.3.2019).

Blackless, M., Charuvastra, A., Derryck, A., Fausto-Sterling, A., Lauzanne, K. & Lee, E.

- 2000. How Sexually Dismorphic Are We? Review and Synthesis. *American Journal of Human Biology* 12(2), s. 151-166.

Blain, J. & Wallis, R.

- 2000. The 'ergi' Seidman: Contestations of Gender, Shamanism and Sexuality in Northern Religions Past and Present. *Journal of Contemporary Religion* 15(3), s. 395-411.

Blindheim, C.

- 1947. Drakt og smykker: Studier i jernalderens drakthistorie i Norden. *Viking* XI, s. 1-139.

Bødal, S. M.

- 1998. Vik i Sogn 750–1030. Lokalsamfunn med overregionale kontakter. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi med vekt på Norden. Universitetet i Bergen.

Bøgh-Andersen, S.

- 1999. *Vendel och Vikingtida Stekspett: ej blott for köket, ett redskap med anor from Homeros' tid*. Universitetet i Lund.

Bolger, D.

- 2013. Introduction: gender prehistory-the story so far. I: D. Bolger (Red.). *A companion to gender prehistory*, s. 1-20. Wiley-Blackwell, Oxford.

Brink, S.

- 2008. Who were the Vikings? I: Brink, S, Price, N (red.). *The Viking World*, s. 4-7. Routledge, London.

Brøndsted, J.

- 1936. Danish inhumation graves of the Viking Age: a survey. *Acta Archaeologica* 7, s. 81-228.
- 1966. *Danmarks Oldtid. Jernalderen*. 2. utg. København.

Brooks, A.

- 1997. *Postfeminisms: feminism, cultural theory and cultural forms*. Routledge, London.

Bruck, J.

- 2001. Monuments, power and personhood in the British Neolithic. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 7(4), s. 649-667.
- 2004. Material metaphors: the relational construction of identity in Early Bronze Age burials in Ireland and Britain. *Journal of Social Archaeology* 4, s. 7-33.
- 2006. Fragmentation, personhood and the social construction of technology in Middle and Late Bronze Age Britain. *Cambridge Archaeological Journal* 16(2), s. 297-315.
- 2017. Gender and personhood in the European Bronze Age. *European Journal of Archaeology* 20(1), s. 37-40.

Brunning, S.

- 2015. (Swinger of) the Serpent of Wounds: Swords and Snakes in the Viking Mind. I: M. Bintley & T. Williams (red.). *Representing Beasts in Early Medieval England and Scandinavia*, s. 53-72. Boydell and Brewer.
- 2016. A Divination Staff from Viking-Age Norway at the British Museum. *Acta Archaeologica* 82, s. 193-200.

Budja, M.

- 2010. The archaeology of death: from 'social personae' to 'relational personhood.' *Documenta Praehistorica* 37(1), s. 44-54.

Butler, J.

- 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, New York.
- 1993. *Bodies that matter, On the Discursive Limits of Sex*. Routledge, London og New York.

Carbado, D., Crenshaw, K. W., Mays, V. M. & Tomlinson, B.

- 2013. Intersectionality. *Du Bois Review* 10(2), s. 303-312.

Christensen, A. E., Ingstad, A. S. & Myhre, B.

- 1992. *Osebergdronningens Grav-Vår arkeologiske Nasjonalskatt i nytt lys*. Chr. Schibsteds Forlag, Oslo.

Coleman, N. & Løkka, N. (red).

- 2015 *Kvinner i Vikingtid*. Scandinavian Academic Press, Oslo.

Conkey, M. W. og Spector, J. D.

- 1984. Archaeology and the Study of Gender. *Advances in Archaeological Method and Theory* 1984(7), s. 1-38.

Crenshaw, K.

- 1989. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum* 140, s. 139-67.

Crenshaw, K.

- 1991. Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review* 43(6), s. 1241-1279.

Dahlberg, F.(red.).

- 1981. *Woman the gatherer*. Yale University Press, New Haven.

Danielson, I., M. B.

- 2001. Hemdrupstaven - ett nytt tolkningsförslag. *Fornvännen* 96, s.73-77.

Darvill, T.

- 2008. *Oxford Concise Dictionary of Archaeology*. Oxford university Press, Oxford.

Dillmann, F.-X.

- 2006. *Les magiciens dans l'Islande ancienne: Études sur la représentation de la magie islandaise et de ses agents dans les sources littéraires norroises*, Swedish Science Press, Uppsala.

Dommasnes, L. H. & Hommedal, A. T.

- 2016. One thousand years of tradition and change on two West-Norwegian farms. I: L. H. Dommasnes, D. Gutsmedl-Schümann & A. T. (red.). *The farm as a social arena*. Waxmann Verlag, Münster, s. 127–169.

Dommasnes, L. H.

- 1979. Et gravmateriale fra yngre jernalder brukt til å belyse kvinners stilling. *Viking* 42, s. 95-114.
- 1982. Late Iron Age in Western Norway. Female Roles and Ranks as Deduced from an Analysis of Burial Customs. *Norwegian Archaeological Review* 15(1), s. 70-84.
- 1992. Two Decades of Women in Prehistory and in Archaeology. A Review. *Norwegian Arhaeological Review* 25(1), s. 1-14
- 2018. Aristokrater, kvinner, kunnskap og makt –Vik fra romertid til vikingtid. *Viking*, vol. LXXXI, s. 35–62

Dommasnes, L-H & Monton-Subias, S.

- 2012. European Gender Archaeologies in Historical Perspective. *European Journal of Archaeology* 15(3), s. 367-391.

Engelstad, Ericka.

- 2007. Much More than Gender. I: *Journal of Archaeological Method and Theory* 14(3), s. 217-234

Enright, M. J.

- 1996. *Lady with a Mead Cup. Ritual, prophesy and lordship in the European Warband from La Tène to the Viking Age*. Four Courts Press, Dublin.

Fahlander, F.

- 2016. The materiality of the ancient dead: Post-burial practices and ontologies of death in southern sweden AD 800–1200. *Current Swedish Archaeology* 2016(24), s. 137-162. Stockholm University, Stockholm.

Fahlander F., Oestigaard T. (red.).

- 2008. *The Materiality of Death. Bodies, Burials, Beliefs*. BAR International Series 1768. Archeopress, Oxford.

Fausto-Sterling A.

- 2018. Why sex is not binary. *The New York Times*. Tilgjengelig <https://www.nytimes.com/2018/10/25/opinion/sexbiology-binary.html> (sist besøkt: 14.11.2018).

Fett, P.

- 1954-1. *Førhistoriske minne i Fjordane: 1 Luster prestegjeld*. Historisk Museum.
- 1961- 15. *Førhistoriske minne i Fjordane: 15 Stryn prestegjeld*. Historisk Museum.
- 2001. Førhistoriske minne på Vestlandet. Dokumentasjonsprosjektet, Universitetet i Bergen. Tilgjengelig: https://www.dokpro.uio.no/arkeologi/fett/fett_ramme.html (sist besøkt: 1.12.19)

Fogelin, L.

- 2007. The Archaeology of Religious Ritual. *Annual Review of Anthropology* 36, s. 55-71.

Fowler C.

- 2000. The subject, the individual, and archaeological interpretation: reading Judith Butler and Luce Irigaray. I: Karlsson, H & Holtorf, C. (red.). *Philosophy and archaeological practice: Perspectives for the 21st century*, s. 107-135. Bricoleur, Göteborg.
- 2001. Personhood and social relations in the British Neolithic, with a study from the Isle of Man. I: *Journal of Material Culture* 6(2), s. 137-163.
- 2004. *The Archaeology of Personhood: An anthropological approach*. Routledge, London.
- 2016. Relational Personhood Revisited. *Cambridge Archaeological Journal* 26(3), s. 397-412.

Fuglesang S. H.

- 1989. Viking and Medieval Amulets in Scandinavia. *Fornvännen* 84, s. 15-25.

Fuglestvedt, I.

- 2014. Declaration on behalf of an archaeology of sexe. *Journal of Archaeological Method and Theory* 21, s. 46-75.

Gansum, T.

- 2002. Fra Jord til Handling. I: K. Jennbert, A. Andrén, C. Raudvere (red.). *Plats och Praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Väger til Midgård 2. Nordic Academic Press, Lund, s. 249-286.

Gardela, L.

- 2008. Into Viking Minds: Reinterpreting the staffs of sorcery and unravelling seidr. *Viking and Medieval Scandinavia* 4, s. 45-847.
- 2009. *A Biography of the Seiðr-Staffs. Towards an Archaeology of Emotions*. I: L. P. Słupecki & J. Morawiec (red.). *Between Paganism and Christianity in the North*, s. 190-219. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów,
- 2013. 'Warrior-women' in Viking Age Scandinavia? A Preliminary Archaeological Study. *Analecta Archaeologica Ressoviensia* 8, s. 273-340.
- 2014. *Scandinavian Amulets in Viking Age Poland*. *Collectio Archaeologica Ressoviensis* 33. Rzeszów.
- 2016. *(Magic) Staffs in the Viking Age*. *Studia Medievalia Septentrionalia*, Band 27, Wien.

Ghisleni, L., Jordan, A. & Fiocoprile, M.

- 2016. Introduction to "Binary Binds": Deconstructing Sex and Gender Dichotomies in Archaeological Practice. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 23(3), s.765–787.

Gilchrist, R.

- 1999. *Gender and Archaeology. Contesting the past*. Routledge, London.

Glørstad, Z. T. & Røstad, I. M.

- 2015. Mot en ny tid? Merovingertidens ryggknappspenner som uttrykk for endring og erindring. I: M. Vedeler & I. M. Røstad (red.). *Smykker. Personlig pynt i kulturhistorisk lys*, s. 181-210. Museumsforlaget, Trondheim.

Grahn, W.

- 2011. Intersectionality and the Construction of Cultural Heritage Management. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 7(1), s. 222-250.

Grimm, O. & Stylegar, F-A.

- 2004. Court sites in southwest Norway. Reflection of a Roman Period political organisation? *Norwegian Archaeological Review*, 37(2), s. 111–133.

Grinsell, L.V.

- 1961. The Breaking of Objects as a Funerary Rite. *Folklore*, 72(3), s. 475-491.

Gustin, I.

- 2010. Of Rods and Roles. Three Women in Birkas's Chamber Graves. I: Theune, C., Biermann, F., Struwe, R. & Jeute, G. H (red.): *Zwischen Fjorden und Steppen. Festschrift für Johan Callmer zum 65. Geburtstag*. Verlag marie Leidorf GmbH, Rahden, s. 343-354.

Hansen, F. K.

- 2019. Mysteriet i vikinggraven. NTNU. Forskning.no. Tilgjengelig: <https://forskning.no/arkeologi-historie-ntnu/mysteriet-i-vikinggraven/1590713>. (Sist besøkt: 20.11.19.)

Hanson, P.

- 1983. Jägarbacken (Borrarbacken): ett gravfält från yngre järnålder. Örebro kulturnämnd, Örebro.

Harding, S.

- 1986. *The Science Question in Feminism*. Cornell University Press, Ithaca.

Härke, H.

- 2014. Grave goods in early medieval burials: messages and meanings. *Mortality*, 19(1), s. 41–60.

Harris, O. J. T & Cippola, C.

- 2017. *Archaeological Theory in the New Millennium: Introducing Current Perspectives*. Routledge, London.

Haugen, H.

- 2009. Menn og deres perler: En studie av menns bruk av perler med hovedvekt på Midt-Norge i yngre jernalder. Masteravhandling i arkeologi, NTNU, Trondheim.

Haugen, I.

- 1987. Concentrating on women. Introduction to a debate in social anthropology. I: R. Bertelsen, A. Lillehammer & J-R- Næss (red.). *Were they all men? An examination of sex roles in prehistoric society: acts from a workshop held at Utstein kloster, Rogaland 2.-4. November 1979*. AmS-Varia, vol. 17. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Hedeager, L.

- 1997. Odins offer. Skygger af en shamanistisk tradition i nordisk folkevandringstid. *Tor* 29, s. 265-278.
- 2011. *Iron Age Myth and Materiality. An Archaeology of Scandinavia AD 400–1000*. Routledge, London.

Hedenstierna-Jonson, C.

- 2018. Women at War? The Birka Female Warrior and her Implications. *Society for American Archaeology* 18(3).

Hedenstierna-Jonson, C., Kjellström, A., Zachrisson, T., Krzewińska, M., Sobrado, V., Price, N., Günther, T., Jakobsson, M., Götherström, A. & Storå, J.

- 2017a. A female Viking warrior confirmed by genomics. *American Journal of Physical Anthropology*, 164, s. 853–60.

Hedenstierna-Jonson, C., Kjellström, A., Zachrisson, T., Krzewińska, M., Götherström, A. & Storå, J.

- 2017b. Supporting information. A female Viking warrior confirmed by genomics. Tilgjengelig:
https://www.academia.edu/35022852/SUPPORTING_INFORMATION_A_female_Viking_warrior_confirmed_by_genomics

Hedenstierna-Jonson, C., Ljungkvist, J. & Price, N.

- 2018. *The Vikings Begin*. Gustavianum, Uppsala University Museum.

Heen-Pettersen, A. & Murray, G.

- 2018. An Insular Reliquary from Melhus: The Significance of Insular Ecclesiastical Material in Early Viking-Age Norway, *Medieval Archaeology* 62:1, s. 53-82.

Heide, E.

- 2006a. Gand, seid og åndevind. Dr. art.-avhandling. Universitetet i Bergen.
- 2006b. Spinning Seidr. I: A. Andrén, K. Jennbert & S. Raudvere (red.): *Old Norse religion in long-term perspectives: Origins, changes, and interactions*. Vågar til Midtgår 8, s. 164-170. Nordic Academic Press, Lund.

Hjørungdal, T.

- 1994b. Poles apart. have there been any male and female graves? *Current Swedish Archaeology* 2, s. 141–149.

Høgestøl, M.

- 1983. Gravskikk og kjønnsrelasjoner. Upublisert avhandling for magistergraden i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.

Hougen, E. K.

- 1968. Glasbegre i Norge fra sjetten til tiende århundre. *Viking*, vol. XXXII, s. 85-109. Norsk arkeologisk selskap, Oslo.

Ingstad, A. S.

- 1992a. Oseberg-dronningen – Hvem var hun? I: A. E. Christensen, A. S. Ingstad & B. Myhre. *Osebergdronningens Grav-Vår arkeologiske Nasjonalskatt i nytt lys*, s. 224-272. Chr. Schibsteds Forlag, Oslo.
- 1992b: Tekstilene i Osebergskipet. I: A. E. Christensen, A. S. Ingstad & B. Myhre. *Osebergdronningens Grav-Vår arkeologiske Nasjonalskatt i nytt lys*, s. 176-209. Chr. Schibsteds Forlag, Oslo.

Iversen, F.

- 1999. Var middelalderens lendmannsgårder kjerner av eldre godssamlinger? *Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet I Bergen* 4. Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen.

- 2002. Nye arkeologiske undersøkelser på kongsgården Seim i Nordhordland – på sporet av en indre omorganisering i vikingtid? *Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter – Nordisk* 39, s. 73-98.
- 2008. *Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*. UBAS Nordisk 6. Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen.

Jenny Blain & Robert J. Wallis.

- 2000. The 'Ergi' Seidman: Contestations of Gender, Shamanism and Sexuality in Northern Religion Past and Present. *Journal of Contemporary Religion* 15(3), s. 395-411.

Jensen B.

- 2010. *Viking Age Amulets in Scandinavia and Western Europe*. BAR International Series 2169, Oxford.

Jesch, J.

- 1991. *Women in the Viking age*. Boydell Press, Woodbridge, Suffolk.
- 2017. Let's debate female Viking warriors yet again. Norse and Viking Ramblings, blog. Tilgjengelig: <http://norseandviking.blogspot.se/2017/09/lets-debate-female-viking-warriors-yet.html> (sist besøkt 13.9.2019).

Jochens, J.

- 1995. *Women in Old Norse Society*. Cornell University Press, Ithaca.
- 1996. *Old Norse Images of Women*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Johnson, M.

- 2010. *Archaeological Theory*. 2. Utg. Wiley-Blackwell.

Jönsson, A.

- 2010. Symboliska smycken-om djurornamentik i Norden. *Jämten* 103, s. 119-129.

Jordan, A.

- 2016. Her mirror, his sword: unbinding binary gender and sex assumptions in Iron Age British mortuary traditions. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 23(3), s. 870-899.

Joyce, R. A.

- 2008. *Ancient bodies, ancient lives: sex, gender, and archaeology*. Thames & Hudson, London.

Kaland, S. H. H.

- 2006. Kvinnegraven fra Trå i Granvin – en gydjes grav? I: R. Barndon, S. M. Innselset, K. K. Kristoffersen & T. K. Lørdøen, (red.). *Samfunn symboler og identitet – Festskrift til gro Mandt på 70-årsdagen*, s. 351-363. UBAS Nordisk 3. Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen.

Karras, M. R.

- 1990. Concubinage and Slavery in the Viking Age. *Scandinavian Studies* 62(2), s. 141-162.

Klæsøe, I. S.

- 1999. Vikingetidens kronologi – en nybearbejding af det arkæologiske materiale. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1997, s 89-142.

Kristoffersen, S.

- 2000. *Sverd og spenne: Dyreornamentikk og sosial kontekst*. Studia Humanitatis Bergensia, vol. 13. Høyskoleforlaget, Kristiansand.

Kristoffersen, S. & Magnus, B.

- 2010. Spannformede kar: utvikling og variasjon. *AmS -Varia*, 50. Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.

Kristoffersen, S. & Østigård, T.

- 2006. «Dødsmyter» - regissering av ritualer og variasjon i likbehandling i folkevandringstid. I: T. Østigård (red.). *Lik og ulik. Tilnærminger til variasjon i gravskikk*. UBAS Nordisk 2. Universitetet i Bergen, Bergen.

Kyhlberg, O.

- 1980. Helgö och Birka: kronologisk-topografisk analys av grav- och boplatser. Inst. för arkeologi, Stockholms universitet.

Laquer T.

- 1990. *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press, Cambridge.

Lauritsen, T, & Hansen, O. T. K.

- 2003. Transvestite Vikings? *Viking Heritage Magazine* 1, s. 14-17.

Lewis-Williams, J.

- 2006. Shamanism: a contested concept in archaeology. *Before Farming* 4, s. 1-15.

Linton, S.

- 1971. Woman the Gatherer: male bias in anthropology. I: S. E. Jacobs (red.) *Women in perspective. A Guide to Cross-Cultural Studies*, s. 9-21. University of Illinois Press, Urbana IL.

Ljungkvist, John.

- 2008. Handicrafts. I: S. Brink & N. Price (red.). *The Viking World*, s. 186-192. Routledge, London,

Løken, T.

- 1987. The Correlation between the shape of grave monuments and sex in the iron age, based on material from Østfold av Vestfold. I: R. Bertelsen, A. Lillehammer, & J-R-Næss (red.). *Were they all men? An examination of sex roles in prehistoric society: acts from a workshop held at Utstein kloster, Rogaland 2.-4. November 1979*, s. 53-64. AmS-Varia, vol. 17. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Løkka, N.

- 2014. Vikingtidskvinnen i ettertidens lys. I: N. Coleman & N. Løkka (red). *Kvinner i Vikingtid*, s. 11-38. Scandinavian Academic Press.

Lorange, A.

- 1875. *Samlingen af Norske Oldsager i Bergens Museum*. J. D Beyers Bogtrykkeri, Bergen.

Lorange, A.

- 1880. *Indberetning om arkeologiske undersøgelser i 1879 samt fortegnelse over de i 1879 indkomne oldsager ældre end reformationen*. Kristiania.

Lozano-Rubio, S.

- 2011. Gender thinking in the making: feminist epistemology and gender archaeology. *Norwegian Archaeological Review* 44(1), s. 21-39.

Lund, J.

- 2013. Fragments of a conversion: handling bodies and objects in pagan and Christian Scandinavia ad 800-1100. *World Archaeology* 45(1), s. 46-63.

Meskel, L.

- 1996. The somatization of archaeology: Institutions, discourses, corporeality. *Norwegian Archaeological Review* 29(1), s. 1-16.

Magnúsdóttir, A.

- 2001. *Frillor och fruar: politik och samlevnad på Island 1120-1400*. Historiska institutionen, Göteborg.

Malvern, J.

- 2013. Wand of a Viking witch has experts spellbound. [thetimes.co.uk](http://www.thetimes.co.uk/tto/arts/visualarts/article3961805.ece). Tilgjengelig: <http://www.thetimes.co.uk/tto/arts/visualarts/article3961805.ece> (sist besøkt: 20.11.2017).

Mandt, G.

- 1997. Myter og materiell kultur: Slangesymbolikk i nordisk forhistorie. *AmS – Småtrykk* 38. Arkeologisk Museum i Stavanger, Stavanger.

Matić, U.

- 2016. (De)queering Hatshepsut: Binary Bind in Archaeology of Egypt and Kingship Beyond the Corporeal. *Journal of Archaeological Method and Theory* 23(3), s. 810-831.

McCall, L.

- 2000. Explaining Levels of Within-Group Wage Inequality in U.S. Labor Markets. *Demography* 37(4), s. 415-430.
- 2001. *Complex Inequality: Gender, Class, and Race in the New Economy*. Routledge, New York.
- 2005. The complexity of intersectionality. *Signs* 30(3), s. 1771-1800.

Meulengracht Sørensen, P.

- 1980. *Norrønt nid: forestillingen om den umandige mand i de islandske sagaer*. Odense Universitetsforlag, Odense.

Mitchell, S. A.

- 2019. Scandinavia. I: S. Page & C. Rider (red.). *The Routledge History of Medieval Magic*, s. 136-150. Routledge, London og New York.

Moberg, E.

- 1992. Vikingtidssverdene. Hjemlig produserte eller importerte. Med utgangspunkt i et lokalt sverdmateriale fra Sogn og Fjordane. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.

Moen, M.

- 2019. Challenging gender: a reconsideration of gender in the Viking age using the mortuary landscape: Volume I of II. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo.

Moral, E.

- 2016. Qu(e)rying Sex and Gender in Archaeology: a Critique of the “Third” and Other Sexual Categories. *Journal of Archaeological Method and Theory* 23(3), s. 788-809.

Morris, K.

- 1991. *Sorceress or witch? The image of gender in medieval Iceland and northern Europe*. University Press of America, Lanham.

Mundal, E.

- 1997. Kong Harald Hårfagre og samejenta Snøfrid: samefolket sin plass i den norske rikssamlingsmyten. *Nordica Bergensia* 14, s. 39-53.

Myhre, B.

- 1993. The beginning of the Viking Age – Some current Archaeological Problems. I: A. Faulkes & R. Perkins. *Viking revaluations*. London.

Myhre, B.

- 1994. Haugbrott eller gravplyndring i tidlig kristningstid? I: J. I. Hansen og K. G. Bjerva (red). *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*, s. 68-85. Schibsted, Oslo.

Næss, J-R.

- 1974. Kvinner i vikingtid. *Frá haug ok heiðni* 2, s. 124-139.

Nasstrom, B-M.

- 2002. *Fornskandinavisk religion: en grundbok*. 2.utg. Studentlitteratur, Lund.

Nicolaysen, N.

- 1862-66. *Norske fornlevninger: En oplysende fortegnelse over Norges forntidslevninger eldre end reformationen og henførte til hver sit sted*. Foreningen til Norske Fortidsmindesmaerkeres Bevaring, Kristiania.

Nordbladh, J. & Yates, T.

- 1990. This Perfect Body, this Virgin Text: Between Sex and Gender in Archaeology. I: I. Bapty & T. Yates (red.) *Archaeology after Structuralism*, s. 222-237. Routledge, London.

Olsen A. B.

- 2005. Et vikingtids tunanlegg på Hjelle i Stryn. En konservativ institusjon i et konservativt samfunn. I: K. A. Bergsvik, A. Engevik (red.) *Fra funn til samfunn. Jernaldersstudie tilegnet Bergljot Solberg på 70-årsdagen*. Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen, Bergen, s. 319–354.
- 2013. Undersøkelsen av et eldre jernalders tunanlegg på Sausjord, Voss, Hordaland. *Viking*, vol. LXXVI. Norsk Arkeologisk Selskap, Oslo.

Olsen, B.

1997. *Fra ting til Tekst: Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. 4.utg. Universitetsforlaget, Oslo.

Oppegaard, M. C. A.

- 2015. Skjoldet og vikingen: Krigerens følgesvenn eller allemannseie? - Skjoldet som gravgods ved Kaupang og Birka. Masteravhandling i arkeologi. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo.

Örebro Läns Museum.

- 2013. Eketorpsskatten- en silverskatt från vikingatiden. Tilgjengelig: <https://www.scribd.com/document/130142803/Eketorpsskatten>

Ørsnes, M.

- 1969. Forord til V. Engelhardt: *Syderjyske og Fynske Mosefund*. København.

Øveraas, N. & Holme, J.

- 2018. Historiske Vandreruter. Den Norske Turistforening og Riksantikvaren. Tilgjengelig: <http://historiskevandreruter.no/wp-content/uploads/2018/09/Historiske-Vandreruter-endelig-brosjyre-2018.pdf>

Parker Pearson, M.

- 2000. *The archaeology of death and burial*. A&M University Press, College Station, Texas. 5. utg 2008. Ebok, tilgjengelig: <https://www.scribd.com/doc/136749355/Parker-Pearson-1999-ARQUEOLOGIA-DE-LA-MUERTE-Y-EL-ENTIERRO>

Pentz, P.

- 2017. Rede-grime. *Skalk*, 2. Høbjerg. S. 28-30.

Pentz, P., Baastrup, M. P., Mannering, U. & Karg, S.

- 2009. Kong Haralds vølve. *Nationalmuseets arbejdsmark*, s. 215-232.

Petersen, J.

- 1919. *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*. Videnskapsselskapet, Kristiania.
- 1928. *Vikingetidens smykker*. Stavanger Museum, Stavanger.
- 1940. *British Antiquities of the Viking Period found in Norway. Viking Antiquities in Great Britain and Ireland*, vol. V. Aschehoug, Oslo.
- 1951. *Vikingetidens redskaper*. Videnskaps-Akademi, Oslo.

Price, N.

- 2002. *The Viking Way – Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Aun 31. Uppsala.
- Price, N. 2008. Dying and the Dead. Viking Age Mortuary Behaviour. I: S. Brink, N. Price (red.). *The Viking World*. Routledge, London, s. 257-273.

- 2013. *Belief & Ritual. I: G. Williams, P. Pentz, M. Wemhoff (red.). Viking.* København, s. 162–195.
- 2019. *The Viking Way: Magic and mind in late iron age Scandinavia.* Oxbow Books, Oxford & Philadelphia. Ebok, tilgjengelig: <https://www.scribd.com/read/411818818/The-Viking-Way-Magic-and-Mind-in-Late-Iron-Age-Scandinavia#>

Price, N., Hedenstierna-Jonson, C., Zachrisson, T., Kjellström, A., Storå, J., Krzewińska, M., Günther, T., Sobrado, V., Jakobsson, M. & Götherström, A.

- 2019. Viking warrior women? Reassessing Birka chamber grave Bj.581. *Antiquity* 93, 367 (2019), s. 181-198.

Purves, D., Augustine, G.J. & Fitzpatrick, D. (red).

- 2001. What Is Sex? I: *Neuroscience*. 2. utg. Sinauer Associates, Sunderland. Ebok, tilgjengelig: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK10943/>

Rabben, A. M.

- 2002. Med vevsverd og stekepanne: Tekstilredskaper og kjøkkenredskaper i vestnorske mannsgraver fra yngre jernalder. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen, Bergen.

Raudvere, C.

- 2001. Trolldom i early medieval Scandinavia. I: B. Ankarloo & S. Clark (red.) *Witchcraft and magic in Europe: the Middle Ages.* University of Pennsylvania Press, Philadelphia, s. 73-171.

Ringstad, B.

- 1987a. Vestlandets største gravminner. Et forsøk på lokalisering av forhistoriske maktsentra. Avhandling for magistergraden i arkeologi, Bergen.
- 1987b. De store gravminnene - et maktideologisk symbol? *Viking* 50, s. 65-78.
- 1988. Steiner brukt som amuleter i forhistorisk tid – et eksempel fra Kvåle Sogndal. I: S. Indrelid et. al. (Red.). *Festskrift til Anders Hagen.* Arkeologiske Skrifter, 1988(4), s. 325 – 341. Historisk Museum, Universitetet i Bergen.

Røstad, I. M.

- 2003. Båten som symbol i jernalderen og jernalderforskningen. *Viking*, 66, s. 31-48.

Rubio, S. L.

- 2011. Gender Thinking in the Making: Feminist Epistemology and Gender Archaeology. *Norwegian Archaeological Review*, 44(1), s. 21-39.

Rygh, O.

- 1885. *Norske Oldsager: ordnede og forklarede*. Cammermeyer, Christiania.
- 1885b. Anden Afdeling: Oplysninger om de afbildede oldsager. I: *Norske Oldsager: ordnede og forklarede*. Cammermeyer, Christiania.

Samdal, M.

- 2000. Amuletter. Gjenstander med amulettkarakter i vestnorske graver i tidsromet 350–1000 e.Kr, Bergen. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen, Bergen.

Sanmark, A.

- 2015. Women at the Thing. I: N. Coleman & N. Løkka (red). *Kvinner i Vikingtid*. Scandinavian Academic Press, Oslo.

Schaadt, N. & Grundvad, L.

- 2016. Lokemasken: Var Loke en beskytter? *Chaos* 66(II), s. 91-110. Chaos & Forlaget Chaos, København.

Schjødt, J. P.

- 2009. Diversity and its consequences for the study of Old Norse religion: What is it we are trying to reconstruct? I L. Slupecki & J. Morawiec. *Between Paganism and Christianity in the North*, s. 9-22. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego

Shetelig, H.

- 1912. *Vestlandske Graver fra Jernalderen*. Grieg.

Sigurðsson, J.V.

- 2008. *Det norrøne samfunnet: Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*. Pax, Oslo.

Simek R.

- 2006 *Dictionary of Northern Mythology*, Cambridge.

Simonsen, M. F.

- 2015. En hårete historie om hår og kam i jernalder og middelalder. I: M. Vedeler & I. M. Røstad (red.). *Smykker. Personlig pynt i kulturhistorisk lys*, s. 181-210. Museumsforlaget, Trondheim.

Skaare, K.

- 1976. *Coins and coinage in Viking-Age Norway: the establishment of a national coinage in Norway in the XI century, with a survey of the preceding currency history*. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.

Sofaer, J. R.

- 2006. *The body as material culture, A Theoretical Osteoarchaeology*. Cambridge University Press, Cambridge.

Sognnes, K.

- 1979. Arkeologiske modeller for Vestlandets vikingtid. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Museet, Universitetet i Trondheim.

Solberg, B.

- 1984. Norwegian spear-heads from the Merovingian and Viking periods. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen.

Solberg, B.

- 1985. Social Status in the Merovingian and Viking Periods in Norway from Archaeological and Historical Sources. *N.A.R.*, 18 (1-2).
- 2003. *Jernalderen i Norge*. 2.utg. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.

Solli, B.

- 2002: *Seid*. Pax Forlag.

Soma, R.

- 2007. Haugbrott og Herskermakt - Om gravrøveri som ritual. Masteroppgave - Nordic Viking and medieval culture. Universitetet i Oslo - Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.

Sørensen, M. L. S.

- 1991. The Construction of Gender Through Appearance. I: N. D. Willows & D. Walde (red.). *The archaeology of gender: proceedings of the twenty-second Annual Conference of the Archaeological Association of the University of Calgary*. Archaeological Association, University of Calgary.
- 2000. *Gender Archeology*. Marston Book Services Limited, Oxford
- 2013. The History of Gender Archaeology in Northern Europe. I: D. Bolger (red.). *A Companion to Gender Prehistory*. John Wiley & Sons.

Sørheim, H.

- 2011: Three Prominent Norwegian Ladies with British Connection. *Acta Archaeologica*, 82 (2011). 17-54
- 2015. Female Traders and Sorceresses. I: Coleman, N. & Løkka, N. (red.). *Kvinner i Vikingtid*, s. 107-120. Scandinavian Academic Press, Oslo.
- 2018. Sentralsted, tettsted, knutepunkt, by: Bosetningshierarkier og sentraldannelser på Vestlandet fra jernalder til middelalder. UBAS 10.

Søvsø, M.

- 2019. Gørding-slangen – et mesterværk i guldfiligran fra vikingetiden. Sydvestjyskemuseer.wordpress.com. Tilgjengelig: <https://sydvestjyskemuseer.wordpress.com/2019/02/22/goerding-slangen-et-mestervaerk-i-guldfiligran-fra-vikingetiden/> (sist besøkt 4.11.19).

Spencer-Wood, S. M.

- 2011. Introduction: Feminist Theories and Archaeology, *Archaeologies*, 7(1), s. 1-33.

Stalsberg, A.

- 1987. The interpretation of women's objects of Scandinavian origin from the Viking period found in Russia. I: R. Bertelsen, A. Lillehammer, & J-R- Næss (red.). *Were they all men? An examination of sex roles in prehistoric society: acts from a workshop held at Utstein kloster, Rogaland 2.-4. November 1979* (NAM-forskningsseminar nr 1). AmS-Varia, vol. 17. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Standal, R.

- 1995. *Vegar før vegar var 1: Farleier over fjell og bre i Nordfjord*. Eget forlag, Volda.

Steinsland, G.

- 2005: *Norrøn Religion*. Pax Forlag.

Storli, I.

- 2000. «Barbarian» of the North: Reflections on the Establishment of Courtyard Sites in North Norway. *Norwegian Archaeological Review* 33(2), s. 81-103.
- 2001. Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder. *Viking*, vol. LXIV, s. 87-111.
- 2010. Court Sites of Arctic Norway: Remains of Thing Sites and Representations of Political Consolidation. Processes in the Northern Germanic World during the First Millenium AD? *Norwegian Archaeological Review* 43(2), s. 128-144.

Strömback, D.

- 2000. *Sejd*. Acta academiae regiae Gustavi Adolphi (del 72). Kungl. Gustav Adolfs Akademien for svensk folkkultur, Hedemora.

Strömberg, M.

- 1982. Fynd från Hannas. *Ale, Historisk tidskrift för Skåneland* 1982(1), s. 3-14. Bloms Boktryckeri, Lund.

Stylegar, F-A.

- 2007: A couple and their sorceress? Ka. 294-296. I: D. Skre (red.): *Kaupang in Skiringssal*. Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 1, Norske Oldfunn XXII, s. 96-99. Aarhus University Press & the Kaupang Excavation Project, University of Oslo.

Sundqvist, O.

- 2007: *Kultledare i fornskandinavisk religion*. Occasional Papers in Achaeology. OPIA 41., Uppsala

Thomas, J.

- 2000. Death, Identity and the Body in Neolithic Britain. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 6(4), s. 653-668.

Tolley, C.

- 1994. The shamanic seance in the Historia Norvegiae. *Shaman*, 2/2, s. 135-156.

Ulriksen, J.

- 2018. A Volvas grave. *Offa*, Band 71/72-2014/15. Wachholtz Verlag – Murmann-Publishers, Kiel/Hamburg

Undset, I.

- 1878. *Norske Oldsager i fremmede Museer: en oplysende Fortegnelse.*, Dybwad, Kristiania.
- 1888. *Norske jordfundne Oldsager i Nordiska Museet i Stockholm.* Dybwad, Christiania.

Wilkie, L. A. & Hayes, K. H.

- 2006. Engendered and Feminist Archaeologies of the Recent and Documented Pasts. *Journal of Archaeological Research* (2006)14, s. 243-264.

Williams, G., Pentz, P. & Wemhoff, M. (red.).

- 2014. *Vikings: Life and Legend.* Cornell University Press.

Wylie, A.

- 2017. What knowers know well: standpoint theory and gender archeology. *Scientiae Studia*, 15(1), s. 13-18. English Reprint.

Zeiten M. K.

- 1997. Amulets and Amulet Use in Viking Age Denmark. *Acta Archaeologica* 68, s. 1-74.

Zihlman, A.L.

- 1978. Women in Evolution, Part II: Subsistence and Social Organization among Early Hominids. *Signs*, 4(1), s. 4-20.

Øye, I.

- 2006. Kvinner som tradisjonsformidlere - Rom og redskaper. I: R. Barndon (red.). *Samfunn, symboler og identitet – festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*, s. 439-453. Arkeologisk Institutt, Universitetet i Bergen, Bergen.
- 2016. When did weaving become a male profession? *Danish Journal of Archaeology* 5(1-2), s. 34-51.

Årbøker, tilvekster og nettressurser:

BMÅ 1904/6: Bergen Museums Årbok 1904, nr. 6

BMÅ 1901/12: Bergen Museums Årbok 1901, nr. 12.

FNFB 1887: Foreningen for Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Årsberetning for 1887

The volva Walk: <https://portofnordfjordeid.no/the-volva-walk/> (sist besøkt: 2.12.19)

MUSIT: <https://musit.unimus.no> (sist besøkt: 15.9.18)

Unimus: <http://www.unimus.no/arkeologi/forskning/index.php> (sist besøkt: 1.12.19)

Universitetsmuseenes Topografisk Arkiv: Topark

Svenska Historiska Museets digitale funndatabase: <http://mis.historiska.se/mis/sok/sok.asp>
(sist besøkt: 27.11.19)

British Museum søkbare museumskolleksjon:

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx (sist besøkt:
20.11.19)

Svenska Historiska Museets digitale utstilling: <https://www.flickr.com/photos/historiska/> (sist
besøkt: 15.11.19)

Askeladden: <https://askeladden.ra.no/> (sist besøkt: 20.9.19)

Annet:

Personlig kommunikasjon: Samtale med Leszek Gardela 14.2.2018 ang. staven fra Gutdalen.

Appendiks: Katalog

Katalogen omfatter gravfunn som inneholder staver tilsvarende Bøgh-Andersens (1999) type III fra Sogn og Fjordane og Hordaland. Utvalget er basert på forskning på staver/stekespidd fra Jan Petersen (1951), Susanne Bøgh-Andersen (1999), Neil Price (2002) og Leszek Gardela (2016). Funnene er sortert etter museumsnummer i stigende rekkefølge og supplert med gårdsnavn, kommune, og gårds- og bruksnummer. For hvert funn vil det redegjøres for stavens type, mål og utseende, for tilknyttede funn, kontekst, kjønnsbestemmelse, datering og funnomstendigheter. Liste over litteratur er vedlagt hvert funn, samt summert i slutten av dokumentet. Gjenstander er sortert etter kategori (draktutstyr/smykker, våpen, redskap, øvrige). Kjønnsbestemmelser og dateringer av gravene er basert på Petersen (1951) og Bøgh-Andersen (1999). Eventuelle justeringer av disse dateringene er redegjort for i kapittel 5. Hvert gravfunn er illustrert med foto med målestokk i cm. Alle bilder er mine egne, med mindre annet er oppgitt. Bilder er beskrevet i egen fotoliste vedlagt hvert funn. Beskrivelser av stavene er basert på egne undersøkelser foretatt ved Universitetsmuseet i Bergen i perioden 20.7.2017 - 11.8.2017. Øvrige funn- og kontekstbeskrivelser tar utgangspunkt i opplysninger samlet fra universitetsmuseenes samlingsdatabaser (katalogtekst i MUSIT), tilvekster, årbøker, innskrifter, oversiktsverk og brev og dokumenter fra Universitetsmuseet i Bergens topografiske arkiv.

Forkortelser:

BMA = Bergen Museums Aarbok

BMT = Bergen Museums Tilvekst

ÅFNFB = Årbok til Foreningen til Norske Fortidsminnesmærkers Bevaring

R = Norske Oldsaker, O. Rygh.

B3M og B3U= Bøgh-Andersens type III, med og uten utvidet håndtakskonstruksjon

10/20 = Gårdsnummer 10, bruksnummer 20

SoF, Hord. = Sogn og Fjordane, Hordaland

Oversikt over funn behandlet i katalogen:

B1166 (B1164-1177 og B485) - HELLEBUST, GAULAR, SoF (26/1)	2
B2782 - SØRHEIM, LUSTER, SoF (57/1)	4
B3308 - VOTNO, LINDÅS, Hord. (170/2)	6
B3456 - KVÅLE, SOGNDAL, SoF (23/ 12)	8
B4506 - MINDRESUNDE, STRYN. SoF (39/ 1).....	10
B4511 - HOPPERSTAD, VIK, SoF (39/10)	12
B4969 – FURE, ASKVOLL, SoF (34/ 7)	14
B5525 – GUTDALEN, STRYN, SoF (14/3)	16
B5717/B5766– HILDA, INNVIK, SoF (42/1).....	20
B5764 – MYKLEBOST, EID, SoF (44/89)	23
B6228 – VEKE, VOSS, Hord. (27/2).....	25
B6657 – TRÅ, GRANVIN, Hord. (97/1-2).....	28
B7066 – HØYHEIM, LUSTER, SoF (71/4)	30
B7653 – ARNESTAD YTRE, GLOPPEN, SoF (8/1).....	32

B1166 (B1164-1177 og B485) - HELLEBUST, GAULAR, SoF (26/1)

Stav: Ubestemmelig type. Jernstang med firkantet tverrsnitt. 81,5 cm total lengde. Stangen er 1 cm bred øverst og tynner ned i spiss ende. Den øvre enden slutter i en kvadratisk jernplate, med mål 3 cm lang, 3 cm bred, 1 cm tykk, med en liten «pigg» på toppen. Denne staven mangler håndtak slik de andre stavene har og det lar seg vanskelig avgjøre om piggen på jernplaten er rest av en utvidet håndtakskonstruksjon eller ei.

Andre funn: Tveegget sverd; spydspiss; 2 økseblader med sølvpryd; 4 pilspisser; brudstykke av skjoldbule; tverrøks; liten knekt hammer; bruddstykke av sigd; slipestein; 2 bisseringer; spore; liten bronseskål som sannsynligvis er en del av en balansevekt; jernring med krampe (sannsynligvis tilhørende et skrin).

Kontekst: Gravhaug, ukjent likbehandling. Sannsynlig grav i hellekiste.

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert, mann

Datering: Typologisk datert til 700-tallet.

Funnomstendigheter: Innlevert av grunneier i 1832. Haugen er opplyst å ha målt mellom 6-8 meter i diameter.

Litteratur: Nicolaysen 1862-1866: 487; Lorange 1875: 184; Petersen 1951: 426; Fett 1957-3: 4; Bøgh Andresen 1999: 47; Price 2002:193; Gardela 2016: 296.

Figurliste:

1: Fullfigur av stav. Foto: Julie Westlye.

1.a: Nærbilde av endeknapp. Foto: Julie Westlye.

0
10
20
30

Fig. 1.a. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 1. Foto: Julie B. Westlye.

B2782 - SØRHEIM, LUSTER, SoF (57/1)

Stav: Type B3M. Jernstang med firkantet tverrsnitt. Staven er spesielt godt bevart. Staven måler 92 cm i total lengde. Stangen er 1 cm bred øverst og tynner ned i spiss ende. Håndtaket er 16 cm langt og består av totalt fire (en knekt) doble, vridde jerntråder. Jerntrådene buer utover og omkranser en midtstang med firkantet tverrsnitt. Håndtaket er innrammet på hver ende av kvadratiske jernplater som måler 3 cm lang., 3 cm bred og, 1 cm tykk. Jernplaten på øvre ende har en bevegelig ring festet på enden, 6 cm i ekstern diameter, hvori er festet et bevegelig korsformet anheng av jern. Anhenget er ca. 6 cm langt. Håndtaket har en utypisk drastisk utbuing. En rund jernskive er plassert i midten av håndtaket, på innsiden av jerntrådene.

Kontekst: Gravhaug? Usikker kontekst.

Datering: Generelt datert til vikingtid. Dateringsgrunnlag ukjent.

Funnomstendigheter: Innlevert av grunneier i 1872. Funnet er nevnt som del av en gravflokk på 3 graver. De andre to gravene lå under haug, men B2782 hadde ingen synlig markering da funnet ble etterregistrert. Funnstedet er oppgitt i Per Fetts beskrivelse som «Brandsted», uten noen nærmere forklaring (Fett 1954:10). Lorange oppgir derimot funnstedet som gravhaug (Lorange 1875:174). Muligens er det snakk om en brent grav under en haug som senere er bortryddet. Det er ikke kjent andre tilknyttede funn.

Litteratur: ÅFNFB 1872: 68; ÅFNFB 1873: 137; Lorange 1875: 174; Pettersen 1951: 427; Fett 1954-1: 10; Bøgh Andresen 1999: 47; Price 2002: 193; Gardela 2016: 314.

Figurliste:

2: Fullfigur av stav. Foto: Julie B. Westlye.

2.a: Nærbilde av håndtak. Foto: Julie B. Westlye.

2.b: Nærbilde av ring med torshammer. Foto: Julie B. Westlye.

0
10
20
30

Fig. 2.a. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 2.b. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 2. Foto: Julie B. Westlye.

B3308 - VOTNO, LINDÅS, Hord. (170/2)

Stav: Mulig type B3U. Jernstang med firkantet tverrsnitt. Staven måler 98 cm i full lengde. Stangen er 1 cm tykk øvers og tynner ned i en spiss. Staven er bøyd og brukket på midten. Øverst på stangen er en rund jernskive, ca. 1 cm tykk og 3 cm i diameter. Håndtaket er avbrukket, men restene av håndtaket tyder på at den mest sannsynlig tilhørte type B3U.

Andre funn: Oval bronsespenne; firkantet bronsesmykke med dyreornamentikk; øse med langt skaft (bøyd og knekt); vevsverd i jern (bøyd og knekt); bruddstykker av vevsverd i hvalbein; saks (spissene avhugget); bruddstykker av sigd; bruddstykker av kniv; bruddstykker av bissel.

Kontekst: Kremasjonsgrav under haug. Haugen er kalt «Likhaugen» og kan være en naturlig forhøyning. Mulig grav i hellekiste.

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert, kvinne.

Datering: Typologisk datert til 900-tallet

Funnomstendigheter: Graven ble oppdaget i 1879. Omstendighetene rundt utgravingen er ikke kjent. Graven lå på en høyde, vest for gården. Den var 30 m lang og orientert i lengderetning nord-sør, på langs med dalføret. Gjenstandene lå samlet med kull og brente bein like over den opprinnelige grunnen, plassert noe nord for haugens sentrum og nærmest vestlig side. Alle gjenstandene har vært brent. Staven, øsen, vevsverdet i jern og saksen er alle destruert med hensikt. De resterende gjenstandene er ufullstendige og muligens destruert med hensikt. Noen kilder hevder at haugen også inneholdt en mannsgrav og at begge gravene var innrettet i hellekister.

Litteratur: ÅFNFB 1879: 242-243; Petersen 1951: 427; Fett 2001; Bøgh Andresen 1999: 47; Price 2002: 192; Gardela 2016: 318.

Figurliste

3: Fullfigur av stav. Foto: Svein Skare, Universitetet i Bergen

3.a: Nærbilde av håndtak. Foto: Svein Skare, Universitetet i Bergen

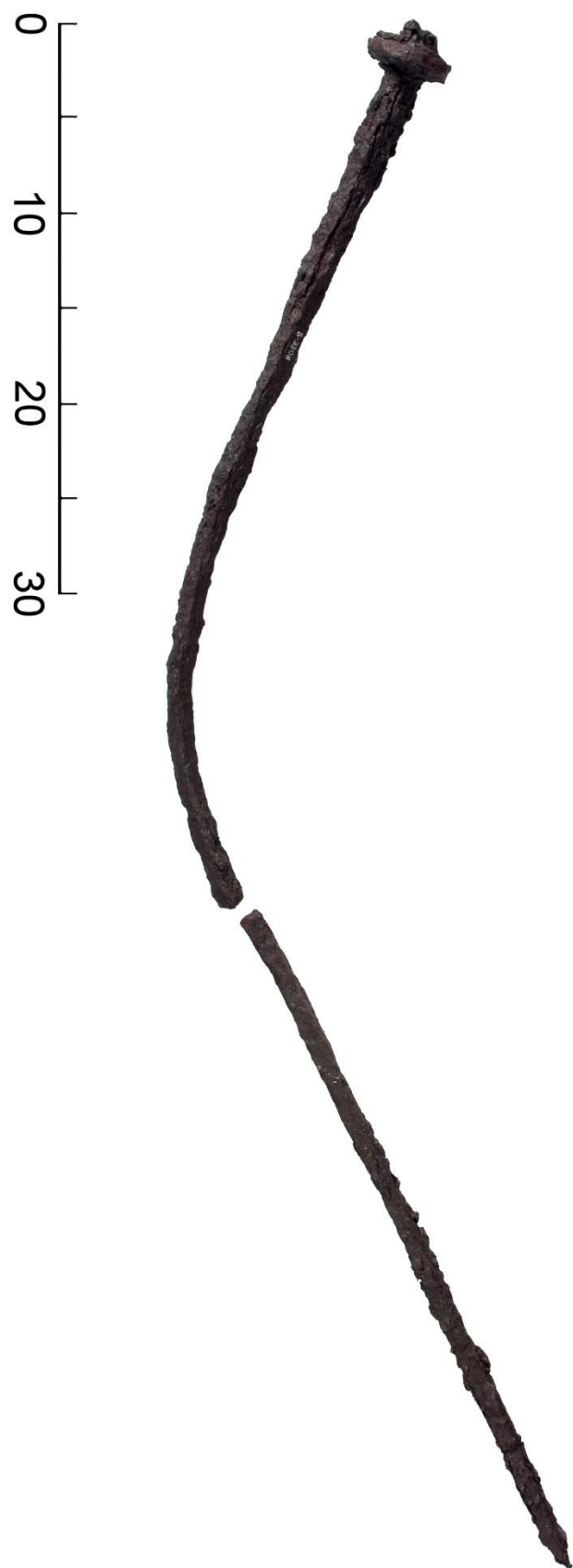

Fig. 3.a. Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.

Fig. 3. Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.

B3456 - KVÅLE, SOGNDAL, SoF (23/ 12)

Stav: Type B3M. Jernstang med firkantet tverrsnitt. Staven måler 79 cm lang totalt. Stangen er 1 cm bred øverst og tynner ned i spiss ende. Håndtaket er ca. 13 cm langt og består av ni vridde jerntråder som buer svakt utover. Håndtaket er innrammet av to firkantede jernplater i hver ende, med mål 3 cm lang, 3 cm bred og 1 cm tykk. Jernplatene er dekorert med innstemplede prikker. Den øvre jernplaten på håndtaket har to runde hemper festet på øvre flatside. I den ene hempen henger en jernring, ca. 4 cm i ytre diameter. Høyst sannsynlig har det hengt en lik ring i den andre hempen.

Andre funn: 2 ovale bronsespenner; smeltet oval bronsespenne; trefliket bronsespenne; skjoldbule; grytehank; øse med rester av kremerte bein; stekepanne; skaft til stekepanne; bronsenål; 12 buede jerntinner (linhekle); spinnehjul av kleberstein; 2 spinnehjul av brent leire; vevskje av jern; knivblad; saks; 2 sigder; lampe/fakkholder i jern; ubrent skål i bronse med brente gjenstander; liten jernskål (muligens til en skålvekt); 3 like jernnøkler; liten nøkkel ufullstendig bissel; kistebeslag; bruddstykker av skrinlås; uvisst antall jernringer av forskjellig størrelse; firkantet, avhugget stykke stål; uvisst antall klinknagler.

Kontekst: Kremasjonsgrav med beinrester lagt i øse. Anlagt under gravrøys.

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert, kvinne.

Datering: Typologisk datert til 900-tallet.

Funnomstendigheter: Funnene ble gjort i en bakke i forbindelse med markarbeid og innlevert til museet i 1880. Like bortenfor funnstedet skal det ha vært spor etter en bortryddet gravrøys. Det er dermed sannsynlig at det opprinnelig har vært en haug over graven som senere har blitt ryddet bort. Brente fragmenter av brent bein sitter på mange av funnene. Brente bein lå i en øse, med en liten stekepanne over som lokk. Med unntak av en bronseskål har alle gjenstandene vært med på likbålet. Bronseskålen lå like ved øsen og inneholdt bronsesmykker, nøkler og flere uspesifiserte små gjenstander. Øvrige gjenstanders plassering er ikke spesifisert.

Litteratur: ÅFNFB 1880: 241-244; Pettersen 1951: 427; Fett 1955-6: 6; Bøgh Andresen 1999: 47; Price 2002:192; Gardela 2016: 314.

Figurliste:

4: Fullfigur av stav. Foto: Julie B. Westlye.

4.a: Nærbilde av håndtak. Foto: Julie B. Westlye.

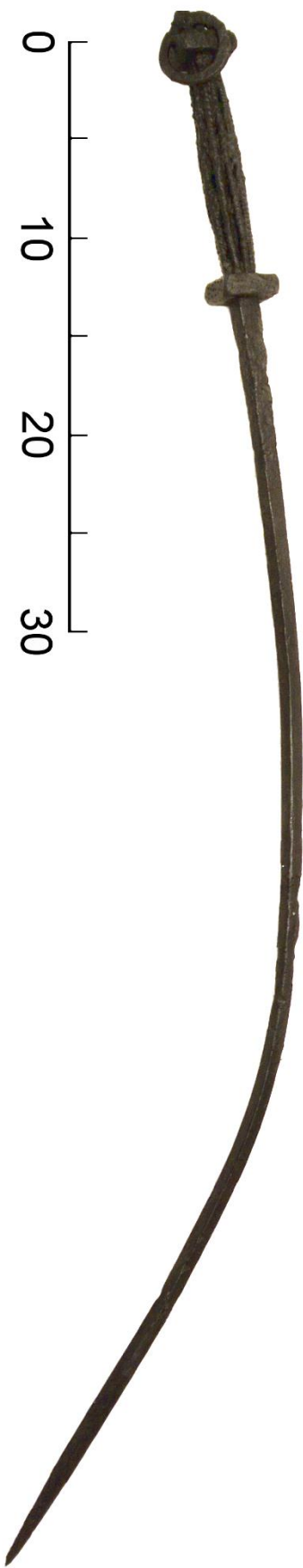

Fig.4. Foto: Julie B. Westlye.

*Fig. 4.a. Foto:
Julie B. Westlye.*

B4506 - MINDRESUNDE, STRYN. SoF (39/ 1)

Stav: Type B3M. Jernstaven er i svært dårlig stand og det er vanskelig å avgjøre hvordan den opprinnelige formen har vært. I sin nåværende tilstand måler den 83 cm lang totalt. Bredden på stangen varierer, men i de mindre forvitrede delene måler den ca. 1 cm og ser ut til å ha hatt firkantet tverrsnitt. Det er en mulighet for at deler av stavens øvre ende mangler. Staven er beskrevet i ulike funnomtaler som med et 17 cm langt håndtak, sammensatt av vridde jernstenger. Det er dermed mulig at staven var mer komplett og bedre bevart da den først ble funnet og at man da tydelig kunne se et håndtak av type B3M.

Andre funn: Tveegget sverd; spydspiss; uvisst antall pilspisser (tapt); skjoldbule; kvartsbryne; betalingsring i gull; spannfornet leirkar (Gruppe D3).

Kontekst: Flatmarksgrav markert med steinsetting. Inhumasjon i hellekiste.

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert, mann.

Datering: Typologisk datert til 700-tallet (800-tallet).

Funnomstendigheter: Arkeologisk undersøkt i 1887. Graven er en av seks fra samme plass. På marken gravene ble funnet sto et ukjent antall, loddrette steinblokker, ca. 2,5 m høy og 1,2 m. bred. Ved fire av disse ble det funnet graver i hellekiste tett inntil steinens n-v side, med en femte hellekiste funnet frittstående (B4506-10). Den sjette graven var en hellekiste under haug med reist stein (B4505). B4506 var markert på overflaten med en halvsirkel steiner, lagd fra nv-n-sø. Kisten var mellom 2-3 meter lang, orientert ø-v. Leirkaret og slipesteinen lå i vest., staven lå tvers over og resten lå i øst.

Litteratur: ÅFNFB 1887: 14-15; Shetelig 1912: 202; Petersen 1951: 426; Fett 1961-15: 12, 13; Bøgh Andresen 1999: 47; Price 2002: 193; Kristoffersen & Magnus 2010; Gardela 2016: 304.

Figurliste:

5: Fullfigur av stav. Foto: Julie B. Westlye.

5.a: Nærbilde av håndtak. Foto: Julie B. Westlye.

0
10
20
30

Fig. 5.a. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 5. Foto: Julie B. Westlye.

B4511 - HOPPERSTAD, VIK, SoF (39/10)

Stav: Type B3U. Jernstang med firkantet tverrsnitt og håndtak av bronse. Staven er 83 cm lang totalt. Stangen er 1 cm bred øverst og tynner ned i spiss ende. Håndtaket er knekt av fra resten av staven, men er ellers bevart i meget god stand. Håndtaket er i bronse, smidd sammen over hovedstangen. Det måler 15 cm langt, 2 cm bredt og 1 cm tykt. Konstruksjonen er komplisert og kunstferdig detaljert. Håndtaket er avgrenset i hver ende med polyhedriske endeknapper. Øvre knapp har en hempe av støpt av bronse, ca. 3,5 cm i diameter, med en ring hengende i. Hempen er ikke loddet fast til knappen som i andre eksempler, men er bevegelig i alle retninger. Øvre knapp er dekorert med langsgående linjer, den nedre knappen er dekorert med et enkelt innrisset mønster av båndfletting på begge flatsider. Håndtaket er ellers dekorert med enkle innrissinger av streker og trekanter.

Andre funn: Perle i sølv med filigransarbeid i spiralmønster; 7 perler av bl. a. mosaikk, agat og glass; øse/sil av bronse; stekepanne; 2 kvernsteiner (ikke innlevert); sømglatte av glass; vevskje; 2 spinnehjul av kleberstein; 9 vevlodd (ikke innlevert); bruddstykker av et dekorert bronsekar; rester av et mindre, lignende bronsekar; rester etter et sannsynlig koppformet bronsekar; trespann med beslag og bånd av bronse, dekorert med innrissede ornamenter i irsk mønster; beger av hvitt glass; lite flaskeformet kar av gulhvitt glass; rester av et brannskadet glasskar; skålvekt med skåler og vektstang i fortinnet bronse; vektlodd av bly overtrukket med bronse med irsk dekor; vektlodd av bly formet som et dyrehode, overtrukket med bronse med irsk dekor; vektlodd av bly formet som en flattrykt kule, overtrukket med bronse og dekorert med tegn lignende de på kufiske mynter; vektlodd av lignende form som forrige; vektlodd av bly formet som en avskåret kjegle; halvdel av en kufisk mynt; bøyleformet håndtak av jern med dyrehoder i hver ende og to tilhørende hasper (til et skrin); bronsenøkkel (boltlås-nøkkel); fyrstål; 2 bissel; skjebor; tverrøks/jordhakke; rangle; nagler;

Kontekst: Ingen synlig overflatemarkering. Sannsynlig kremasjon. Mulig båtgrav.

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert, kvinne

Datering: Typologisk datert til 800-tallet

Funnomstendigheter: Funnet i sammenheng med privat bygningsarbeid og innlevert museet i 1887. Graven skal ha vært funnet i et naturlig opphøyet landskap, beskrevet som en morenedannet, lang voll. Det skal ha vært funnet en rekke klinknagler som alle hadde spor etter tre. Dette tyder på at graven har vært innrettet i en båt. Kun en del av klinknaglene funnet skal ha vært sendt inn til museet. Da området ble utgravd ble det opplyst om et lag sort jord og kull. Perlene fra graven har vært brent, men alt øvrig gravgods er ubrent.

Litteratur: ÅFNFB 1887: 15-16; Pettersen 1951: 427; Fett 1954-9:10, 11; Bøgh Andresen 1999: 47; Price 2002:196; Gardela 2016: 300.

Figurliste:

6: Rangle. Foto: Julie B. Westlye.

6.a: Fullfigur av stav. Foto: Julie B. Westlye.

6.b: Nærbilde av håndtak. Foto: Julie B. Westlye.

6.c: Detalj av dekorasjon på håndtaket. Foto: Julie B. Westlye.

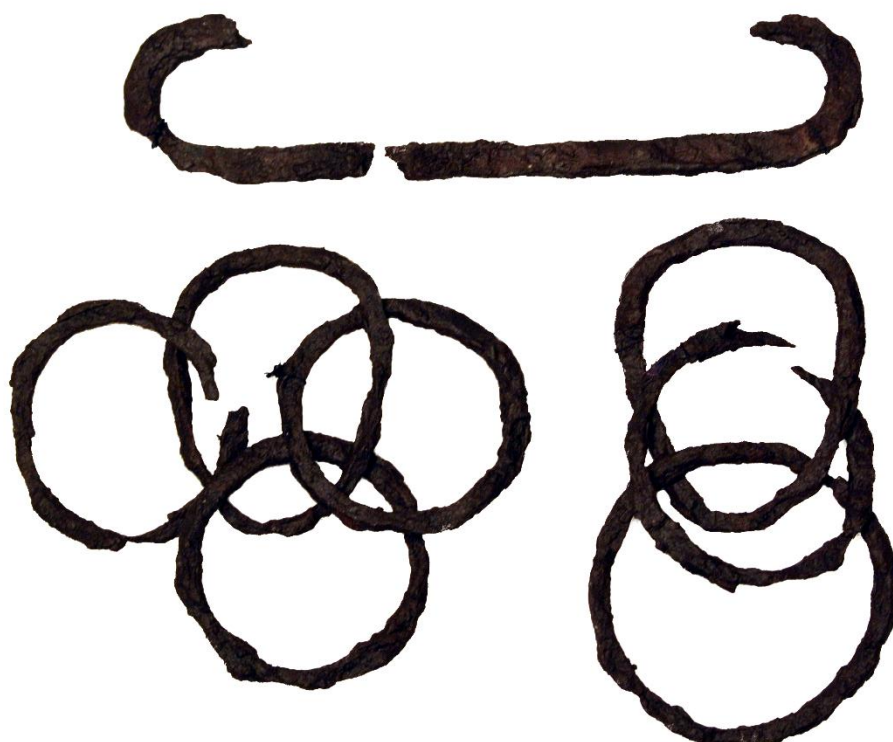

Fig. 6. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 6.a. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 6.b. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 6.c. Foto: Julie B. Westlye.

B4969 – FURE, ASKVOLL, SoF (34/ 7)

Stav: Type B3M. Jernstang med firkantet tverrsnitt. Staven er knekt i tre stykker og er ellers i dårlig stand. Staven er ca. 84 cm lang totalt. Stangen er ca. 1,5 cm bred øverst og tynner ned i spiss ende. Håndtaket er ca. 13 cm langt og består av fire jerntråder (om disse har vært vridd er uvisst), innrammet av to sylindriske jernstykker, ca. 3 cm i diameter og 1 cm tykk. En liten, utstikkende del på øvre del av håndtaket kan være rester av en hempe.

Andre funn: Ryggknappspenne (R639) i fortinnet og forgylt bronse; 22 perler av bronse og glass; bruddstykker av et sølvbånd (sannsynligvis del av en armring); irsk beslagstykke i forgylt bronse, omgjort til spenne; tøystumper (tapt); skjeggøks (Petersens type B); gryte; bruddstykker av grytehank.

Kontekst: Kremasjonsgrav i kammer. Ingen synlig overfalte­markering.

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert, kvinne

Datering: Typologisk datert til før 800-tallet. (Første halvdel av 800-tallet)

Funnomstendigheter: Gjenstandene var funnet i et kull-lag i et kammer under flat mark. Det foreligger svært få funnopplysninger. Det har blitt foreslått at gjenstandene stammer fra to graver, en mannsgrav og en kvinnegrav (Fett 1957-2:7).

Litteratur: ÅFNFB 1893: 146-148; Pettersen 1951: 426; Fett 1957-2: 7, 8; Bøgh Andresen 1999: 48; Price 2002: 192; Gardela 2016: 290.

Figurliste:

7: Fullfigur av stav. Foto: Julie B. Westlye.

7.a: Nærbilde av håndtak. Foto: Julie B. Westlye.

7.b: Nærbilde av jerntråder i håndtaket fra undersiden. Foto: Julie B. Westlye.

0
10
20
30

Fig. 7. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 7.a. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 7.b. Foto: Julie B. Westlye.

B5525 – GUTDALEN, STRYN, SoF (14/3)

Stav: Type B3M. Jernstang med firkantet tverrsnitt og utvidet håndtakskonstruksjon. Staven er ca. 100 cm. lang totalt, stangen er 1 cm bred øverst og tynner ned i spiss ende. Håndtaket er 16 cm langt og består av 6 vridde jerntråder (én knekt) som buer utover, plassert rundt en tykkere, på lik måte vridt midtstang. På alle de 5 hele stengene er det festet en ring, ca. 4 cm i ytre diameter. To polyhedriske jernstykker avslutter håndtaket i begge ender, ca. 3 cm lang, 3 cm bred, 3 cm tykk. På øvre ende av håndtaket er det en hempe hvori kan ha vært festet en ring.

10 jernringer (10-11cm i ytre diameter), festet i en krampe som igjen har vært festet i trevirke.

Tradisjonelle kvinnegjenstander: Avlang bronsespenne (P137); bruddstykker av bronsespenne lik den foregående; hengesmykke i bronse formet som en kveilet slange; 2 hengesmykker i bronse formet som stiliserte mannsansikter; rundt hengesmykke i bronse dekorert med spiralmønster; 5 hengesmykker med perlelinjer i spiralmønster (to ufullstendige); en rekke sammensmeltede perler hvorav 15 kan skjelles av ulikt materiale (glass, karneol, leire og krystall); jernhank med rester av klebergryte; 2 spinnehjul i brent leire; bruddstykker av en dekorert langkam av ben; kroknøkkel; 2 flate jernringer; rembeslag; flate beslag; kramper; forskjellige jernrester; bein av menneske og fugl (tamhøne).

Kontekst: Kremasjonsgrav under haug.

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert, kvinne.

Datering: Typologisk datert til 900-tallet.

Funnomstendigheter: Utgravd av grunneier og innsendt museet i 1898. Gravhaugen målte 4 m. i diameter og var 70 cm høy. De kremerte beinrestene og smeltede perlene vitner om at det er en branngrav. Ikke alle gjenstander viser tegn på å ha vært brent.

Litteratur: BMÅ 1904/6: 25-27; Pettersen 1951: 426; Fett 1961-15: 3, 7-8; Bøgh Andresen 1999: 47; Price 2002:192; Gardela 2016: 294.

Figurliste:

8: Fullfigur av stav. Foto: Julie B. Westlye.

8.a: Nærbilde av håndtak. Foto: Julie B. Westlye.

8.b: Hengesmykker. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 8. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 8.a. Foto: Julie B. Westlye.

Fig.8.b. Foto: Julie B. Westlye.

B5717/B5766– HILDA, INNVIK, SoF (42/1)

Stay: Type B3M. Jernstang med firkantet tverrsnitt og utvidet håndtakskonstruksjon. Staven måler 74,5 cm i total lengde. Stangen er 1 cm i bred øverst og tynner ned i spiss ende.

Håndtaket er 10,5 cm langt. Det ser ut til å ha vært 4 vridde stenger totalt i håndtaket, men kun én er fortsatt hel. Den gjenværende stangen buer utover fra en midtstang med firkantet tverrsnitt. Håndtaket er innrammet i hver ende av en firkantet jernplate med avrundende kanter, ca. 2,5 cm lang, 2,5 cm bred og 1,5 cm tykk. Øvre jernplate har en hempe hvori er festet en bevegelig ring, ca. 4,4 cm i ekstern diameter.

Andre funn: 2 ovale bronsespenner (R652); perle i sølv (R695); 5 perler av glass, krystall og mosaikk; 2 glassperler skadet av ild (tilhørende B5766); tekstil (tapt); skjoldbule; stort gaffelformet stekespidd; øse; 2 kjegleformede spinnehjul av henholdsvis leire og kleberstein; bruddstykker av vevskje i ben; saks; sigd; kniv; nålebryne (type); spiss av jern (mulig lampe); bruddstykker av en bronsekjele med beinrester i (tilhører B5766); gjenstand med ukjent formål, bestående av jernstenger med løkker festet i (mulig ledd i en liten lenke); dekorert haspe av jern med et dyrehode av bronse i enden (mulig rester av kistelås); 4 bruddstykker av kramper og hasper av jern med rester av trevirke (til kiste); jernring med en spiss som har vært festet i trevirke (mulig til kiste); bruddstykker av beslag av jernblikk med nagler av bronse og jern som har vært festet i trevirke (mulig til kiste); 2 jernringer; stykke av et flatt jernbånd; 38 klinknagler og 8 spiker; 11 klinknagler (tilhørende B5766); brente bein; nøkkel; liten jernring hvor det henger 9 torshammere av jern (tilhørende B5766).

Kontekst: Kremasjonsgrav med beinrester lagt i bronsekjele. Anlagt under langhaug. Mulig båtgrav.

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert kjønnsbestemmelse, kvinne

Datering: Typologisk datert til 900-tallet.

Funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1901 av grunneier og gjenstandene skjenket museet med detaljerte funnopplysninger. Haugen lå ca. 600 meter fra sjøen. Haugen er beskrevet som «aflang ‘som en omvendt baad’» (BMÅ 1901/12:27). Den målte mellom 20-25 meter lang, orientert nø-sv, og var spiss i endene. Haugen var bygget av grus med ca. 0,5 meter kullblandet jord over. I dette jordlaget lå funnene B5717. Et uvisst antall gjenstander (deriblant sigden, jernhaspen, deler av en liten jernlenke, spennene og tekstilrester) lå samlet, dekket av flate heller, like under torven. Ved videre graving i haugen ett år senere ble B5766 funnet i samme jordlag og tilhører sannsynligvis samme grav.

Litteratur: BMÅ 1901/12: 25-28; BMÅ 1903/3: 19-20; Petersen 1951: 426; Fett 1960-14: 9, 10; Bøgh Andresen 1999: 47; Price 2002:192; Gardela 2016: 298.

Figurliste:

9. Fullfigur av stav. Foto: Julie B. Westlye.

9.a: Nærbilde av håndtak. Foto: Julie B. Westlye.

9.b. Jernring med torshammere. Foto: Ann-Mari Olsen, Universitetet i Bergen

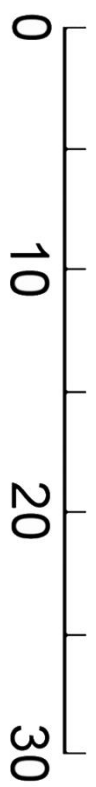

Fig. 9. Foto: Julie B. Westlye.

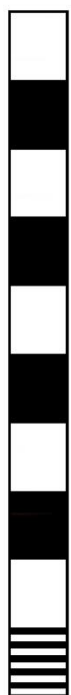

Fig. 9.a. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 9.b. Foto: Ann-Mari Olsen, Universitetsmuseet i Bergen.

B5764 – MYKLEBOST, EID, SoF (44/89)

Stav: Type B3M. Jernstang med firkantet tverrsnitt og utvidet håndtakskonstruksjon. Staven måler 84,5 cm lang totalt. Den er generelt 1 cm bred, men noen steder tykkere grunnet korrosjon. Stangen tynner ned i spiss ende. Håndtaket er knekt på midten, men var mest sannsynlig hel da den ble funnet. Håndtaket måler ca. 16,5 cm langt og består av 4 vridde jernstenger som buer utover rundt en rett midtstang med firkantet tverrsnitt. Håndtaket er avgrenset i hver ende med polyhedriske jernknapper, ca. 3 cm lang, 3 cm bred og 3 cm tykk. Etter katalogteksten skal det ha vært en ring festet i denne staven som var 5,5 cm i ytre diameter (BMÅ 1903/3:21). Denne er ikke bevart.

Tradisjonelle kvinnegjenstander:

Andre funn: Oval bronsespenne (R 652); oval perle i sølv (type); 30 perler av krystall, karneol og glass; 5 sammensmeltede stykker sølv (rester av et flettet kjede); gryte; stekepanne; beinnål; bruddstykker av vevskje i bein; 6 vevlodd; 20 jerntinner (linhekle); sigd; saks; kniv; uidentifisert jernredskap; 2 jernhasper med rester av en krampe (sannsynlig til et skrin); 15 små spiker med rester av tre sammen med små kramper (sannsynlig til skrin); bruddstykker av ring festet i en hempe av flatt jernbånd (mulig til skrin); bruddstykker av jernbeslag; ten/ring/kramper/beslag/krok jern (sannsynligvis til båten); 350 klinknagler og 30 spiker; bein av menneske, fugl (tamhøne) og hund. Det er også funnet et brudstykke av et bryne i haugfylden som ikke hører til gravgodset.

Kontekst: Kremasjonsgrav under haug. Mulig båtgrav.

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert, kvinne.

Datering: Typologisk datert til 900-tallet.

Funnomstendigheter: Funnet ble gjort ved konservatorens undersøkelse i 1902. Haugen er del av en gravflokk som lå tett på kanten av en terrasse og nede ved strandkanten. Haugen var opprinnelig litt avlang, 16-19 m. lang og 2.9 m. høy, orientert øst-vest. Haugen var bygget av grus. I sammenheng med veiutbygging ble én grav funnet i sydlig ende. Her lå et tveegget sverd og en spydspiss (B1734 -B1737). Denne graven er kuttet inn i et høyere lag av haugen og er sannsynligvis en sekundærbegravelse. Ved ettergraving av haugen ble en grav funnet ca. i midten av haugen. Graven besto av et ovalt brannflak (1,80 m. l., 1,30 m. b.), lagt på den opprinnelige grunnen over et lag lys, ren sand. Det hele var dekket med flere lag never. Brannlaget var spredt med kull, brente ben av menneske, hund og fugl (tamhøne) og skjørbrent stein. Nagler og spiker lå spredt over gravlaget, gryten var plassert litt vest for midten og understøttet av mindre stein. Den lå med bunnen opp og med en stekepanne lagt

som lokk over. Gryten inneholdt kun jord og sand. Staven lå for seg selv mot nörd-østlig ende av gravlaget, mens de andre gjenstandene lå tilsynelatende tilfeldig sammen i lagets nordlige halvdel (se fig.8.2.). Likbålet er ikke brent på stedet. I nærheten av denne graven (ca. 125 m. bortenfor) ligger Myklebusthaugen, en av de rikeste kjente gravhaugene fra norsk vikingtid. (B2978-B3000).

Litteratur: BMÅ 1903/3 :21; Shetelig 1912: 188-194; Petersen 1951: 426; Fett 1960-11/12: 5, 6; Bøgh Andresen 1999: 48-50; Price 2002: 192-193; Gardela 2016: 306.

Figurliste:

10: Fullfigur av stav. Foto: Julie B. Westlye.

10.a. Nærbilde av håndtak. Foto: Julie B. Westlye.

10.b: Tegning av stav fra Håkon Shetelig (1912: 193).

0
10
20
30

Fig. 10. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 10.a. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 10.b. Illustrasjon etter Shetelig (1912).

B6228 – VEKE, VOSS, Hord. (27/2)

Stav: Type B3U. Jernstang med firkantet tverrsnitt. Staven er måler 74 cm i total lengde. Stangen er 1 cm tykk øverst og tynner ned i en spiss. Håndtaket er 16 cm langt og buer svakt utover på midten. Stangen er knekt på midten og staven er i generelt dårlig bevaringstilstand. Håndtaket er avgrenset i hver ende med avlange polyhedriske jernknapper. En jernring er festet på enden av øvre knapp, ca. 5,5 cm i ytre diameter. Denne er nå rustet fast til siden av håndtaket.

Andre funn: 2 ovale bronsespenner med spor av forgyllning (P51); oval bronsespenne (P140); armring i sølv (R709); bruddstykker av armring i bronse; 118 perler av glass, rav, karneol og bergkrystall (16 av disse var tredd på små ringer av sølv); tekstil (draktrester); hår av børste; nålehus av bronse med filt og jernnåler inni; to linhekler; spinnehjul av kleberstein; bruddstykker av bly (mulige rester av spinnehjul); 11 vevlodd av kleberstein (i kiste); kniv med treskaft; sigd; meiselformet redskap; bruddstykker av jernring; to koniske jernholker; spiker, beslag og bæreringer (liten kiste); bruddstykker av tre fra kisten; angelsaksisk mynt (stemplet Offa Rex); bein fra menneske (deler av skalle og tenner).

Kontekst: Inhumasjon i trekiste. Anlagt under haug.

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert, kvinne

Datering: Typologisk datert til 900-tallet

Funnomstendigheter: Profesjonelt utgravd av Håkon Shetelig i 1909. Haugen målte ca. 30m i diameter og varierte mellom 3 og 6m i høyde. Haugen var konstruert med et øvre lag av grus og sand som dekket en jordfri røys. Graven var anlagt ca. 7 meter nordøst for haugens sentrum. Den var nedgravd i den opprinnelige grunnen og dekket av heller. Graven lå orientert øst-vest og målte 2,7 meter lang og ca. 1 meter bred. Perlene lå fra hodets plass og nedover brystet, spennene lå sammen midt på brystet, kniven lå i belte høyde, armringene lå i høyde med håndleddet, staven lå langs gravens midtlinje med håndtaket ved armringene og sigden lå vike vest for denne. I vestenden av graven lå kisten med resten av redskapene oppi.

Litteratur: BMÅ 1909/14: 25-27; Petersen 1951: 427; Fett: *Førhistoriske minne på Vestlandet* (online); Bøgh Andresen 1999: 47; Price 2002:196; Gardela 2016: 320.

Figurliste:

11: Fullfigur av stav. Foto: Svein Skare, Universitetet i Bergen.

11.a: Nærbilde av håndtak. Foto: Svein Skare, Universitetet i Bergen.

11.b: Tegning av stav etter Shetelig (1912:210).

0
10
20
30

Fig. 11.a. Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.

Fig. 11. Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.

Fig. 11.b. Illustrasjon etter Shetelig (1912).

B6657 – TRÅ, GRANVIN, Hord. (97/1-2)

Stav: Ubestemmelig type. Jernstang med avbrutt håndtak. Staven måler 88 cm i total lengde. Den er i generelt dårlig bevaringstilstand og kun den nederste endeknappen er bevart. Knappen er firkantet og måler ca. 3 cm lang, 3 cm bred og 1 cm tykk. Ingen spor i endeknappen vitner om hvilken type staven er.

Andre funn: 2 ovale bronsespenner med spor av forgyllning (R652); ufullstendig trefliket bronsespenne med spor av forgyllning; kjede av sølvringer med glassperler; 15 perler av karneol, bergkrystall, leire og glass; stekepanne; bruddstykker av øse; bruddstykker av jernkar; bruddstykker av gryte i kleber; jerntinner (linheke); sømglatte i glass; spinnehjul i kleberstein; vevskje i jern; 11 vevlodd med innrissede kors; bruddstykker av kniv; bruddstykker av saks; 2 skiferbryner; bruddstykke av bronsekjele med fortinnede ører; bruddstykker av øse i bronse; bruddstykke av glassflaske; ringbissel med enkelt led; stykke av liten jernring (mulig del av annet bissell); flate jernbeslag til remtøy; bruddstykker av lås, hasper, bærer og flate beslag (sannsynlig til skrin); jernnagler; brente bein.

Kontekst: Inhumasjon i trekiste. Anlagt under haug. Graven er sekundært anlagt over en eldre kremasjonsgrav.

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert, kvinne.

Datering: Typologisk datert til år 900-950 evt.

Funnomstendigheter: Funn innlevert av grunneier. Graven lå høyt i en bakke over Granvinsvannet. Gravhaugens form og størrelse er ikke registrert. Graven var anlagt noe til venstre i haugen og var orientert i lengderetning nord-sør. Den målte ca. 3 meter i lengde. I sørlige ende lå spennene og perlene, midt i graven lå stekespiddet og i nordre ende lå karene. Ved Sheteligs ettergraving i 1912 kom det frem at graven er sekundær, anlagt over en eldre branngrav i hellekiste som delvis var ødelagt. Til denne tilhører ingen funn, men det er antatt at de brente beinrestene funnet spredt i den yngre graven tilhører den eldste graven.

Litteratur: BMÅ 1913/14: 45-47; Petersen 1951: 427; Olsen 1957; Fett: 2001; Bøgh Andresen 1999: 47; Price 2002: 192; Gardela 2016: 316; Kaland 2006;.

Figurliste:

12: Smykke med perler og anheng. Foto: Svein Skare, Universitetet i Bergen.

12.a: Fullfigur av stav. Foto: Svein Skare, Universitetet i Bergen.

12.b: Nærbilde av håndtak. Foto: Svein Skare, Universitetet i Bergen.

12.c: Tegning av fragmenter av bronseøse med inskripsjon. Magnus Olsen (1957).

Fig. 12.a. Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.

Fig. 12. Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.

Fig. 12.b. Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.

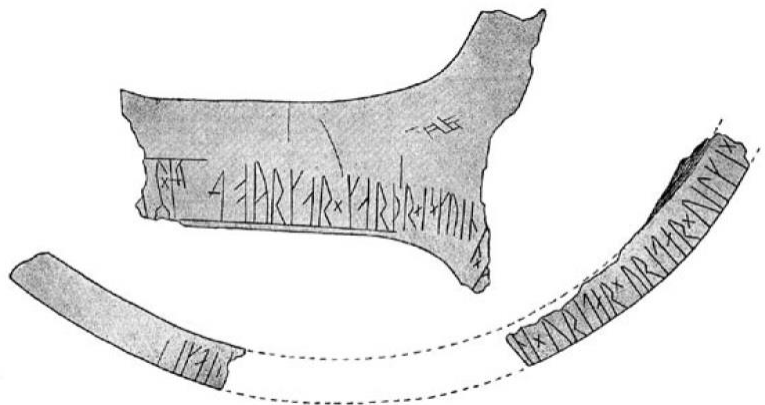

Fig. 12.c. Illustrasjon etter Olsen (1957)

B7066 – HØYHEIM, LUSTER, SoF (71/4)

Stav: Type B3M. Jernstang med firkantet tverrsnitt. Staven måler 91 cm i total lengde, men kan ha vært lenger. Stangen er ca. 1,5 cm bred øverst og tynner ned i spiss ende. Stavens er svakt bøyd. Håndtaket er 15 cm langt og består av 3 vridde jerntråder som buer ut rundt en på lik måte vridde hovedstang. Håndtaket er avgrenset i hver ende av to runde jernstykker, ca. 3 cm i diameter og 1,5 cm tykk. Øverst på håndtaket er en firkantet stang av samme form som stangen og fremstår nærmest som en fortsettelse av denne. Det lille stykket øverst på staven er ca. 3 cm lang, men er brukket og må derfor ha vært lenger.

Andre funn: Vevskje; flatt spinnehjul av leirskifer; saks; bruddstykke av sigd; meiselformet redskap; skrinøkkel; stor jernnøkkel, 16 cm lang (sannsynlig dørnøkkel); hasp og hengsel av jern (sannsynlig til skrin).

Kontekst: Kremasjonsgrav under flat mark.

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert, kvinne

Datering: Typologisk datert til 900-tallet.

Funnomstendigheter: Gjenstander innlevert i 1919. Gjenstandene er funnet samlet i halvbratt mark, ca. 1 meter dypt. Det var ingen tegn på haug eller røys ved funnstedet. Gjenstandene viser delvis spor av å ha vært brent.

Litteratur: BMT 1918-1919: 44; Petersen 1951: 426; Fett 1954-1: 12; Bøgh Andresen 1999: 47; Price 2002: 193; Gardela 2016: 310.

Figurliste:

13: Fullfigur av stav. Foto: Julie B. Westlye.

13.a: Nærbilde av håndtak. Foto Julie B. Westlye.

0
10
20
30

Fig. 13.a. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 13. Foto: Julie B. Westlye.

B7653 – ARNESTAD YTRE, GLOPPEN, SoF (8/1)

Stav: Type B3M. Jernstang med firkantet tverrsnitt og utvidet håndtakskonstruksjon. Staven måler 84 cm. l. totalt. Stangen er 1 cm b. med spiss ende og firkantet tverrsnitt. Staven er svakt bøyd. Håndtaket er ca. 12 cm l. Det er synlig tre vridde stenger, to i bruddstykker, som buer utover og omkretser en midtstang med firkantet tverrsnitt. Opprinnelig har det sannsynligvis vært 5 stenger rundt midtstangen. Håndtaket avsluttes i hver ende av et firkantet jernstykke, ca. 2,5 cm l., 2,5 cm. b., 1 cm d. Øvre stykke har en hempe, muligens til å feste i en ring som ikke lenger er bevart.

Andre funn: 2 ovale bronsespenner (P47), en av disse hadde rester av smeltet glass fra perler; rund spenne av bronse; mindre rund spenne av bronse; 4 perler av kvarts og stein; 5 hengesmykker av bronse, runde med dekor i båndfletting; bruddstykke av hengesmykke med maskeform; bruddstykker av stekepanne; gryte; spinnehjul av sten; mindre spinnehjul av sten med enkel dekor; vevskje; jerntinner (linhekle); saks; kniv; bruddstykker av sigd; meiselformet redskap; ukjent jernredskap; bissel; bruddstykker av et trespann; liten skål av jern som ligner en vektskål; en liten dråpe grønlig glass funnet i vektskålen; stykker av en tynn jernplate med spiker (sannsynlig til skrin); bruddstykker av jern; stykker av en sort, harpiksaktig masse (mulige rester av skrin); jernbeslag.

Kontekst: Kremasjonsgrav med beinrester lagt i gryte. Anlagt under langhaug

Kjønnsbestemmelse: Gjenstandsbasert, kvinne.

Datering: Typologisk datert til 900-tallet.

Funnomstendigheter: Oppdaget av grunneier og ettergravd av Johs. Bøe i 1924. Funnet i en 25m lang og 8m bred gravhaug. Grunneier tok opp gryten, stekespiddet og noen få uidentifiserte gjenstander. Brannflak anlagt på kremasjonsstedet og plassert sentralt i haugen. Brannflaket var omtrent sirkelformet og ca. 2m i diameter. Spennene lå inntil trespannet, dekket av never. Flesteparten av de brente beina lå i en gryte, med resten spredt i brannlaget. Gjenstandene lå spredt tilsynelatende uten orden og var utsatt for varme i ulik grad.

Litteratur: BMÅ 1924-25/2: 36; Petersen 1951: 426; Fett 1960-13: 6, 7; Bøgh Andresen 1999: 48; Price 2002:192; Gardela 2016: 288.

Figurliste:

14: Fullfigur av stav. Foto: Julie B. Westlye.

14.a: Nærbilde av håndtak. Foto: Julie B. Westlye.

14.b: Hengesmykker. Foto: Julie B. Westlye.

Fig. 14. Foto: Julie B. Westlye

Fig. 14.a. Foto: Julie B. Westlye

Figur 14.b. Foto: Julie B. Westlye

Årbøker og Tilvekster:

Foreningen for Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Årsberetning for 1879

Foreningen for Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Årsberetning for 1880

Foreningen for Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Årsberetning for 1887

Foreningen for Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Årsberetning for 1893

Bergen Museums Årbok: 1901/12

Bergen Museums Årbok: 1903/3

Bergen Museums Årbok: 1904/6

Bergen Museums Årbok: 1909/14

Bergen Museums Årbok: 1913/14

Bergen Museums Tilvekst: 1918-1919

Litteratur:

Bøgh-Andersen, S. (1999). *Vendel och Vikingtida Stekspett: ej blott for köket, ett redskap med anor from Homeros' tid*. Universitetet i Lund, Lund.

Fett, P. 1954-1. *Førhistoriske minne i Fjordane: 1 Luster prestegjeld*. Historisk Museum.

Fett, P. 1954-9. *Førhistoriske minne i Fjordane: 9 Vik prestegjeld*. Historisk Museum.

Fett, P. 1955-5. *Førhistoriske minne i Fjordane: 5 Sogndal prestegjeld*. Historisk Museum.

Fett, P. 1957-1. *Førhistoriske minne i Fjordane: 1 Askvoll prestegjeld*. Historisk Museum.

Fett, P. 1957-3. *Førhistoriske minne i Fjordane: 3 Gaular prestegjeld*. Historisk Museum.

Fett, P. 1960-11-12. *Førhistoriske minne i Fjordane: 11-12 Eid prestegjeld og Hornindal prestegjeld*. Historisk Museum.

Fett, P. 1960-13. *Førhistoriske minne i Fjordane: 13 Gloppen prestegjeld*. Historisk Museum.

Fett, P. 1960-14. *Førhistoriske minne i Fjordane: 14 Innvik prestegjeld*. Historisk Museum.

Fett, P. 1961- 15. *Førhistoriske minne i Fjordane: 15 Stryn prestegjeld*. Historisk Museum.

Fett, P. 2001. Førhistoriske minne på Vestlandet. Dokumentasjonsprosjektet, Universitetet i Bergen. Tilgjengelig: https://www.dokpro.uio.no/arkeologi/fett/fett_ramme.html

Gardela, L. (2016) *Magic Staffs in the Viking Age*. SMS. Fassbaender, Wien

Kaland, S. H. H. 2006. Kvinnegraven fra Trå i Granvin – en gydjes grav? I: Barndon, R., Innselset, S. M, Kristoffersen, K. K., Lødøen, T. K. (red.). *Samfunn symboler og identitet* –

Festskrift til gro Mandt på 70-årsdagen. UBAS Nordisk 3. Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen, s. 351-363

Kristoffersen, S. & Magnus, B. 2010. Spannformede Kar: Utvikling og variasjon. *AmS - Varia*, 50. Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger, Stavanger.

Nicolaysen, N. (1862). *Norske Fornlevninger*. Foreningen til Norske fortidsminnesmerkes bevaring.

Olsen, M. 1957. *Norges innskrifter med de yngre runer: 4: XI. Hordaland fylke; XII. Sogn og Fjordane fylke; XIII. Møre og Romsdal fylke*. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo.

Petersen, J. 1919. *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*. Videnskapsselskapet, Kristiania.

Petersen, J. 1928. *Vikingetidens smykker*. Stavanger Museum, Stavanger.

Petersen, J. 1951. *Vikingetidens redskaper*. Videnskaps-Akademi, Oslo.

Price, N. S. (2002). *The Viking Way – Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Aun 31. Uppsala.

Rygh, O. 1885. *Norske Oldsager: ordnede og forklarede*. Cammermeyer, Christiania.

Shetelig, H. 1912. *Vestlandske Graver fra Jernalderen*. Grieg.